

cultureel **jaarboek** 2008

provincie Oost-Vlaanderen

cultureel **jaarboek** 2008

provincie Oost-Vlaanderen

Colofon

Uitgegeven in opdracht van de deputatie
van de provincie Oost-Vlaanderen.

André Denys, *gouverneur*

Alexander Vercamer, Marc De Buck,

Peter Hertog, Jozef Dauwe, Eddy Couckuyt,

Hilde Bruggeman, *gedeputeerden*

Albert De Smet, *provinciegriffier*

Beleidsverantwoordelijke

gedeputeerde Jozef Dauwe

Samenstelling en redactie

directie Cultuur

Lay-out

dienst Communicatie

Druk

New Goff, Mariakerke (Gent)

Oplage

1 500 exemplaren

Publicatie

januari 2010

Depotnummer

D/2009/5139/7

Verantwoordelijke uitgever:

gedeputeerde Alexander Vercamer,

p/a Gouvernementstraat 1, 9000 Gent

Woord vooraf

Precies zestig jaar na de eerste jaargang – over het jaar 1947 – van het ‘Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-vlaanderen’ verscheen eind 2008 het eerste nummer – over de jaren 2006 en 2007 – van het nieuwe ‘cultureel jaarboek provincie Oost-Vlaanderen’. De nieuwe publicatie is niet langer in de eerste plaats een jaarverslag van de provinciale directie Cultuur: met bijdragen over de meest uiteenlopende onderwerpen op het brede terrein van de kunsten, de cultuurspreiding en het erfgoed wil het ‘cultureel jaarboek nieuwe stijl’ elk jaar opnieuw een caleidoscopisch beeld geven van de enorme rijkdom van het cultuurleven in onze provincie. Kwam in de eerste aflevering al een ruime waaier aan onderwerpen aan bod, de inhoud van dit tweede nummer is zo mogelijk nóg gevarieerder, al was het maar omdat deze jaargang alweer vier artikels méér telt dan zijn voorganger.

Niet minder dan vier bijdragen in dit boek zijn geschreven naar aanleiding van een verjaardag: in 2008 bestond namelijk zowel het Provinciaal Archeologisch Museum in Ename als het Provinciaal Cultuurcentrum Caermersklooster in Gent tien jaar, was het Internationaal Filmfestival van Vlaanderen – Gent aan zijn 35ste editie toe en vierde het Internationaal Festival van Vlaanderen zijn 50ste verjaardag. Eenzelfde feestelijke sfeer ademen ook de teksten over Paul Verhaeghen en Wouter Steenhaut, die immers geschreven zijn naar aanleiding van hun bekroning met respectievelijk de Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies en de CultuurPrijs Vlaanderen voor Cultureel Erfgoed.

Met drie bijdragen is de archeologie in dit ‘cultureel jaarboek’ goed vertegenwoordigd: achtereenvolgens komen de archeologische luchtfotografie, het archeologisch onderzoek in Geraardsbergen en Scheldewindeke en de tentoonstelling ‘Fragiel! Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk’ in het pam Velzeke aan bod. Eveneens drie teksten behandelen aspecten van het onroerend erfgoed in onze provincie: we krijgen een overzicht van de beschermde pastorieën, een bijdrage over vijf merkwaardige woningen die in 2008 beschermd zijn en ten slotte een uitvoerig artikel over ankerplaatsen in het algemeen en de eerste twee ankerplaatsen in Oost-Vlaanderen, namelijk de vallei van de Munkbosbeek met het kasteeldomein van Beerlegem enerzijds en anderzijds de vallei van de Oude Kale, de Vinderhoutse bossen en Slindonk.

Verder wordt in dit jaarboek nog aandacht besteed aan de klanten van de Provinciale Uitleendienst, aan het totaal vernieuwde Stedelijk Museum Zwijgershoek in Sint-Niklaas, aan de molensymboliek en aan het ‘Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen’, dat momenteel door dr. Luc Van Durme in opdracht van het provinciebestuur wordt samengesteld.

Iedereen die belangstelling heeft voor cultuur in het algemeen en voor het culturele leven in Oost-Vlaanderen in het bijzonder, zal in dit jaarboek ongetwijfeld opnieuw aan zijn trekken komen!

Jozef Dauwe
Gedeputeerde voor Cultuur, Leefmilieu, Middenstand, KMO & Erov

Inhoudstafel

- 2 Colofon
- 3 Woord vooraf
- 5 Inhoudstafel
- 6 Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies voor Paul Verhaeghen
- 16 Wouter Steenhaut, een leven voor Amsab-ISG
- 22 De stille wording van een groots provinciaal project
- 38 Molenergoed, een wereld van verbeelding
- 46 Wie zijn de klanten van de Uitleendienst?
- 52 Beschermd pastorieën in Oost-Vlaanderen. Een balans?
- 70 Beschermd woningen in Oost-Vlaanderen in 2008
- 78 10 jaar **pam** Ename
- 86 Ankerplaatsen in Oost-Vlaanderen
- 102 Drie decennia archeologische luchtfotografie in (Oost-)Vlaanderen
- 114 Archeologisch onderzoek in Geraardsbergen en Scheldewindeke
- 124 Totaal vernieuwd cultuurhistorisch museum SteM Zwijgershoek in Sint-Niklaas
- 132 Tien jaar Caermersklooster (1998–2008)
- 138 Met muziek verlegt het Filmfestival Gent zijn grenzen
- 146 50 jaar Internationaal Festival van Vlaanderen Gent
- 156 Fragiël! Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk

Foto: Fotomix

Voor zijn roman 'Omega minor' kreeg Paul Verhaeghen de Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies 2006 voor een prozawerk. De jury van die prijs was als volgt samengesteld: Ludo Helsen, gedeputeerde van de provincie Antwerpen, voorzitter; Toon Brouwers (vertegenwoordiger van de provincie Antwerpen), Luc Renders (vertegenwoordiger van de provincie Limburg), Patrick Lateur (vertegenwoordiger van de provincie Oost-Vlaanderen), Hugo Bousset (vertegenwoordiger van de provincie Vlaams-Brabant), Luc Devoldere (vertegenwoordiger van de provincie West-Vlaanderen), Luc Daems en Dirk Vande Voorde (afgevaardigden van de Vlaamse Interprovinciale Commissie voor Letterkunde), leden; Flora Pluym-Wuyts, secretaris.

Op dinsdagavond 4 november 2008 werd de prijs in het gebouw van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent door het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen aan Paul Verhaeghen uitgereikt. De plechtigheid – die muzikaal werd opgeluisterd door Dimitri Bracke (klarinet) en Johan De Leenheer (piano) – bestond uit een verwelkoming door Patrick Lateur, voorzitter van de academie, een laudatio door juryverslaggever Hugo Bousset, een huldigingstoespraak door gedeputeerde Jozef Dauwe en een slotwoord door de laureaat zelf. De teksten van de laudatio en het slotwoord volgen hierna.

Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies voor Paul Verhaeghen

Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies voor Paul Verhaeghen

Paul Verhaeghen werd op 4 januari 1965 geboren in Lokeren, maar groeide op in Aalst en Koksijde. Hij studeerde psychologie aan de Katholieke Universiteit Leuven, waar hij in 1989 het diploma van licentiaat behaalde en in 1994 promoveerde.

Tot 1997 was hij verbonden aan het Centrum voor Ontwikkelingspsychologie van de KUL. Daarna vestigde hij zich in de Verenigde Staten, waar hij eerst assistant professor en vanaf 2003 associate professor was aan het Department of Psychology van Syracuse University. Sedert 2007 is hij associate professor aan de School of Psychology van het Georgia Institute of Technology in Atlanta. In 1995 werkte hij ook drie maanden aan de Universität Potsdam en in 2001 een half jaar aan het Max-Planck-Institut für Bildungsforschung in Berlijn.

Paul Verhaeghen debuteerde in 1996 met de roman 'Lichtenberg', waarvoor hem het jaar daarop de ASLK-prijs voor het literaire debuut werd toegekend. In 1999 volgde 'De VenusBergVariaties', een bundel brieven, verhalen en gedichten, die hij samen met Isabelle Rossaert had geschreven.

Zijn magnum opus, de roman 'Omega minor', verscheen in 2004. Het boek werd in 2005 bekroond met de F. Bordewijkprijs van de Jan Campert-stichting en met de Vlaamse Cultuurprijs voor proza en in 2006 met de Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies. 'Omega minor' werd vertaald in het Duits (2006) en – door de auteur zelf – in het Engels (2007). Voor de Engelse vertaling kreeg Paul Verhaeghen in 2008 de Foreign Fiction Prize van de Britse krant The Independent.

Een ballet van werveling en chaos Over Paul Verhaeghen

Ik heb in de zomermaanden van 2006 de 614 pagina's tellende tweede roman van Paul Verhaeghen (1965), 'Omega minor' (2004), gelezen.

De cognitief psycholoog en schrijver Verhaeghen heeft het over 'een ballet van werveling en chaos'; hij heeft de grootse ambitie om vanuit de vorige eeuw te onderzoeken wat ons nog te wachten staat, en hoe we kunnen overleven.

Ik vind het geweldig dat de jury unaniem de vierjaarlijkse Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies voor een prozawerk aan 'Omega minor' heeft toegekend. Overigens werd de roman door Paul Verhaeghen zelf vertaald, uitgegeven in de States bij Dalkey Archive Press, en bekroond met de prestigieuze The Independent Foreign Fiction Prize.

Ik vind het ook geweldig dat Paul, die werkt aan het Georgia Institute of Technology in Atlanta, overgevlagen is om hier bij ons te zijn.

Here today, gone tomorrow

Om met de woorden van Peter Sloterdijk te spreken: er worden in 'Omega minor' van Paul Verhaeghen nogal wat ideologische globes gedeconstrueerd en geluksruimtes gecreëerd uit het onbestemde postmoderne schuim.

Een roman van 614 pagina's in klein lettertype vereist dat de lezer eerst met een leeslamp vanuit de binnenruimte van de roman de verhaalnerven aan de oppervlakte belicht. De ik-persoon is Paul Andermans, in 1995 te gast aan de universiteit van Potsdam en schrijver van het boek. Hij is één jaartje vroeger geboren dan Paul Verhaeghen, en net als hij cognitief psycholoog, die – ook als schrijver – de werking van het geheugen en de fictionalisering van het verleden bestudeert. De ik-persoon is geboren uit een wilde onenightstand, nadat het sixpack met condoms opgebruikt was, tegen zijn zin en die van zijn toevallige ouders. Eenzame jeugd, vlucht in de studies, met name een Leuvens FWO-mandaat, en in de verbeelding. 'De gasbellen vullen je hersens tot er geen ruimte meer over is voor iets anders dan valse luchtigheid.' Dat is niet anders in Potsdam. Hij schrijft niet aan een wetenschappelijk artikel, maar aan 'dat verdomde Boek'. Drie maanden Potsdam, als tussenstation naar de ultieme droom van de postdoc: Amerika. Toch zijn er verbanden tussen zijn studiegebied en zijn roman. De creatieve chaos ervan, de broeierige dans van partikels en fragmenten, en de vraag waar de wereld opgeborgen zit. 'Zelfs wat in ons hoofd is, is niet dáár.' We zijn acteurs, maar van wie? We handelen, maar wie denkt na? 'Wie niet huivert voor de kwantummechanica of voor de bespottelijke fijnafstelling van de kosmos, die heeft er niets van begrepen.' Pauls vriendin Donatella – 'Zij is alles: ze is vuur in haar haren, ze is zee in haar ogen' – werkt voor een Nobelprijswinnaar, de Joodse astronoom Goldfarb, die in Los Alamos in 1945 mee

de Amerikaanse atoombom ontwikkelde. Ze kan met Paul diepgaand filosoferen over wetenschappelijke kwesties van grote importantie en ze komen tot het besluit dat ze geen antwoorden zullen vinden. Ze zullen niet eens hun eigen of elkaars geest doorgronden: het getal van onze hersenverbindingen is groter dan dat van alle sterren in het universum. Laat staan dat ze het heeal zouden bevatten: 'de wervelwinden van de chaos, de schitterende entropie van het vuur, de stille, gewelddadige uitbarstingen in het zwarte zwerk'. Sterker dan die inzichten zijn epifanische flitsen van vrede. In de lege wereld kunnen we 'heden' gelukkig zijn, en blijven verlangen om lief te hebben en te behoren tot 'die cirkel van binnenste waarheid'.

Paul Andermans is niet alleen een befaamd psycholoog, hij is dus ook schrijver. Hij schrijft alle verhalen, die elkaar af en toe kruisen, maar voorts uitwaaiëren in een vrolijke chaos. Hij kent alle regels van diverse romansoorten, zoals spionageverhaal, seksboek, historische fiction en wetenschappelijke essayroman.

Paul wordt in de Berlijnse S-Bahn door een groep neofascisten in elkaar geslagen en belandt in het ziekenhuis naast een zekere Jozef de Heer, een Joods architect, die een zelfmoordpoging achter de rug heeft, en hem zijn leven begint te vertellen. Nadien schrijft Paul – steeds in 1995 – zorgvuldig Jozefs autobiografie op, waarbij hij die in de ik-vorm aan het woord laat. Jozefs memoires zijn dus ingebed in Pauls ik-roman.

Wat zijn de grote lijnen van De Heers autobiografie? Hij wordt bedolven onder het puin dat hij zelf heeft aangericht. Wie wordt gelukkig na Auschwitz? 'Wij kregen de onherstelbaarheid cadeau.' Vlak na dit inzicht neemt De Heer zijn overdosis. In het hospitaal noemt hij zich 'Jozef de Heer', 'de nieuwe man die hij zojuist had uitgevonden'. Wie of wat verbergt hij?

Maar voor Auschwitz is er een voorspel. In de jaren dertig verandert de wereld en ziet

de jonge De Heer dikke rijen grove mannen in ganzenpas, een 'ontketende natuurkracht', 'Deutschland, Deutschland, über alles'. Als Jood wordt hij op school bekogeld en neergeslagen. Hij heeft de schone Duitse lucht bezoedeld.

Jozef de Heer en zijn communistische vriend Horst, die valse papieren smokkelt, leven ondergedoken. Hij komt aan de kost als goochelaarsassistent van de Rus Wladimir: de onderduiker bij een verdwijnkunstenaar. Hij ontmoet de echte assistent Maruschka, op wie hij verliefd wordt, en wendt zijn vingervlugheid aan in een clandestien casino. Zo verdient hij wat voor zijn baas en Maruschka, die Joden helpen onderduiken, en ze vervolgens in Lübeck verbergen op vrachtschepen. Ze zijn allen gediplomeerden in overlevingskunst. 'We zijn geen-mensen, wij zijn niet-personen.' Here today, gone tomorrow. Het is 1943.

De Gestapo pakt hen op. Na een week foltering wordt Jozef getransporteerd naar het Berlijnse Sammerlager. Hij raakt via zijn trucs met kaarten bevriend met Hauptsturmführer Walter Dobberke. Hij behoort in 1945 tot het Sonderkommando; om zelf te overleven helpt hij de Duitsers: hij moet de lijken schoon spuiten en van elkaar lostrekken; vijftwintig doden passen in één lift, de lift naar het crematorium. Maar eerst worden de kaken van de lijken met koevoeten opengebroken, en gaan tandartsen met hamers en beitels op zoek naar gouden tanden. Auschwitz-Birkenau.

Wat zal er gebeuren met het Sonderkommando zelf? Jozef is veertig dagen veilig: scharlakenkoorts, meteen naar de Infektionsabteilung. De Russen naderen. Het kamp wordt verlaten; de zieken blijven achter en worden bevrijd. Jozef zal nooit meer liefhebben: verbrijzelde ballen, stukgeslagen bewustzijn, verziekt lichaam. Hij kiest een kamer in Oost-Berlijn: daar woedt het antifascisme het hevigst.

Twintig jaar later, in 1965 of daaromtrent, zien we Jozef de Heer op het televisiescherm, als goochelaar. Hij slaapt moeilijker, en elke ochtend doemt de dag onheilspellend op. Auschwitz woekert in zijn ziel, maar

hij tracht via maskers te overleven: 'Al die vermommingen van lijf en geest, al die dialectiek van gif en tegengif, en tot welke prijs? Kunnen zij de rotting van de ziel vertragen? Kunnen zij de rotting van de ziel verbergen?' Hij juicht ook om de Berlijnse Muur, een duurzaam monument voor de triomf van het socialisme, een verdedigingswal tegen het (neo)fascisme. Het is de Muur die hem van de geest van het verleden bevrijdt, de laatste sporen van het Derde Rijk smooit. De Muur wringt zich als een lintworm door de darmen van de stad, vretend en reinigend.

Nog dertig jaar later, als Jozef zijn memoires aan Paul Andermans vertelt, in 1995 dus, verklaart hij waarom hij in Berlijn blijft wonen. Om te rouwen, en ook om de fluisterend gesproken kaddisj. Hij heeft het overleefd, het ondefinieerbare, onnoembare, onvatbare wat hem overkomen is. Als Jood in Berlijn is hij een levende kaddisj voor de overlevenden, maar ook voor de doden, die dit Berlijn nooit hebben gekend.

Dat is het verhaal van Jozef de Heer aan de luisterende en schrijvende Paul Andermans. Maar is het ook (helemaal) waar?

G*d

In het begin is er bij Paul Andermans geen twijfel: hij staat 'in dienst, uiteindelijk, van niets minder dan de Tekst, en Tekst is Waarheid'. Maar bestaat die Waarheid ook buiten de tekst? Paul ziet in dat er twee problemen zijn: wat is het waarheidsgehalte van Jozef de Heers memoires, en wat doet hij met die memoires als hij ze opschrijft? 'Het autobiografische geheugen' is 'verdichting, schematisering, verzinsel'. De herinnering aan het verleden is 'een goed bedoelde fabel'. Paul vindt dat geen bezwaar: hij wil van De Heers Auschwitzverhaal geen 'Victoriaanse roman (maken) waarin alle verhaallijnen onstuitbaar samenstromen tot een elegante conclusie'. Hij wil 'een verhaal dat banaal rafelt, waarin het universum sterft'. Hij beseft dat zijn verhaal de wereld niet zal veranderen, dat het hoogstens jeuk van korte duur veroorzaakt; het 'dissidente geschrift' is hoogdravendheid, zondvloed, diarree. 'Er is niets moreels aan een biografie.' Jozef de Heer is het daar volstrekt mee eens: 'Elke redactie is vervalsing. (...) Een handige opwekker van schuldgevoelens, een mufte hagiografie waaruit we de onreinheden wegcensureren.'

Tot hier zijn de problemen bekend: de verteller en de schrijver ontdekken dat autobiografie eigenlijk neerkomt op autofictie. Maar de deconstructie van het grote verhaal van Jozef de Heer gaat veel verder dan de gebruikelijke metafictionele probleemstelling. Nebula, de achternicht van Paul Andermans, speelt een cruciale rol in de ontmaskering van Jozef de Heer en zijn martelaarsrol. Ze helpt Paul omdat ze elkaar liefhebben en ze zich wil wreken op (neo-)nazi's. Nebula zoekt ondergedoken nazi's via haar dubbelrol bij de neonazi's. En ze botst op het dossier van Jozef de Heer. Nebula stopt Paul de bronnen van De Heers verhaal in de hand. Tot zijn verbijstering – zichzelf uitscheldend voor 'naïeve stommeling' –

leest hij de bewijzen van diens plagiaat: hij heeft zich een leven bij elkaar gelogen aan de hand van biografieën van Frankl, Semprun, Gay, Durlacher, Spiegelman, Wiesel, Levi enzovoort. Vierenveertig namen in totaal. Een marginale toetsing toont aan dat het telkens om schrijvende Joden met een oorlogsverleden gaat. Iemand moet dit dieper uitspitten: De Heers verhaal deconstrueren tot intertekstuele citaten en samples. Lezend in de boeken van Nebula ziet Paul tot zijn afgrijzen ‘de vloed van onaangekondigde citaten, de flarden vervalste verhalen, de verdraaide alinea’s, de verbogen woorden’. De Heer moet geoefend hebben voor zijn monoloog. Pauls reflecties maken de kwestie van fictie en werkelijkheid, identiteit en masker nóg ingewikkelder. Het is niet uit te sluiten dat De Heer vijftig jaar na datum in zijn ‘gefingeerde biografie’ is gaan geloven. Het lot had hem als Jood in Duitsland in de wereld kunnen gooien, rond die vermaledijde tijd. Dan zou zijn leven zo zijn verlopen: wat De Heer heeft beschreven is een werkelijkheid, ‘zijn kaddisj uit het hart, zijn welgemeende sjiva, zijn lichaamseigen poging tot het instellen van een Dag van Verzoening, zijn hoogstpersoonlijke Jom Kippoer’. De ‘autobiografie van een aartsleugenaar’ maakt duidelijk dat we afhankelijk zijn van het blinde lot. Tegelijk bekruipt Paul het ongemakkelijke vermoeden dat De Heer hoe ook een werkstuk heeft gerealiseerd dat een individuele ‘authentieke’ autobiografie ruimschoots overstijgt: een universeel monument voor de slachtoffers, voor zijn slachtoffers. Iets wat goochelaars zoals Jozef de Heer nu eenmaal doen: de leugen omtoveren tot waarheid. Wat ook schrijvers doen, en fotografen en minnaars. Het spel met vermommingsen is echter nog ingewikkelder. Nebula ontdekt dat Helmut Henkel, de ‘ex-SS’er die zich voor Joods uitgeeft en zich met skinheads inlaat’, indertijd Jozef de Heer ombracht en na de oorlog zijn naam overnam.

De genaamde Jozef de Heer is een geboren collaborateur en het vleesgeworden bewijs dat elke ideologie te koop is. Vermomd als auschwitziaan werd hij in de DDR als ontwerper van de Muur zeer vereerd: winnaar van de Banner der Arbeit, drager van de Vaterländische Verdienstorden, de man die op 13 augustus 1961 een ultieme dam opwierp tegen het fascisme. Hij heeft twee dictaturen overleefd en met onoverwinnelijk geachte totalitaire regimes meegeheuld. Tweemaal heeft hij zijn land verloren: het Reich en de DDR. En hij zal er mee zorg voor dragen dat hij ook het nieuwe Duitsland in de afgrond zal storten. Een zelfs voor Hitler verborgen superatoombom, de ‘bom Omega’, wordt vijftig jaar na datum in Berlijn geactiveerd door neofascisten, op de verjaardag van Hitlers dood. Jozef de Heer is een noodzakelijke schakel bij de uitvoering van het Plan. Alleen zelfmoord kan de organisatie in de war sturen, maar ironisch genoeg wordt hij door Nebula gered. Zo redt ze ongewild ook het Plan voor een Berloshima.

Anderzijds houdt De Heer zich voor dat het verhaal dat hij aan Paul Andermans opgedist heeft, niet gelogen is. Hij heeft niet de slachtofferrol gespeeld die hij zichzelf toedichtte, maar de ‘waarheid’ van zijn verhaal blijft overeind:

Hitler, Auschwitz, de Muur, de mens die de mens eet – de waarheid is de waarheid, wie haar ook vertelt. Hoe oppervlakkig is authenticiteit! In elke diepe leugen schuilt meer welsprekendheid, meer onderricht dan in simpele eerlijkheid.

Dat onderricht komt hierop neer. De schepping van G*d is vreselijk fout gelopen. Jozef de Heer werpt een panoramische blik over het debacle, en voelt in zijn oude ziel tederheid en walg om zovele mislukkingen. Zijn autobiografie is niet uit zijn brein ontsproten, maar uit ‘de onontwarbare rommeligheid van het leven zelf’. Elke ‘bepalende’ gebeurtenis glipt uit de herinnering als glinsterende aal.

Wie is wie? Hoe lang leven ideologische overtuigingen in ons brein? Hoe lang moeten we ervoor boeten, nadat we zijn veranderd? Of faken we slechts die verandering? Die vragen worden bij nog andere personages uit ‘Omega minor’ gesteld. Interessant als case voor de deconstructie van hooggestemde idealen, van wat Sloterdijk ‘globes’ noemt, is de geschiedenis van prof. Goldfarb. Waarom zijn zesendertig procent van de Amerikaanse Nobelprijswinnaars Joden? Omdat ze door de nazi’s uit Duitsland, Hongarije en Oostenrijk op de vlucht werden gejaagd, om in Amerika te verzamelen, waar de natuurkunde van de twintigste eeuw vorm krijgt. De astronoom Goldfarb stelt zich de grote metafysische vragen en zoekt een antwoord ‘in de majestatische wanorde van het heelal, in de onbegrijpelijke gehoorzaamheid van het Al aan de wetten van chaos en toeval’. Hij schrijft verhalen, die door Hannah, nucleair fysica, worden gelezen, en bovendien kent ze wat van een uitvoerige fellatio, zo mag de professor ervaren. Ze verdwijnt, en de arme Goldfarb wil haar bij zich houden door haar vakliteratuur door te nemen, hopen op enkele moleculen van haar huid, haar haar, haar nagels. Hij leest Niels Bohr, Marie Curie, Werner Heisenberg enzovoort. Zijn belangstelling voor Hannah verschuift naar een passie voor haar vak. Fritz Straßmann en Otto Hahn, Lise Meitner en Otto Frisch ... vanaf 1938 ontdekken ze

stap voor stap de ontzaglijke energetische mogelijkheden van de atoomsplitsing. Nadien wordt de ontdekking op scherp gezet in het Los Alamos National Laboratory in New Mexico, onder leiding van Oppenheimer. Het is oorlog en het kruim van Joodse gevluchte natuurkundigen ontdekt hoe de States de oorlog kunnen winnen, hoewel ze het niet echt zo bedoelen. Maar wie van die kinderlijk spelende, geniale wetenschappers heeft voldoende nagedacht over de consequenties van zijn arbeid, over de duizenden onschuldige slachtoffers? Waarom maken wij de bom? Because we can! Bij de eerste atoomproef hebben de natuurkundigen, die zuiversten aller wetenschappers, de Zonde leren kennen. 'Wie had kunnen slapen, wanneer hij of zij de gevolgen van het Werk echt zou hebben doorgrond? Wie zou zich niét een g*d hebben gewaand, een Sjiva die de wereld in beweging danst?'

Misschien denkt Goldfarb nog het best na: hij tracht het geheim aan de USSR door te verkopen, want hij wil een machtsevenwicht tussen de States en de USSR tot stand brengen, waarin een vrij Europa zal kunnen gedijen.

Omega minor

Als alle ideologieën falen, en als niets is wat het lijkt, kunnen dan uit het schuim van de uiteengespatte globes bezielde ruimtes worden gecreëerd? Dat kan niet vanuit de illusie dat er na de destructie een nieuwe globe tot stand zal komen, een punt Omega. Noch uit Hiroshima noch uit Berloshima ontstaat een leefbare microsfeer, waarin mensen intiem resoneren. Het zal een omega minor moeten worden.

Verhaeghen heeft zijn roman gecomponeerd in vier grote bewegingen: Tamas (duisternis), Rajas (passie), Sattva (goedheid), OM (onvergankelijke drie-eenheid) – begrippen uit het hindoeïsme. Vooral OM verwijst naar de alfa en de omega, het begin en het einde, waarna een nieuw begin volgt in een eeuwig durende cyclische beweging. Maar het is niet dat soort omega waar Verhaeghen heil in ziet. Dat blijkt uit vele feiten. De Berlijnse bom heeft de significante benaming 'bom

Omega' gekregen. Voorts wordt de omega 'omineus' genoemd en geassocieerd met de grijnzende gezichten van neonazi's, die overal in de straat witte omega's kalken. Het ontstekingsmechanisme van de bom staat 'in een sjivaiaanse cirkel' op de zuil met de engel Metatron, niet ver van de Tiergarten. Zowel Metatron als Sjiva zijn dubbelzinnige symbolen. Metatron is de aartsengel naast God, tussenpersoon tussen hemel en aarde, engel die de Joden door de wildernis leidde na de uittocht uit Egypte, maar hij is ook de geest van het vuur en de engel des doods. Hij is Goud en Zwart tegelijk. De dansende Sjiva is de tijd zelf, die elk levend wezen en het complete heelal meeslept in een eeuwige beweging van ondergang en wedergeboorte. Maar het menselijke geluk ligt niet in een voortijlen in de tijd, in een wurgende circulaire draaiing. Het geluk kan ten hoogste liggen in de bezielde ruimtes, waarin alles even tot stilstand komt. Wat A.F.Th. van der Heijden 'leven in de breedte' noemt en Stefan Hertmans 'wereldgelijktijdigheid'. Bestaat de omega van prof. Goldfarb uit zijn ontdekkingen die leiden naar een Nobelprijs astronomie? Nee, hoegenaamd niet, en zeker al niet uit zijn participatie aan het maken van de nucleaire bom, die utopische poging om de wereld te veranderen, *die Stunde Null*. Zijn omega is een omega minor:

In volle het zicht van wie aan het raam staat golft haar lieve, lieve achterwerk, haar zalige zonde tegen de Heilige Geest, en half verborgen in de schaduw die de lamp over die glooiing werpt, schuilt de alfa en de omega, het Begin en Eind van Goldfarbs nachtelijke wereld: Hannahs lelieblanke kut.

Natuurlijk komt ook aan Goldfarbs blik op een magische bips een einde, maar kunst ontstaat juist uit die heroïsche worsteling om het 'tegelijktijd van heling en vernieling' vast te houden, voor de vernieling overwint.

Goldfarb: 'Ik ben gekomen.'

Hannah: 'Ik – ik denk dat ik van je hou!'

Goldfarb zwijgt.

Hannah: 'Gaan wij niet, zijn wij niet veel dieper dan, dieper dan dit, dieper dan die, die... die snede in mijn vlees?'

Sjiva? Geen alles bewegend principe van eeuwige terugkeer, maar 'de kleine g*d wiens beeltenis in Nebula's liezen staat getatoeerd'.

Nebula wil in Paul Andermans' armen sterven.

Connected isolations. Im-Schaum-Sein.

Ik beschouw Paul Verhaeghen als de Vlaamse Thomas Pynchon of Don DeLillo. Schrijft briljant en passioneel, brengt een heel tijdsgewricht op intelligente wijze in kaart, mengt superieur kunst en kitsch, fictie en werkelijkheid, wetenschap en literatuur. Groots.

Hugo Bousset

Dames en heren,

Tien minuten van uw tijd in ruil voor drie fabels en een korte uitleg.

De eerste fabel gaat over schrijven, en dus ook over lezen. De titel is: de minuscule botjes.

Ze schreef de volmaakte zin.

Hard werk was het niet; hij tuimelde zomaar uit de hemel recht haar hoofd in.

Ze hoefde er niets voor te doen.

Ze zat aan tafel en daar kwam hij in haar op, volledig en volmaakt.

Het was niet haar schuld.

Ze had zich altijd afgevraagd hoe dat zou voelen, wanneer je de volmaakte zin schreef.

Nu wist ze het.

Ze had zich altijd afgevraagd hoe hij zou klinken.

Als Jimi Hendrix op een zwoele zomernacht, als Johann Sebastian Bach op een statige zondagochtend?

Inderdaad.

Toen ze hem in de mond nam, smaakte hij naar oesters.

Rauw en een tikje verboden.

Bijwoorden zat.

Hij rolde van haar tong.

Hij gleed door haar keel als een vette klodder snot.

Waarom ik? vroeg ze.

De engel aan haar oor haalde zijn schouders op.

Waarom niet? zei hij. Had je liever dat iemand anders het had gedaan?

Ze was het met hem eens.

Hij staaarde haar diep in de ogen, de volmaakte zin.

Onherstelbaar mooi.

Als de gebleekte schedel van een babyvogeltje, de minuscule botjes haarfijn aan elkaar gelast.

Hij knipperde niet met de ogen.

Hij staaarde.

Leg het ons eens uit, zeiden haar vrienden.

Is het als naakt in de regen dansen?

Neen, zei ze. Dat is het niet.

Tenminste niet in het soort regen wat je hier hebt.

Ik zou hem jullie kunnen tonen, vervolgde ze.

Maar het zou je alleen maar droevig maken. Onvoorstelbaar droevig.

Die zin is maar een zin lang, en dan is hij voorbij.

Stel je voor. Je hebt ooit de volmaakte minnaar gekend, en nu is hij verdwenen.

Had je maar nooit liefgehad.

Voel je je zo, dan? vroegen ze haar.

Je hebt de volmaakte zin geschreven, en nu ben je onvergelijkbaar droef?

Vertel geen onzin, zei ze.

Voor mij ligt dat heel anders.

Snap je?

Ik SCHREEF de volmaakte zin.

Ja-ja, zeiden haar vrienden. Dat had je ons al verteld, ja.

De volmaakte zin.

Jaah-ja.

De titel van de tweede fabel luidt: er was eens een man die door een wesp gestoken werd.

Er was eens een man die door een wesp gestoken werd.

Dus gooide hij een staaf dynamiet in de bijenkorf van de bureu. Dat luchtte op.

De man hield van honing. Hij zakte in zijn tuinstoel neer en wachtte met gesperde mond. Kleven deed het goedje wel, maar het was helrood en 't smaakte naar metaal.

De man stuurde zijn zoontjes de tuinmuur over. Die paar bijen die de ontploffing hadden overleefd vlogen de kereltjes aan en prikten waar ze hen maar raken konden. Vervolgens overleden de bijen aan hun verwondingen.

Een eigenwijs neefje kwam aangedraafd om de man het verschil tussen wespen en bijen te verklaren, prentenboek onder de arm. Oompje gaf hem een draai om de oren en spoelde het boek door het toilet.

Een buurjongen die op de fiets voorbijreed en om de rode bulten van de zoontjes lachte, werd in het tuinhok opgesloten. Dat joch wist vast meer over imkeren dan hij liet uitschijnen. De man propte een tuinslang diep in de strot van het baasje en bleef pompen tot het kereltje neerzeeg.

Dan richtte de man de tuinslang op zichzelf, en waste zich helemaal schoon.

Zie je wel, zo'n beetje water kan helemaal geen kwaad!

Helemaal schoon!

Voilà.

Eind van het verhaal!

Nu de uitleg:

Schrijven is mooi. Een prijs winnen is fantastisch. 4 900 euro prijzengeld is een ongewoon gul bedrag. Minder mooi is dat ik op dat geld in de Verenigde Staten belasting moet betalen. Met die belasting wordt een oorlog betaald die minstens 83 336 Irakezen het leven heeft gekost, Amerika ver over de rand van het failliet heeft geschoven en van het folteren van krijgsgevangenen een aanvaardbare vorm van menselijke communicatie heeft gemaakt.

Schrijvers protesteren doorgaans met woorden – dat haalt niet zoveel uit. Mensen met centen hebben een krachtiger protest. Ik heb vandaag woorden en centen. In de context van de Amerikaanse schatkist is 4 900 euro een schamele som, die niet eens twee seconden oorlog financiert; in de context van een gehaaide mensenrechtenorganisatie is 4 900 euro een mooie, goed bestede som. Daarom heb ik de Vlaamse provincies gevraagd het geld van de prijs niet op de rekening van Paul Verhaeghen te storten, maar op die van Human Rights Watch. Dat geld wist de misdaden van Bush, Cheney, Rumsfeld, Rice, Powell, Tenet en Ashcroft niet uit, maar het kan een beetje helpen met het slechten van de gevolgen.

De laatste fabel.

Vandaag zijn er verkiezingen in het land waar ik woon. De derde fabel hoeft vandaag geen uitleg.

De titel luidt: ontwaakt.

De kamer is donker.

Ze zint op zinnen.

Bijvoorbeeld:

– Uw planeet, meneer, is scheuren van het lachen.

Of:

– Ik voel wel wat voor uw hardhandige aanpak van de democratie.

Het doodt de tijd vóór het licht wordt aangeknipt.

Daar gaan we dan.

Hoe vaak wordt niet een gevederd wezen uit de lucht geschoten om te braden aan een spit?

Ze heeft een simpel plan bedacht. Ze zal hun de grappigste grap ter wereld vertellen. Ze zullen doodgaan van het lachen.

Ha, zeggen ze. Ha-ha. Denk je echt dat liefde de wereld redden zal? En formuleert u alstublieft uw antwoord in jambische pentameters. Wij hebben iets met poëzie.

Het licht glijdt op en neer over haar buik.

Ze zegt: ik heb een naam voor hem bedacht. Ik noem hem: Ontwaakt.

Ah, zegt het koor. Probeer het maar. We krijgen 'm wel klein. Met angst. Met politiek. We spiegelen hem een hiernamaals voor. Hij zal geen heiden zijn, hij zal onze waarden delen. Zijn ziel behoort ons toe.

Pardon, zegt ze. Met alle respect. Ik geloof niet in een ziel. Ik geloof in de geest, gekneed door zijn trektocht door de wereld.

Geen ziel, ver weg geschapen, onveranderd. Mijn zoon zal niet bestaan. Hij zal worden.

Ze snuiven. We hebben jouw soort niet nodig hier. Ga weg.

Mogen wij allen, zegt ze, mogen wij allen weet hebben van geluk en waar het vandaan komt.

Mogen we allen vrij zijn van lijden en waar het vandaan komt.

Mogen we nooit gescheiden leven van vreugde om te delen.

Mogen we onverstoort leven, zonder vooroordeel en zonder dorst en razernij.

Komaan, zeggen zij. Wees 's ernstig, mens. In 's hemelsnaam. Dat kan toch niet? Word toch een keer volwassen!

Dat zal hij zeker worden, zegt ze. Ik noemde hem Ontwaakt.

Dat gevederde wezen dat uit de lucht geschoten werd?

Het kwam op zijn pootjes terecht. Het spreidde zijn vleugels. Het ruiste en suisde; het tjirpte en zong; het kwetterde hoog boven het daveren der storm uit.

Ontwaakt.

Wouter Steenhaut in volle actie tijdens de verhuizing naar de Bagattenstraat in 1989. Foto: Filip Claus

De CultuurPrijs Vlaanderen 2008 voor Cultureel Erfgoed werd toegekend aan Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in Gent. Naar aanleiding van die bekroning schreef Paule Verbruggen, staflid bij Amsab-ISG, de volgende tekst.

Wouter Steenhaut,
een **leven** voor **Amsab-ISG**

Wouter Steenhaut, een leven voor Amsab-ISG

Begin 2009 ontving Wouter Steenhaut de prestigieuze Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed 2008 voor zijn jarenlange inzet als directeur van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Voor Wouter zelf de kers op de taart: eind 2009 geeft hij na dertig jaar hard labeur zijn directeursstoel door aan Geert Van Goethem, medewerker van het eerste uur.

Maar ook een blijk van erkenning voor de andere pioniers in het culturele erfgoedland-schap. Lang voor de term erfgoed algemeen verspreid was, legde Wouter immers, samen met Jan De Maeyer van het KADOC in Leuven, Luc Pareyn van het Liberaal Archief in Gent en Frans-Jos Verdoodt (intussen ook al met pensioen) van het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADVNI) in Antwerpen, de basis van wat later het privaatrechtelijk archiefwezen is gaan heten.

Bij een terugblik lijkt het dikwijls alsof alles gebeurde volgens een vast scenario. Het is natuurlijk zo dat instellingen als Amsab-ISG kaderen in een bepaalde tijdgeest, ze duiken niet uit het niets op. Maar de persoonlijke factor, de inzet van individuen is zeker niet te onderschatten, evenmin als het pure toeval.

Bij een terugblik krijg je dikwijls ook verschillende verhalen: naargelang van de persoon die vertelt, worden andere accenten gelegd, andere anekdotes aangehaald, wordt er meer of minder genuanceerd.

Hoe dan ook, niemand zal contesteren dat Amsab-ISG het levenswerk van Wouter is, en dat hij de prijs meer dan verdiend heeft.

De prehistorie van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis

In tegenstelling tot enkele andere landen (Duitsland, Zwitserland, Zweden, Noorwegen, Denemarken, Finland ...), waar de socialisten al eind 19de - begin 20ste eeuw partijarchieven uitbouwden, was de interesse van de Belgische socialisten voor het eigen archief vrij gering. Aan historische overzichten ontbrak het niet, maar die dienden vooral als rechtvaardiging en verheerlijking van de eigen beweging. Pas in de loop van de jaren 1930 groeide binnen de socialistische beweging de bezorgdheid voor het eigen erfgoed. Michel Vermote schrijft: 'In diverse geledingen van de partij leefde de overtuiging dat de papieren neerslag van de historische rol van de vorige generaties niet mocht verloren gaan.'

Het was Joseph Lemaire, directeur-generaal van de socialistische verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale, die die bezorgdheid in daden omzette: hij nam in 1937 het initiatief tot het oprichten van een Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG). De inspiratie daarvoor haalde hij in Nederland, waar in 1935 het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) was opgericht in Amsterdam. Naar analogie van het IISG moest ook het NISG wetenschappelijk onafhankelijk zijn en niet gebonden aan een politieke gezindheid. Veel tijd om de collectie uit te bouwen was er niet: in oktober 1940 moest het NISG zijn deuren sluiten en kort daarop werden de collecties door de Duitsers geroofd. Vijftig jaar later, in de jaren 1990, kwamen ze door toedoen van Wouter Steenhaut en Michel Vermote terug naar huis.

Na de oorlog, in 1946, werd door de socialistische partij het tweetalige Instituut/Institut Émile Vandervelde (IEV) opgericht, maar dat was in de eerste plaats een studiedienst van de Belgische socialistische beweging. Er werd niet actief naar archieven gezocht, er werd niet systematisch verwerkt of gecatalogeerd.

Het gebrek aan historische interesse van de partij was misschien ook wat eigen aan de tijdgeest: na de oorlog moest het puin geruimd worden, moest er heropgebouwd worden, wilde men liever vooruitkijken dan achterom. Het is ook in die sfeer dat in de jaren 1960 het prachtige Maison du Peuple in Brussel werd afgebroken om in de plaats een afschuwelijk, maar naar de normen van die tijd 'modern' kantoorgebouw neer te poten.

Wat dan weer niet wil zeggen dat er geen socialisten waren die wél begeistert waren door geschiedenis en door de zorg voor het erfgoed van de beweging. In 1958 kreeg Albert Bracke, bibliothecaris van de socialistische bibliotheek Leren Vereert in Gent, de opdracht van Louis Major, toen secretaris-generaal van de

socialistische vakbond ABVV, om een tentoonstelling te maken voor het Germinalpaviljoen (het paviljoen van de socialistische Gemeenschappelijke Actie) op Expo '58. Van Bracke is een brief bewaard aan Major waarin hij schrijft dat er dringend nood is aan een groot archief van de socialistische beweging. Hijzelf had intussen, samen met Emiel Vergeylen, federaal partijsecretaris van 1921 tot 1954, een Museum en Archief van de Gentse Socialistische Beweging opgericht. Bracke had een schat aan archieven samengebracht, vooral afkomstig van de bibliotheek Leren Vereert; Vergeylen had in Ons Huis op de Vrijdagmarkt alles bijgehouden over de verkiezingen en over de activiteiten van de socialistische organisaties in het Gentse.

Maar van een echt archief met een vaste structuur was nog geen sprake. De impuls daartoe kwam vanuit een andere hoek: de universiteit. En hier komt de bijna legendarische prof. Jan Dhondt op het toneel. Hij was het die in de jaren 1960 de arbeidersgeschiedenis in de academische wereld introduceerde. Hij volgde daarbij een tendens die internationaal opgang maakte, namelijk de professionalisering van de labour history. Tot dan gebeurde het onderzoek naar arbeidersgeschiedenis vooral buiten de universiteit, en was het doorgaans ideologisch gekleurd. Paradoxaal genoeg bleef in België (en Nederland) ook in de academische wereld het onderzoek naar de geschiedenis van de arbeidersbeweging 'gekleurd', verkaveld als het was tussen de verschillende politieke groepen, in de context van de verzuiling. Jan Dhondt sprak zelf van een 'strijd om het verleden'.

Om die geschiedenis te kunnen schrijven, waren er echter bronnen nodig en dus spoorde hij zijn studenten aan om op zoek te gaan naar originele documenten. Eén van die studenten was ... Wouter Steenhaut.

Wouter Steenhaut: van Amsterdam naar Amsab

Wouter maakte zijn scriptie over de stakingen in Gent in de periode 1872-1902. Ook hij moest daarvoor eerst op zoek naar zijn bronnen, want er was nauwelijks archief. Volledig in de geest van Dhondt had hij in zijn scriptie oog voor zowel de 'massa' als het individu.

Na enkele lesopdrachten in het onderwijs kwam hij in 1973 als navorser in het Centrum voor de Tweede Wereldoorlog. Zijn onderzoek betrof de militaire aspecten van de bevrijding van Antwerpen. Als adolescent al was hij geïntrigeerd door de Tweede Wereldoorlog, het nationaalsocialisme en het fascisme, maar nu geraakte hij echt gebeten. Hij besloot zijn proefschrift te maken over de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, de eenheidsvakbond tijdens WO II, met als één van de belangrijkste oprichters Hendrik De Man. Zelf kwam hij uit een vakbondsmilieu – zijn vader, een schooldirecteur, was onbezoldigd secretaris van ACOD-Onderwijs. Als kind hoorde Wouter van zijn vader verhalen over gevluchte Duitse en Oostenrijkse tegenstanders van het naziregime, over verzetslui én

collaborateurs. En wat zijn interesse voor Hendrik De Man betreft: de eerste vrouw van De Man was huishoudster bij Wouters grootvader. Bovendien zegt hij opgevoed te zijn in de geest van De Mans cultuursocialisme. In 1974 werd Wouter assistent aan de Gentse universiteit bij prof. Herman Balthazar, die de plots gestorven Jan Dhondt in 1973 had opgevolgd. Eén van Wouters eerste opdrachten was het samenstellen van een bibliografie van Hendrik De Man in opdracht van prof. Balthazar. Daarvoor moest hij naar het IISG in Amsterdam en verbleef hij ook een tijdje in Parijs. Wouter vertelt: 'Dit was één van de schoonste periodes in mijn leven. Ik kwam in contact met andere instellingen, andere collecties, andere archieven ...'

In 1975-1976 nam zijn toekomst echter een andere wending: hij werd mee ingeschakeld bij de uitbouw van het Gentse partijarchief, dat prof. Balthazar intussen mee op poten had gezet.

In 1964 had Balthazar, toen nog NFWO-aspirant bij prof. Dhondt, bij de voorbereiding van het eeuwfeest van de Eerste Internationale, in het Feestlokaal Vooruit het documentatiebestand teruggevonden van het vroegere Museum en Archief van de Socialistische Arbeidersbeweging. Hij nam contact op met Gilbert Temmerman, toenmalig federaal secretaris van de Gentse BSP. In het gesprek dat daarop volgde werd de basis gelegd van een Gents partijarchief, dat werd bewaard in twee kleine ruimtes van Vooruit. Het archief was volledig afhankelijk van de financiële steun van de BSP en van vrijwilligerswerk. De eerste twee vrijwilligers, Christ De Bruycker en Jan De Smet, werden in 1974 opgevolgd door Lode Hoste en Wouter Steenhaut.

Gedaan met het 'schoon leven'. Wouter bleef voltijds assistent en werkte verder aan zijn proefschrift. Al het werk voor het archief deed hij na zijn uren of tijdens de weekends, onbezoldigd, op de zes flessen uitstekende wijn na die hij en Lode elk Nieuwjaar van de partij kregen!

Wouters werk bestond niet alleen uit fiches en catalogeren, hij ging ook steeds meer de hort op. Een eerste serieuze uitbreiding

van het Gentse archief kwam er puur toevallig. Voor insiders is het één van de zovele indianenverhalen, maar maak het maar eens mee dat iemand op de trein toevallig een gesprek hoort over prachtige ‘socialistische’ affiches die ergens op een zolder in het Volkshuis van Menen zijn gevonden, dat die toevallige toehoorder je daarvan op de hoogte brengt en dat je een paar weken later op die bewuste zolder een berg archief aantreft van alle socialistische bewegingen in Zuid-West-Vlaanderen. Dat Wouter het archief zelf in vuilniszakken moest proppen en ermee naar Gent rijden, zijn wagen doordrenkt van de zurige geur van duivenstront, hoorde er toen gewoon bij.

Hoe dan ook, de vondst in Menen bood het beloftevolle perspectief dat er overal nog archief lag te sluimeren en dat er dus nog druk moest worden geprospecteerd. ‘Prospecteren’ betekende toen nog echt ‘op missie gaan’: spreekbeurten organiseren, tentoonstellingen inrichten (in die tijd gewoon wat foto’s onder glas presenteren) en zo langzaam het vertrouwen winnen van de militanten en lokale vakbonds-, coöperatie-, ziekenfonds- en partijverantwoordelijken.

De eerste substantiële overheidssteuning van ... de provincie Oost-Vlaanderen

Gaandeweg werd duidelijk dat de benaming ‘Gents partijarchief’ de lading niet meer dekte. Occasioneel werd door de vrijwilligers al van Archief en Museum van de Socialistische Beweging gesproken, maar het letterwoord AMSB bleek onuitspreekbaar, dus werd het al vlug Amsab.

Structureel bleef het archief echter deel uitmaken van de socialistische partij Gent-Eeklo. Er was immers geen enkele andere financiële ondersteuning en geen enkel institutioneel kader. Voor privéorganisaties en personen bestonden er geen archieven. De archiefwet van 1955 bepaalde dat de rijksarchieven enkel controle konden uitoefenen op de bewaring van archieven van rijksinstellingen of van openbare besturen. Privé-instellingen of personen konden daar

eventueel wel terecht, maar middels een schriftelijke overeenkomst. Zeer weinig politici of private organisaties, zoals vakbonden, ziekenfondsen, partijen ..., zetten echter die stap.

Eind jaren 1970 evolueerde de politieke context in de richting van een verdere federalisering van het land én van de politieke partijen: in 1978 splitste de Belgische Socialistische Partij in een Socialistische Partij en een Parti Socialiste. Het ‘gemarchandeerd’ met het BSP-archief met de verdeling tussen de Franstalige en Nederlandstalige vleugel was een pijnlijke ervaring. De optie om vanuit Amsab een Centrum voor de Belgische Sociale Geschiedenis op te richten, naar analogie van het vooroorlogse NISG en van het IISG, bleek niet meer realistisch. Ook bleek hoe groot de nood aan overheidsfinanciering was om een onafhankelijk archiefcentrum te kunnen oprichten.

De staatshervorming en de overheveling van de bevoegdheid voor cultuur naar de gemeenschappen opende nieuwe perspectieven voor een autonome Vlaamse erfgoedpolitiek. Intussen was in 1978 het Katholiek Documentatiecentrum (KADOC) opgericht, vanuit een identieke historische bekommernis en nood aan een onafhankelijke wetenschappelijke benadering.

De eerste structurele ondersteuning van deze interesse voor het Vlaamse sociale verleden kwam ... van de provincie Oost-Vlaanderen. In 1980, naar aanleiding van 150 jaar België, besloot de provincie om alle initiatieven die zich bezighielden met de Vlaamse sociale strijd te bundelen in functie van een culturele publiekswerking. De samenwerking kreeg de naam Museum van de Vlaamse Sociale Strijd. Aanvankelijk was het de bedoeling een echt museum op te richten in het Caermersklooster in Gent, maar gaandeweg groeide het idee om het eerder als een virtueel museum te zien. Later sloten ook het Liberaal Archief (1982) en het ADVN (1984) daarbij aan.

Amsab wordt een instituut, Wouter voltijds directeur

Hoe stimulerend ook, de provinciale steun was niet voldoende om AMSAB als instelling te laten overleven. Wel was intussen door de socialistische partij bij monde van Gilbert Temmerman beslist om het archief van de Gentse partijfederatie over te dragen aan de vzw die op 23 mei 1980 als Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging het licht zag.

De eigenlijke kentering kwam er in 1985: een nieuwe generatie politici schatte de initiatieven meer en meer naar waarde en kon de Vlaamse regering ervan overtuigen om de vier centra een decretale erkenning te geven. De wettelijke basis daartoe werd gelegd in het decreet van 27 juni 1985 houdende erkenning en subsidiëring van privaatrechtelijke Nederlandstalige archief- en documentatiecentra. Met de decretale erkenning kreeg AMSAB de mogelijkheid om aan een beleid op langere termijn te gaan werken.

In 1983 promoveerde Wouter tot doctor in de geschiedenis en werd hij voltijds directeur. Een handvol getuigen van het eerste uur

*Wouter Steenhaut op de voorstelling van een publicatie in 2005.
Foto: Geert Bonne*

werken nu nog in Amsab-ISG. De anderen hebben het maar van horen zeggen. Allen samen in één ruimte in het Feestlokaal Vooruit, waar nu het bespreekbureau is van het kunstencentrum, één tikmachine, een geïmproviseerd bureau voor de directeur achter een gordijn. De frustrerende ervaring van enquêteformulieren naar socialistische organisaties waarvan er geen enkel terugkwam, de pogingen om de interesse voor het eigen erfgoed op te wekken door middel van rondreizende tentoonstellingen en filmavonden, de lange prospectietochten en ophalingen in de meest onwaarschijnlijke locaties. Maar ook het uitblazen in het café van Vooruit, de feestjes, de katers ...

De foto's van de werken in het gebouw in de Bagattenstraat waar Amsab eind jaren 1980 naar verhuisde, liegen er niet om: een enthousiaste ploeg in overall, onder de verf en de kalk, die bijna alles zelf restaureerde en zelf de verhuizing van de archieven in handen nam.

De collectie groeide, het personeel breidde uit – in een niet zo gunstig economisch klimaat heeft Wouter heel wat historici aan werk geholpen en heel wat zijn er tot nu gebleven. Het vertrouwen van de archiefvormers groeide, de professionaliteit van de werknemers evenzeer. 'De vier' werden stilaan 'oude rotten' in het erfgoedveld, dat steeds rijker bezaaid geraakte met allerhande initiatieven. Paradoxaal genoeg werd de evolutie van 'de vier' naar een meer onafhankelijke overheidsfinanciering, los van de steun van partijen, in de buitenwereld gepercipieerd als de steeds sterkere bevestiging van een politieke gebondenheid. Die van AMSAB waren 'de rooien', die van KADOC 'de tsjeven', die van het Liberaal Archief 'de blauwen' ... Steevast werden de vier als 'kleurarchieven' bestempeld.

AMSAB doorbrak als vanzelf die politieke gebondenheid door een bijna organische uitbreiding van de collectie van uitgesproken linkse politieke bewegingen naar allerhande nieuwe sociale bewegingen (vrouwen-, vredes-, milieu-, migranten-, holebibewegingen). Een nieuwe invulling van de naam en de doelstellingen drong zich op. In 1999 werd AMSAB omgedoopt tot Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Een nieuw tijdperk voor Amsab-ISG

De laatste tien jaar is van overheidswege een enorme dynamiek aan de dag gelegd in de ontwikkeling van het cultureel erfgoed. Een dynamiek die werd ondersteund door het decreet op de

privaatrechtelijke culturele archiefwerking van 2002 en door het decreet houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureelerfgoedbeleid van 2008.

Voor Amsab-ISG breekt een nieuw tijdperk aan: het zal zich als volwaardig kenniscentrum in de sociale geschiedenis moeten profileren en zijn veelzijdige expertise verder uitbouwen en aanbieden aan de veranderende publieksbehoeften.

Na dertig jaar hard labeur vindt Wouter Steenhaut het welletjes geweest. Het wordt nu eindelijk tijd voor de stapels boeken, de pakken archieven die nog ergens 'ontdekt' moeten worden, de grote tuin, de vele reizen die hij nog wil maken ... Begin 2010 trekt hij de deur achter zich toe.

Amsab-ISG is volwassen geworden, maar het zal altijd zijn kind blijven ...

Literatuur

- Lex Heerma van Voss en Marcel van der Linden, 'Class and other identities: gender, religion and ethnicity in the writing of European labour history', New York/Oxford, Berghahn Books, 2002, blz. 1–39.
- Jacques Lust, Wouter Steenhaut, Michel Vermote, Evert Marechal, 'Een zoektocht naar archieven: van NISG naar AMSAB', 1997, 177 blz.
- Wouter Steenhaut en Geert Van Goethem, 'Amsab, een instituut', in: Gita Deneckere en Bruno De Wever, 'Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar', 2003, blz. 61–75.
- Paule Verbruggen, 'Terugblik bij een jubilee ...', in: 'Brood & Rozen', (2005) 1, blz. 5–17.

u hypoteft seminare mod^o x

Rad suunda tradidit ad mensafiatrum in pago
a tracemie prope flumina legiam loco quidi
citur buonlaxa curtilum in dominicatu
ut que quid ad ipsa loca caude tur et se poi
res suo & mancipia .i. nomine balteclat

Suprascriptas donatio nes traditas fuerunt
temporibus hluclouincij imperatoris &
anardiabbatis

NOTICIA DE REBUS QUAS TRADIDE
RVNT ELEMOSINARIIS SCIPETRI
AD MONASTERIUM BLANDI
NI MONASTERIO TE PORIBVS KA
ROLI IMPERATORIS.

Thegendindij p^rbe dedit ad mensafiatrum
in pago curtilum prope flumina legiam
caua cum curtile & in agro quuocatur
tur culingahemacra ad seminandum
modia v. & in alio loco quuocatur uites
ter acramodia viii. & in tercio loco
quid dicitur sud acramodia x. In quar
to loco quuocatur rodhamod. iii. &
in quinto loco in selme rodhamod. ii.
& in sexto loco in filera mod. ii. hoc
cit in ter to tum ad seminandum mod^o
xxx. iii. & prope legiam sunt pratis
ut se numcol ligendum curiada. viii.
& pascus ut alia cum una & mancipiis
v. his nominibus que lmond. ruhard
horcol sus. guntbertus. Engelsiur.

Dedit rutherus & uxoris sue rannora ad
mensafiatrum in pago gaudense super flumina
legie in loco noncupante sur sitio curtile &
que quid in illo loco abuit de terra arabili sil
uis campis pratis & mansionibus. vi. huius nomi
bus fruis sal. h. m. t. d. e. s. i. r. e. n. t. s. a. m. a. & in ruo
dungo buruc larum. i. t. a. l. e.

Gosebertus donauit ad mensafiatrum in pago
biac batnise in loco quid dicitur hic mas curtil
lu unum cum terra arabili siluis pratis
& que quid in illo loco abuit sicut taxalocet.

Tradidit gontbertus & uxor sua theoduua
ad mensafiatrum in pago nempe co super flu
uio mandra in uilla noncupante uilla kimo ec
clesia una curtilum in dominicatum man
su mancipiis siluis campis pratis & omnia
que quid ibi abuit.

Dedit lottis & uxor sua hermengarda
ad mensafiatrum in uilla laqui uocatur sa u
in ueritira uera de terra arabili ubi
potest seminare mod^o x. & in tena uera
mod^o ii. & in uilla lingua hem de pratis
ubipotest se gare karia da. x. & in u
gel hanna. x.

Saxbertus dedit ad mensafiatrum in pago
sdouise in loco noncupante. loouur de
curtilum unum & que quid in loco il
lo habuit.

Liodboldus donauit ad mensafiatrum in
pago gaudense in loco noncupante tongrot
inter duos flumina. buocla. & chopi
curtilum unum cum terra arabili siluis
campis pratis & que quid ibi abuit
& in loco quuocatur holonforda sunt bona
ria. iii. & in alio loco quid dicitur asar maringa
rodhadepatobunaria. ii. & in tercio lo
co quuocatur hoitar maringa biluca bima
ria. i. & in quarto loco noncupante in ter
polinga landa de terra arabili ad semi
nandum mod^o vii. & dimidio. & de alia
terra ad piscendum. & silua ad tallien
d s bunaria. vii. hoc sunt in ter to tu
capita. lxxx. vi. & mancipiis huius
nominibus mas t. r. h. r. a. n. t. b. r. o. h. e. r. r. i. c. o.

Op 3 juli 2003 verleende het provinciebestuur aan dr. Luc Van Durme de opdracht om een 'Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen' samen te stellen. In volgend artikel belicht de auteur de voorgeschiedenis, de opzet en de werkwijze van het woordenboekproject en geeft hij een stand van zaken.

De **stille** wording van een **groots** provinciaal project

Het 'Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)' op basis van het door dr. Maurits Gysseling en andere onderzoekers nagelaten materiaal, exhaustief aangevuld

De **stille wording** van een **groots provinciaal project**

Deze kaart geeft een impressie van de plaatsnaamkundige bedrijvigheid in Oost-Vlaanderen: universitaire scripties of werken van lokale onderzoekers als toponymische dorpsmonografie. Oost-Vlaanderen, een toonbeeld voor de andere Vlaamse provincies!

Ter inleiding

Als geen andere Belgische provincie kan Oost-Vlaanderen terugblikken op een uitzonderlijke naamkundige traditie. Die bevoorrechte positie is uiteraard niet uit de lucht komen vallen. Onder meer de onuitputtelijke rijkdom van de oudste bronnen en de aandacht van topgeleerden als Joseph Mansion, Adriaan Verhulst en Maurits Gyseling zijn daar niet vreemd aan en hebben onloochenbaar als gangmaker gefungeerd. Ik hoef hier slechts te verwijzen naar het 'Liber traditionum' (midden 11de eeuw) en het 'Liber traditionum antiquus' (midden 10de eeuw) van de Gentse Sint-Pietersabdij en naar de fameuze 'Codex 30', met onder meer het oudste goederenregister (1227),

van de Gentse Sint-Baafsabdij en alle deskundige ijver waarmee die documenten onder de loep zijn genomen. En dan heb ik het nog niet over de eindeloze charterreeksen van de beide abdijen en over de duizenden andere bescheiden nagelaten door kerkelijke en wereldlijke instellingen.

Daardoor en mede onder impuls van het oeuvre van Jan Lindemans uit de Leuvense School heeft het dorpsmonografische onderzoek in onze provincie vrij vroeg een hoge vlucht genomen. Ik beperk mij tot de productiefste auteurs: Marcel Bovijn voor de streek van Dendermonde (vanaf 1949), Hendrik Vangassen voor Ninove en omstreken (vanaf 1949) met bijzonder waardevolle aanvullingen door Dirk Van De Perre (vanaf 1990), Jozef De Brouwer voor de streek van Aalst (vanaf 1950), Aloïs Maris en Jerome Smet voor het Waasland (vanaf 1976 en 1999), Luc Van Durme voor centraal Zuid-Oost-Vlaanderen (vanaf 1986) en Luc Goeminne voor de streek van Deinze (vanaf 1999). Een bijzondere plaats wordt hier ingenomen door de reeks 'Meetjeslandse toponiemen tot 1600' van de Stichting Achiel De Vos, met materiaal voor 36 gemeenten, verzameld door Achiel De Vos en Luc Stockman en digitaal bewerkt door Jozef Vandevreire, die zo goed was het voor het 'Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen' spontaan ter beschikking te stellen. Onder leiding van de Gentse hoogleraren Johan Taeldeman en Magda Devos, van Hugo en Walter Notteboom en van Jan Luysaert, die nu tevens de streek rond Nevele tot zijn werkterrein gemaakt heeft, publiceert genoemde stichting met de regelmaat van

een klok voortreffelijke en tegelijk ‘leesbare’ monografieën. Voorts zagen in onze provincie heel wat ‘losse’ dorpsmonografieën het licht, veelal als publicatie van een scriptie. Terwijl Brussel en het in het naamkundige vlak ooit zo roemruchte Leuven het steeds meer laten afweten, mag het een geluk heten dat Gent met prof. Magda Devos op kop het onderzoek met vakmanschap en engelengeduld leidt en er aldus in slaagt scripties van een heel hoog kwalitatief niveau naar hun voltooiing te voeren.

Onder de monografieën vallen eveneens de toponymische studies van de steden en de stadjes. Ook hier – met ‘Gent’s vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen’ (1954) van Maurits Gysseling als lichtend voorbeeld – is Oost-Vlaanderen zeker niet achtergebleven: Aalst, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Geraardsbergen, Ninove, Oudenaarde, Ronse en Sint-Niklaas ... urbane toponymie die kan tellen!

Wat een ruimere radius betreft, verdient Noël Kerckhaert met zijn (door lichte mankementen ontsierd) zesdelig levenswerk ‘Oude Oostvlaamse huisnamen’ (1977–1993), uitgegeven door het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, meer dan een eervolle vermelding. Ter oriëntering zijn eveneens waardevol: ‘Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oostvlaanderen’ (1864–1903) van Frans De Potter en Jan Broeckaert en verder, voor de gemeenten van het uiterste zuidoosten, ‘Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw’ (1969–2001) van Jan Verbesselt. Het was een hart onder de riem dat voorts nog twee kostbare onuitgegeven bestanden ter beschikking werden gesteld van het ‘Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen’, namelijk: de toponymische excerpten van het Landboekenproject van Heemkunde Oost-Vlaanderen (met dank aan Fons Dierickx en Robert Ruys) en de verzameling-Vercauteren betreffende de Gentse straatnamen (met dank aan dr. Erna Vercauteren).

Voor Zeeuws-Vlaanderen is er het ‘Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu’ (1914–1931) van Karel De Flou, met name voor het zgn. voormalige vierde district van Zeeland, d.w.z. het gebied ten westen van de Braakman, dat ooit tot het Brugse Oost-Vrije behoorde en dat vóór hem ook al behandeld was door G.P. Roos in diens ‘Beknopt geschied- en aardrijkskundig woordenboek van Zeeuwsch Vlaanderens westelijk deel’ (1874). Zeer waardevolle en zelfs overvloedige toponymische documentatie en kaartmateriaal vindt men in de historisch-geografisch opgevatte publicaties van Adrie de Kraker (1991, 1993, 1997) en Maria (Karoline Elisabeth) Gottschalk (1955, 1957, 1984), waarover hieronder meer. Eveneens vanuit historisch oogpunt vindt men de straatnamen van Hulst en Aardenburg behandeld in de publicaties van Piet Brand (1972) en Luc Stockman (1999).

De erfenis van een groot leermeester

Dr. Maurits Gysseling zal eeuwig blijven leven door de realisatie van drie gigantische projecten: het ‘Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (tot 1226)’ (1960), het ‘Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)’ (1977–1987) en de ‘Inventaris van het archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801’ (1997 en 1998, postuum). Toen hij overleed, liet hij verder nog na: een onuitgegeven ‘Antroponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (tot 1226)’, een onuitgegeven bewerking van Julius Pokorny’s ‘Indo-germanisches etymologisches Wörterbuch’ en ten slotte een onvoltooid ‘Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaan-

Dr. Maurits Gysseling (1919–1997).

deren (tot 1500)', waarvoor volgens hem de helft van het materiaal verzameld was. Over dat laatste gebied had hij al tal van 'overzichten' en 'deeloverzichten' gepubliceerd, zo voor Oost-Vlaanderen (1949, 1978), Zeeuws-Vlaanderen (1953/54, 1993), het Waasland (1956), de streek rond Gent (1980, 1986, 1988) en ook nog sporadisch voor Zuid-Oost-Vlaanderen en de streek van Beveren.

Toen hij mij op de plechtige jaarvergadering van 23 oktober 1996 als nieuw lid van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde begroette, drukte Gys-

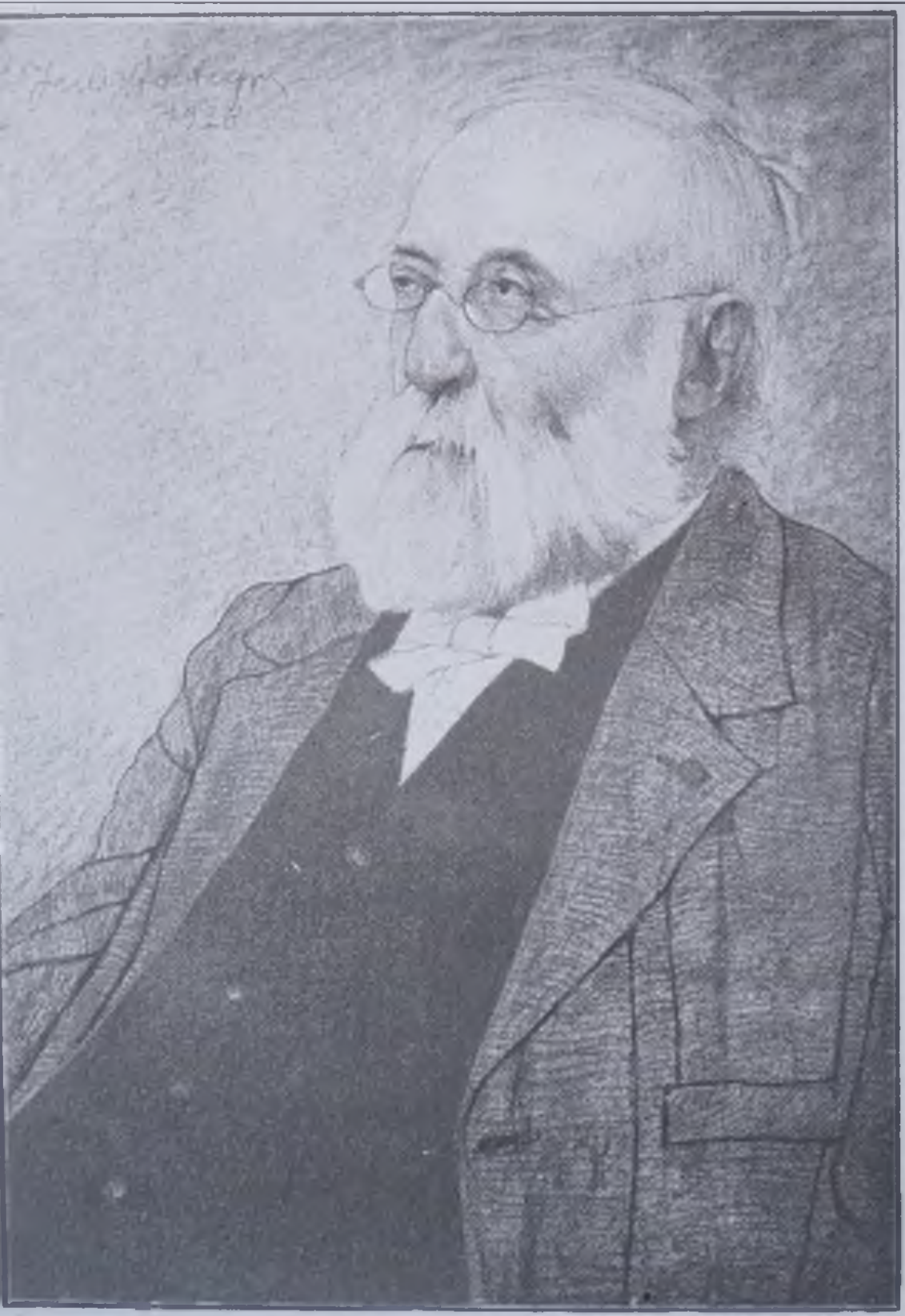
seling de wens uit dat ik (onder meer) de materiaalverzameling van zijn 'Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)' zou voortzetten en het project zou voltooien. In publico aanvaardde ik meteen en graag, evenwel niet heel goed beseffend wat de gevolgen voor mijn verdere dagen zouden zijn!

Op 24 november 1997 verliet Gysseling ons definitief, onverwacht en voortijdig. Voor de academie sprak ik de afscheidsrede uit en verder schreef ik een tiental levensberichten. Op aandringen van zijn echtgenote had hij enkele dagen voor zijn overlijden over zijn wetenschappelijke nalatenschap beslist. Naast zijn naamkundige bibliotheek, liet hij mij bijleggen via de academie een vracht geordende steekkaarten na met toponymische excerpten uit bronnen met betrekking tot de genoemde geografische omschrijving. Heel die materiaalberg dateert uit de jaren vijftig, toen Gysseling nog continu als archivaris op het Gentse Rijksarchief werkte. Doordat bij die berg ongelukkig geen echte lijst van de geëxcerpeerde bronnen behoorde – in de nalatenschap vond ik wel een aantal nuttige aantekeningen op losse strookjes – moest ik zelf alle steekkaarten bekijken en zo een reconstructie maken. Een tweede deel van de nalatenschap zat nog in enveloppen en bleek betrekking te hebben op het archief van de Sint-Baafsabdij. Dat deel dateert van later, toen Gysseling zijn inventaris van het archief van Sint-Baafs samenstelde. Hoe dan ook, de eindconclusie kon luiden dat het gros van de nagelaten bouwstoffen materiaal betrof dat geput was uit het Gentse Rijksarchief.

Nadat er veel tijd verloren was en de academie noch de universiteit met concrete voorstellen kon komen, verliet ik zelf mijn opdracht in het onderwijs via de tbs-formule. Zo kon ik beginnen met het exciperen van de volumineuze en ontzettend rijke Oudenaardse bronnen, een opdracht waarvoor Gysseling in stilte steeds gerekend had op de ons te vroeg ontvallen Marcel Hoebeke. Op mijn persoonlijk verzoek kwam dan – als onverhoopt hemels geschenk – de beslissing van het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen om het licht op groen te zetten voor de cofinanciering van het project bij wijze van overheidsopdracht. Concreet betekende dat dat ik van 1 september 2003 tot 31 augustus 2007 ongehinderd kon doorwerken aan het project. Na die datum heb ik nog ruim een jaar aan het opnemingswerk doorgewerkt, tot het helemaal af was.

Naar een Oost-Vlaamse De Flou

Het op het getouw gezette project roept spontaan zijn West-Vlaamse pendant en verre voorloper in de tijd op: het al genoemde 'Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu' van Karel De Flou. In weerwil van veel onbegrip en miskennis, maar gesterkt door zijn werkgever, het West-Vlaamse provinciebestuur, en door geleerden als Godefroid Kurth en Edward Gaillard en in 1928 toch nog door de KUL gelauwerd met een eredoctoraat, op het ogen-

Karel De Flou (1853–1931).

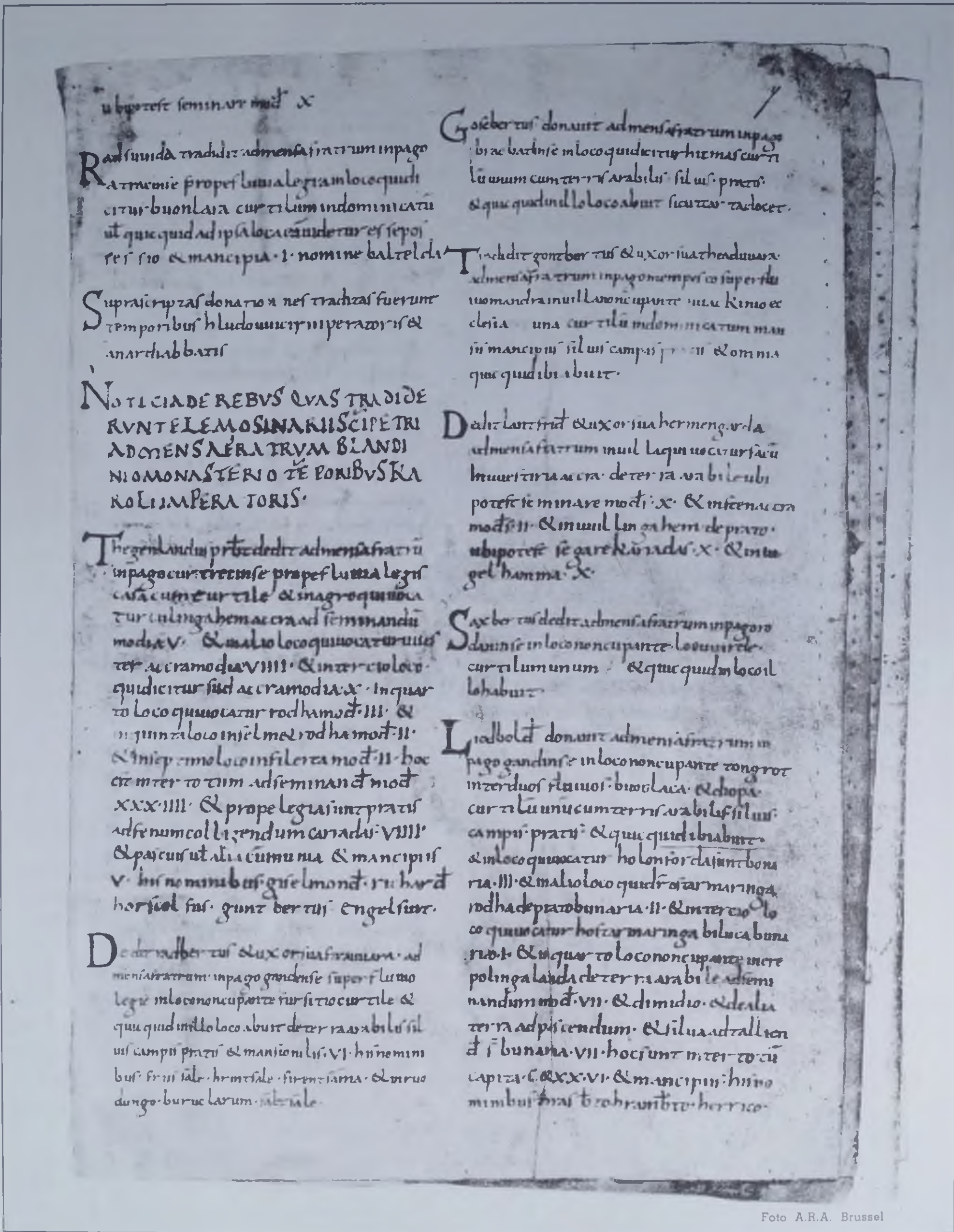

Foto A.R.A. Brussel

Tot de belangrijkste bronnen voor de vroegmiddeleeuwse geschiedenis en voor de naamkunde in het bijzonder behoren het ‘Liber traditionum antiquus’ (midden 10de eeuw) en het ‘Liber traditionum’ (midden 11de eeuw) van de Gentse Sint-Pietersabdij. Hier folio 3 r° van het eerstgenoemde document, met als eerste paragraaf rechts bovenaan de passus ‘Gosebertus donavit ad mensa fratrum in pago Bracbatinse in loco qui dicitur Humas curtilum unum...’ (‘Goosbrecht schonk aan de kloostergemeenschap in de Brabantgouw op de plaats Humas een boerderij...’). ‘Humas’ heet nu Hoom en is gelegen in Heldergem, dat ooit tot de Brabantgouw behoorde. De schenking gebeurde onder Karel de Grote (‘temporibus Karoli Imperatoris’, derde paragraaf links).

blik dat hij – net als Gysseling – halfblind geworden was, is deze noeste West-Vlaamse werker er door onverdroten opnemingswerk (1879–1921) in geslaagd een ‘monumentum aere perennius’ te realiseren, waarvan het nageslacht nog steeds de vruchten plukt. Immers, het merendeel van zijn excerpten gebaseerd op originelen is correct getranscribeerd en door een nauwkeurige bronopgave perfect controleerbaar (eigen verificatie). In plaats van de onvolkomenheden uit te vergroten, trek ik er hieronder liever lessen uit bij het formuleren van de richtlijnen die ik zelf probeer te volgen. Bij het samenstellen van een woordenboek beoogt men vanzelfsprekend zoveel mogelijk materiaal te verzamelen uit bronnen van diverse aard en uit diverse hoeken, zodat de kans op lacunes zoveel mogelijk gereduceerd wordt. In de archiefdepots vindt men veelal handzame verzamelingoverzichten en gedetailleerde inventarissen.

Voor ons onderzoeksgebied in het bijzonder is er als vademecum op maat: ‘Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen’ van Beatrijs Augustyn, Hans Rombaut e.a. (1983–1991, delen 1–3; 4 moet nog verschijnen), voor Zeeuws-Vlaanderen aan te vullen met Maria Gottschalks ‘Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen’ (1955, 1957: delen 1 en 2) en ‘De Vier Ambachten en het Land van Saaf-tinge in de middeleeuwen: een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen’ (1984). Uiteraard vindt men honderden nuttige hints in studies allerhande, niet het minst in de toponymische dorpsmonografieën.

Met al die hulpmiddelen onder de arm, bracht de in Oudenaarde (archief van stad, ocmw, kerk Pamele en Sint-Walburgakerk) begonnen odyssee mij in de volgende archiefdepots: het Algemeen Rijksarchief in Brussel, het Rijksarchief van Anderlecht, Antwerpen, Bergen, Beveren, Brugge, Doornik, Kortrijk, Leuven, Namen en Ronse, het Nationaal Archief in Den Haag en het Zeeuws Archief in Middelburg, het Stadsarchief van Aalst, Aardenburg, Brugge, Dendermonde, Gent, Hulst, Lokeren, Mechelen en Sint-Niklaas, het ocmw-archief van Brugge, het archief van het hospitaal van Lessen, het archief van het Maria Middelaarsziekenhuis in Gent en dat van het klooster van Velzeke, het archief van de abdijen van Affligem, Bornem, Dendermonde en Waasmunster, het archief van de kathedraal van Antwerpen en dat van de kerk van Elversele, de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, de Bibliothèque Nationale in Parijs en de British Library in Londen, de handschriftenafdeling van de Universiteitsbibliotheek in Gent, de stadsbibliotheken van Kortrijk, Douai en Verdun en de bibliotheek van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas en ten slotte een aantal privéarchieven (zoals dat van de familie Arenberg in Edingen), waarvan er ongetwijfeld een aantal onbekend en derhalve ongeëxploreerd zullen blijven.

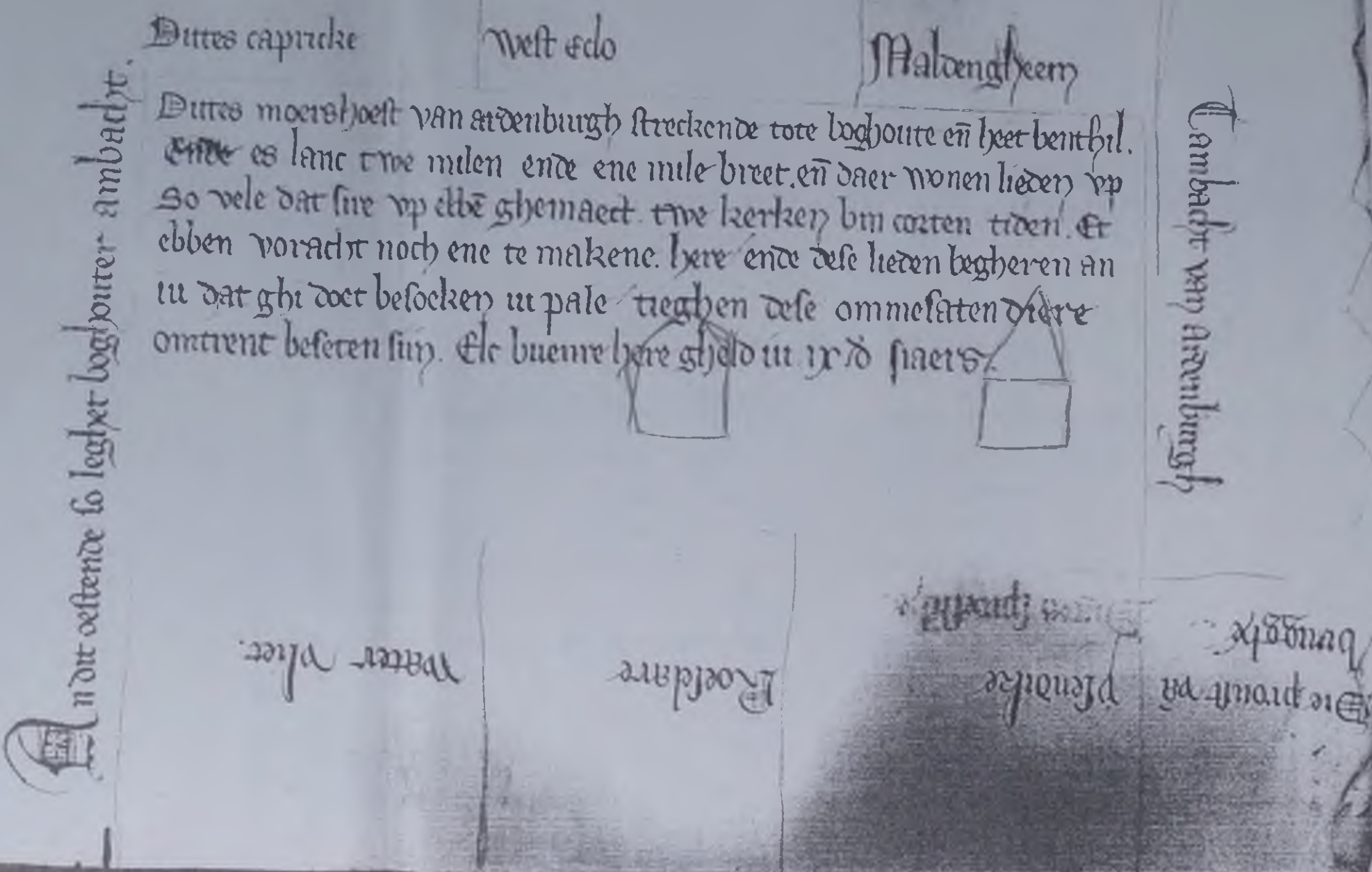
Maurits Gysseling had zich in grote lijnen beperkt tot het excerpieren van de charters en de oudste renteboeken bewaard in het Gentse Duivelsteen, waar hij destijds werkte. De rest van het werk bleef voor mij. Als een eindeloze vlakte waren dat onder

meer de voor heel het onderzochte gebied zo representatieve registerreeksen van de Gentse schepenbanken van Gedele (Staten van goed) en de Keure (Akten en contracten) bewaard in het Gentse Stadsarchief. Van die laatste reeks bestaan voor de grote landbouwverpachtingen tot 1600 erg bruikbare inventarissen van de hand van Achiel De Vos (1958, 1960). Van de stadsarchivaris, mevrouw Leen Charles, mocht ik gelukkig van de microfilms die van beide reeksen bestaan, kopieën bestellen bij de Genealogical Society of Utah, waardoor het opnemingswerk in het archief zelf in niet onbelangrijke mate kon worden voorbereid. In principe hoefde ik hier het door de Stichting Achiel De Vos voor het Meetjesland verrichte werk niet meer over te doen; ik beperkte mij daarom tot het controleren van de excerpten uit de periode tot ca. 1450. Tot die datum excerpereerde ik voor de rest van het gebied de registers zo grondig mogelijk, voor de periode daarna ging ik wat vlugger te werk: van dan af keren dezelfde contracten en erfenisbeschrijvingen ook steeds meer om de generatie terug.

Een aanzienlijke geografische en chronologische uitbreiding

Zoals hierboven al mocht blijken, is ervoor geopteerd om ook het toponymisch materiaal dat betrekking heeft op het huidige Zeeuws-Vlaanderen op te nemen. Dat gebied, dat nu tot de Nederlandse provincie Zeeland behoort, was gedurende de middeleeuwen staatkundig steeds een onderdeel van het graafschap Vlaanderen. Zo kwam het dat Vlaamse abdijen en instellingen er omvangrijke bedijkingen verrichtten en er veel grondbezit verwierven. De Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) leidde tot de afscheiding van de Noordelijke Nederlanden, waarbij Vlaanderen heel Zeeuws-Vlaanderen verloor. Dat betekende onder meer het einde van de Vier Ambachten: terwijl Axel en Axelambacht in 1586 werden veroverd, nadat al in 1583 het Kwartier van Terneuzen was bezet, bleven Boekhoute- en Assenedeam-bacht Spaans. In 1604 viel het noorden van

Het oudste landmeterskaartje van ons hele taalgebied (einde 13de eeuw?): 'Dittes moerschoeft van Ardenburgh (Ardenburg) streckende tot Boghoute (Boekhoute) ende heet Bentheil (Bentille, Sint-Jan-in-Eremo)'. Een 'moerschoeft' vormde de basis voor een veenontginning, toponymisch steevast aangeduid als 'moer'. Op dit kaartje staat het zuiden bovenaan.

Departementaal Archief Rijsel, B 1388/1282bis, vel 7.

het Brugse Oost-Vrije, met de steden Ardenburg, Biervliet, IJzendijke, Oostburg en Sint-Anna-ter-Muiden, definitief in Staatse handen. In 1633 werd ook Philippine tot overgave gedwongen; Hulst, Hulsterambacht en Sas van Gent volgden in 1644. Nadat ook nog het Land van Saaftinge was afgestaan, werd de nieuwe noordgrens van Vlaanderen in 1648 bekrachtigd door het Verdrag van Munster en in 1664 nauwkeurig vastgelegd door het Verdrag van Brussel. Die grens heeft alle latere politieke feiten en opdelingen tot vandaag steeds overleefd. Terwijl het territorium aldus naar Nederland ging, bleef het overgrote deel van het middeleeuwse archief in Belgische archiefdepots bewaard. Zowel uit politiek-historisch als uit archivalisch oogpunt zou het onverantwoord zijn geweest de toponymie van Zeeuws-Vlaanderen geen plaats toe te kennen in het bestek van het project.

Wat de geografische omschrijving verder aangaat: voor de aansluitende noordelijke zoom van Henegouwen heb ik er – met het oog op eventueel toekomstig taalgrenson-

derzoek – in de mate van het mogelijke naar gestreefd belangwekkende plaatsnamen die daar voorkomen, zowel Dietse als Romaanse, op te nemen.

Gysseling stond een plaatsnaamkundig woordenboek voor ogen dat zou lopen tot ca. 1500. Dat concept heb ik intussen uitgebreid met één uitzonderlijk volumineuze en representatieve bron: de kohieren van de 20ste penning (vanaf 1571), bewaard in het Gentse Stadsarchief, waar nodig aan te vullen met de kohieren van de 100ste penning, bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Los van het woordenboekconcept had zowel Gysseling als De Brouwer voor een aantal gemeenten hier al opnemingswerk verricht. De aanzienlijke lacunes die overbleven, heb ik zelf weggewerkt, zodat voor vrijwel alle gemeenten van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen een toponymische momentopname uit het einde van de 16de eeuw voorhanden is. Ze vormt een mooie chronologische aanvulling op het middeleeuwse variantenapparaat en is tegelijk een prima hulpmiddel voor het thuisbrengen van zgn. losse toponiemen uit de oudere bronnen. Her en der aangezocht om materiaal voor de straatnaamgeving te bezorgen, heb ik trouwens geleerd dat de penningkohieren vaak de laatste bron zijn die op dat vlak soelaas kan bieden.

Set aleupenghien 7 aedele .

vne vil
encoste

Et ne plus de le bief 7 se p'chener . xij f' d'encost . D'ou bon
de de ale g'hmst de bi . 2 . encoste le maison bordy de bonghe
nan 7 le maison ki fu casch' le ben .

vne ville et vns leus encoste . Et de d'ou bon la unidant el bono
el g'refouc tenant ale voie de m'aines 7 de noueg'lyse ki fu

Een staaltje van middeleeuwse toponymie, meer bepaald bij de verklaring van de naam Leupegem.

Blijkens de illustratie en de bijgaande tekst 'vne ville et vns leus encoste' betekende deze naam volgens de (wellicht tweetalige) redacteur zoveel als 'wolf-hem' (Picardisch 'leus' = 'leup', 'loup', 'wolf')!

Koninklijke Bibliotheek Brussel, handschrift 1175, folio 5 r°. Van dit rijkelijk verluchte handschrift bestaat een voortreffelijke uitgave: L. Verriest, 'Le polyptique illustré dit "Veil Rentier" de messire Jehan de Pamele-Audenarde (vers 1275)', Brussel, 1955.

Omvang

Een zicht op het uiteindelijke aantal lemma's (hoofdjes voor de onderscheiden plaatsnamen of plaatsnamengroepen) heb ik niet, ook al omdat heel wat attestaties van vormen uiteindelijk niet opgenomen zullen worden. Naast beredeneerde representativiteit streef ik beknoptheid na. Zo zou het zinloos zijn de honderden getranscribeerde identieke vormen 'vrindachmarct' voor de Gentse Vrijdagmarkt tot de druk te bevorderen. Concreet denk ik aan maximaal vijftien vormen per lemma voor gemeente- en wijknamen, tien voor de andere namen.

Wat de omvang betreft, is een overzicht momenteel enkel in termen van steekkaarten mogelijk. Gysseling liet voor de middeleeuwen ca. 76 000 steekkaarten na; samen met die van zijn 'Toponymisch woordenboek' van 1960, die uiteraard ook worden opgenomen, worden dat ca. 83 500 steekkaarten. Zelf bracht ik ca. 197 000 steekkaarten aan. Veel meer dan ik excerpeerde Gysseling charters, veel meer dan hij bezocht ik de depots buiten Gent. In totaal liggen zo ca. 280 500 steekkaarten ter beschikking voor de middeleeuwen. Hoeveel materiaal daar nog bij komt van de Stichting Achiel De Vos, goed voor ca. 20 000 lemma's, valt af te wachten. Zeker is nu al dat het meeste materiaal betreffende de middeleeuwen dubbel geëxcerpeerd is; verder slaat heel wat materiaal van de stichting uitsluitend op de 16de eeuw (excerpten tot 1600/1625). Ten slotte zijn er nog de excerpten uit de penningkohieren van De Brouwer, Gysseling en mijzelf: samen ca. 50 000 steekkaarten.

Een vergelijking met de bouwstoffen voor het woordenboek van De Flou is onbegonnen werk. Toen hij in 1914 met het drukken begon, omvatte zijn materiaal 300 000 steekkaarten, maar de oorlog verhinderde het drukken en zo bleef De Flou verzamelen tot hij in 1921 (?) 350 000 steekkaarten samengebracht had (gegevens volgens Egied Strubbe, 'Album prof. dr. Baur', Antwerpen e.a., 1948, 2, 286). Het gebied van De Flou's woordenboek is ongeveer twee keer zo groot als het onze en De Flou verzamelde ook nog veel materiaal dat liep tot zijn eigen tijd. Tegenover Gysseling en mij met samen acht à negen jaar, deed De Flou ruim veertig jaar over het opnemingswerk. De Flou was 61, toen het eerste deel van zijn woordenboek van de pers kwam, zelf ben ik pas nu kunnen beginnen met het echte samenstellen.

Deze kreek in Sint-Laureins is een stille getuige van de vele overstromingen die het uiterste noordwesten van onze provincie en heel Zeeuws-Vlaanderen in de loop der tijden hebben geteisterd. Vaak zijn teksten en plaatsnamen hier de enige bron voor de reconstructie van het landschap van weleer.

Uitvoering

Net als bij De Flou ruim honderd jaar geleden rees de vraag: uitgave per gemeente of uitgave in de vorm van één doorlopend alfabetisch corpus? Ik heb niet lang gearzeld om voor de laatste optie te kiezen. Gyseling had mij hier de weg gewezen. Bij De Flou is het probleem naderhand ondervangen door het 'Toponymisch register' als onderdeel van de 'Indices op het woordenboek der toponymie' (1953) van de hand van dom Floribertus Rommel, die overigens ook Gyselings 'Toponymisch woordenboek' (1960) van een 'Index van oude vormen' voorzag. De mogelijkheden van de digitalisering reduceren de eventuele nadelen verbonden aan het doorlopende corpus nu tot nul. Het ligt in de bedoeling naast de boekvorm ook een elektronische versie te publiceren. Bij het samenstellen van het alfabetische corpus worden de namen zoveel mogelijk gerangschikt onder hun moderne vorm, wat een register met oude vormen achteraan wenselijk maakt.

Om versnippering te vermijden zijn onder één lemma doorgaans ook deeltoponiemen en samenstellingen samengebracht. Op die manier blijven semantisch-etymologisch samenhangende namen verenigd, tenminste indien ze geografisch samen horen. Zo vindt men Groot en Klein Kerkland en Kerklandstraat terug onder het lemma 'Kerkland' (Velzeke). Ondanks hun semantisch-etymologische samenhang worden namen als Grote Haandert en Kleine Haandert daarentegen niet samengebracht: ze duiden weliswaar historisch verbonden domeinen aan, maar die zijn respectievelijk gelegen in Massemen en in Velzeke. Evenmin worden namen als Grote Kouter en Kleine of Letterkouter samengebracht: zij duiden binnen één gemeente gelegen en dus historisch samenhangende, maar geografisch van elkaar gescheiden entiteiten aan. Het spreekt vanzelf dat voor dat soort ordening heel wat kennis van lokale toestanden vereist is.

Al de als dusdanig erkende 'volgelingen' worden telkens door middel van de interlinie aangekondigd.

Een andere knoop die moest worden doorgehakt, is die van de rangschikking van de vormen of citaten. Gelijke 'naakte vormen' laten zich (zoals in het 'Toponymisch woordenboek', dat alleen met dat soort vormen werkt) probleemloos samenbrengen onder de vroegste attestatievorm. Met citaten die bol staan van contextuele informatie kan dat beginsel echter ernstig in het gedrang komen. De linguïstische benadering staat hier plots oog in oog met de historische. Daar dit woordenboek op een linguïstisch standpunt

Naast de polders van het noorden vulden de kouters van het zuiden de Vlaamse graanschuren. Het woord 'kouter', dat een centraal gelegen akkerlandcomplex van enige omvang aanduidde, bereikte ons in de 11de eeuw uit de aangrenzende Romania. Hier een gezicht op het dorp Strijpen.

staat, is gekozen voor het rangschikken per vorm en zo verder chronologisch, dus niet doorlopend chronologisch. Een nieuwe regel duidt echter een nieuwe vorm aan, zodat het apparaat ook overzichtelijk blijft voor de historicus die naar de oudste vormen zoekt.

Waar nodig en/of mogelijk, wordt een naamsverklaring voorgesteld, al dan niet voorafgegaan door een aantekening over de aard van het denotatum (de benoemde werkelijkheid).

Met betrekking tot de (erg belangrijke) situering van de namen – waarover voor veel gemeenten uitstekende documentatie bestaat, maar voor andere dan weer helemaal niets voorhanden is – worden momenteel nog een aantal formules overwogen: een cartografisch corpus of een verwijzing naar de onderscheiden studies die kaartgegevens bevatten.

In plaats van bronuitgaven (die men wel als leidraad kan gebruiken) excerpeert men bij voorkeur de bronnen zelf. Kopieën en cartularia (in se ook kopieën) excerpeert men enkel als de originalen ontbreken of ontoegankelijk zijn. Kan het echt niet anders, dan vermeldt men zowel de datum van het origineel als van de kopie. Vanuit paleografisch en linguïstisch standpunt verdient het aanbeveling in de excerpten – zeker wat de plaatsnaam en het bijbehorende lidwoord betreft – conjecturen (opgeloste verkortingen) in cursief te zetten en de oude tekens 'u' en 'i' niet tot 'v' en 'j' te normaliseren. (De Stichting Achiël De Vos doet het hier telkens anders.)

Nog een woord betreffende de identiteit van de opnemers. In de 'Bronnenlijst' staat het door Gysseling verzamelde materiaal in cursief, het door mij verzamelde in romein. Doorgaans zijn Gysselings excerpten ook nog herkenbaar aan het door hem ter aanduiding van het archieffonds destijds gehanteerde zgn. verkortingsstelsel, een systeem waaraan ik niet al te veel getornd heb. Om plaatsruimte te winnen gebruik ik zelf zowel met betrekking tot het archiefdepot als het archieffonds het zgn. initialenstelsel. Voor de penningkohieren is de opneming in de 'Bronnenlijst' gemarkeerd door de respectieve initialen G (Gysseling), DB (De Brouwer) en VD (Van Durme). Het materiaal van de Stichting Achiël De Vos is herkenbaar aan het gehanteerde systeem van bron-aanduiding, dat geheel en al van het mijne afwijkt.

Op de Zuid-Oost-Vlaamse heuvels komen vrij grote boscomplexen voor. Vaak dragen die een Romaanse naam, zoals het Livierenbos in Oprekel en Vloesberg: 1195 'silua de louire' of 'bos van de wolvin'.

Een veelkleurige natuur- en cultuurspiegel

Naarmate het opnemingswerk vorderde, werd het steeds duidelijker welk schitterend palet van landschappen allerlei door de Oost- en Zeeuws-Vlaamse toponymie weerspiegeld wordt. Zo zijn er: de semilitorale zone aan de (Wester)Schelde, de aansluitende polders en veengebieden van Zeeuws- en noordelijk Oost-Vlaanderen met de vele littekens die er door de turfexploitatie zijn nagelaten, Binnen-Vlaanderen met zijn bossen en heidevelden en de ontginning ervan, de omgeving van Gent met een *kouter*landschap gedomineerd door de twee grote abdijen, een scenario dat men op de Zuid-Oost-Vlaamse *kouterruggen* herhaald ziet en visueel nog steeds kan herkennen, en ten slotte de hooggelegen zuidelijke rand met de beboste keten van zgn. getuigenheuvels, waarvan in onze provincie de Hotond ('hoge begraafplaats') de hoogste (150 m) en de Oudenberg ('hoge heuvel' of 'heuvel van Aldo') de laagste (110 m) is.

Die regenboog krijgt er nog een aantal taallandschappelijke kleur-tjes bij. In de eerste plaats doordat vanaf de vroege middeleeuwen tot omstreeks 1100 op die heuvels en ook een stuk noordelijker naast het Diets het Romaans klonk. Van datzelfde Romaans vindt men overigens ook de sporen in een extreem oostelijk Oost-Vlaamse gemeente als Meldert, maar daar dan als onderdeel van een Romaanse enclave die er ontstaan was ten gevolge van de immigratie van Romaanstaligen in de eerste helft van de 11de eeuw.

In de tweede plaats door de vele dialectlandschappelijke schakeringen, die ook in de toponymie hun naamkaartje hebben nagelaten. Zo ondergingen de plaatsnamen in de Denderstreek de verbrabantsing met stadjes als Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen als voorposten.

En al even belangrijk vanuit dialectologisch opzicht is de tegenstelling tussen het stedelijke en het landelijke plaatsnamenlandschap. Zoals stadsdialecten gingen contrasteren met de dialecten van het omliggende platteland, tekende ook de toponymie van de steden zich 'insulair' af: typische namen voor omwallingen, waters, straten, gebouwen, molens enz. Zoals vaak dialectkenmerken van de ene stad naar de andere worden 'gecatapulteerd', ontlene straten en zelfs reeksen van straten van een stad vaak hun naam aan die van een andere stad. Zo ontving Dendermonde een Berouwstraat, een Hoogpoort, een Koornaard, een Korte Munte, een Ridderstraat, een Savaanstraat, een Scheldestraat, een Stoofstraat, een Zuivelsteeg, zelfs een Kontentast (als naam van een hoerenbuurtje) van de grote zusterstad Gent.

Nut van het woordenboek

Het woordenboek wordt een goudmijn met systematisch verzamelde betrouwbare vormen voor allerlei toponymisch, historisch-linguïstisch, algemeen historisch, lokaal historisch, historisch-geografisch, archeologisch, genealogisch, botanisch, biologisch en ecologisch onderzoek.

Tegelijk wordt een bestand gecreëerd waaruit alle Oost-Vlaamse steden en gemeenten rijkelijk en zonder omwegen kunnen putten bij de naamgeving van het openbare domein.

De Savaanstraat in Gent. Wie het archief induikt, vindt er dat de naam opklimt tot 1281, toen hij neergepend werd als 'in vico Stephani'. De Stefaansstraat dus! Zoals vele andere Gentse namen waaide deze naam al spoedig over naar Dendermonde.

De allervroegste vermelding van de naam vindt men evenwel in het 'Cartulaire des anciens prêtres' uit de tweede helft van de 13de eeuw, bewaard in het archief van de kathedraal van Doornik: 'in vico qui dicitur Stephanssteghe'. Toen heel wat Gentse straten nog steegjes waren ...

Model van uitvoering

Dreegkoren <Gent>

van eere molen die staet vpte hoye die men heet dreghe coren, 1327, Gs 330/2, 22obis (strookje).
van eere muelen die men heet dreechcoren staende buter hoyen daer men gaet tsente claren waert, 1350, Gs 330/1, 25 r°.

Windmolen (alleroudste attestatie van een windmolennaam). Mnl. *dreghe + coren* 'Draag het graan!', vgl. de bekende Romaanse molen- en familienaam Quiquenpoist *à qui il en pèse*, zinspelend op de eeuwige uitbuiting van de landman door de sluwe molenaar.

Hingwardinge <ten zuiden van Hon> [Hon = Hontenisse]

ubi riuum qui dicitur hinwardinga cadit in vogala, 1228, BGS D 621 o.
hinwardingha, 1228, BGS D 621 o. (1239, BGS D 720 o.); ubi ... hinwardingha cadit in wella, 1228/29, BGS D 613 o.
hingwardinghe, 1241, BGS D 739 o.
hingwerdinga, 1253, BGS D 750 o.

Stroomgeul bij de Vogel, naderhand afgedamd en fungerend als grens tussen het werkterrein van de abdij Ten Duinen en dat van de abdij Ter Doest. Germ. persoonsnaam *Ingward + inga* (+ *a, e* 'water?').

Hunegem <Denw> [Denw = Denderwindeke]

nicholai de hunsenghiem, nicholao de hunenghiem, 1236 kop. 13de eeuw, L 59 H 97, 71, 72. hunsenghem, 1251 kop. 13de eeuw, L 59 H 97, 95.
egidio de hunenghem, 1262 kop. 13de eeuw, L 59 H 97, 99.

Naam op *-ingahaim*. De latere vormen suggereren alle Hūno (vgl. Hunegem te Geraardsbergen), de oudste Huntso (vgl. Huizingen).

Ijveloot <Evb> [Evb = Everbeek]

in pago brabantinse ... eifleid, 868 (dat. Gysseling), ca. 889 (dat. Devroey) kop. 18de eeuw, M C 34. ggīt-fledis, eind 10de eeuw–1038 kop. 18de eeuw, M C 115.

le couture de nivelois, 1401, T G 242, 167 v°.

Aloud domein van de abdij van Lobbes. Rom. **ebulētum*, collectief bij *ebulus* 'kruidvlier', vgl. 'Aiflois', onb. in de Ardennen (TW, 41).

Kieldrecht

kildrecht, 1257, G Boudelo 332, 23 v° (1268, G SP o.).
 kioldrecht, 1281, G SP o. (1281, G SP 125, 76 r°; 1295, G SB 31d, 57 r°).
 kioldrect, 1394, X R 45343, 9 v° (1399, G Drongen 45, 11 v°).
 kyeldrecht, 1398, G SP o.

Mnl. *kille* 'inham, diepe geul' + *drecht* 'vaarwater'.

Moeie <Ass, Zelz> [Ass = Assenede] [Zelz = Zelzate]

sour le muer de selzaten ... deseure vn waterganc con apiele moie, 1289 kop., L B 1561, 66 v°.
 in de prochie van assenede up ene lede heedt de moihe, 1290, CG, 1436.
 sinen mour ghelegghen bachten der leepe gheheeten de beckel ende moye, 1378, Gs 301/6, 128 v°.

Turfvaart. Mnl. *moy* 'fraai' + *e* 'water', vgl. Blijde.

Moeie <Eek> [Eek = Eeklo]

toute le wastine ki gisent entre le zoutewest [voor: zoutewesc, vgl. 14 r°] et le moiekin, 1274/75 kop., L B 1561, 36 v°.
 ten zuutwesthoucke van west ecllo in die moye ... hendende an die moerstrate, 1351, SJHB-O. 605); tote den lande dat men heetet de moye, 1358, RAG-RG, O.

inde corte moeye, 1521, RAG-B 1315, 10 v°; inde langhe moye, 1568, SAE-1010, 138 r°.

an de moye strate, 1429, G SP o.

Water. Mogelijk (maar niet zeker) identiek met de Assenedse Moeie (vgl. Gottschalk 1984, 128).

Neuringen <Denw>

nederhuneghem, 1468, K P 378, 63 v°, 72 r°.
 nueringhen, 1468, K P 378, 58 v° (1571, Gs PK 71, 1 r°).

Mnl. *neder* 'lager gelegen'. Zie Hunegem <Denderwindeke>. Neuringen uit *neer(h)uningen*, na de voor de streek bekende overgang *-ingem* > *-ingen*.

Molenerfgoed
een **wereld van verbeelding**

Symbool, metafoor en allegorie

Molenerfgoed, een wereld van verbeelding

Symbool, metafoor en allegorie

Molen

- 1 (in 't algemeen) werktuig tot het fijnmalen van verschillende stoffen, m.n. van graan
- 2 inrichting, gebouw waar zich zulke werktuigen bevinden, m.n. korenmolen (zonder nadere toevoeging denkt men in de alg. taal aan een windmolen)
- 3 soortgelijke inrichting als onder 2, waar water uit een polder wordt opgemalen, waar hout wordt gezaagd enz.
- 4 werktuig voor het verrichten van allerlei bewerkingen, dat vanwege zijn draaiende beweging zo genoemd wordt
- 5 zeker vuurwerk dat ronddraait, als het wordt afgestoken
- 6 verkorting van paardjesmolen of mallempolen
- 7 (sportvisserij) werpmolen

Symbool

- 1 (filosofie) een werkelijkheid die samenvalt met een andere en deze zichtbaar voorstelt
- 2 (in de christelijke Kerk) geloofsbelijdenis
- 3 (psychologie) object dat in de plaats treedt van dat waarop een drift of een instincthandeling oorspr. gericht was
- 4 (chemie) letter of lettergroep die een element, een grootheid of een eenheid voorstelt
- 5 (wiskunde) teken dat een wiskundig begrip voorstelt of een wiskundige bewerking aanduidt

Metafoor

- 1 overdrachtelijk taalgebruik in het algemeen, stijlfiguur of betekenisverandering waarbij een woord of uitdrukking gebruikt wordt als naam voor iets waarop ze in letterlijke zin niet van toepassing zijn
- 2 overdrachtelijk taalgebruik gebaseerd op vergelijking
- 3 niet-verbaal gegeven dat als teken voor iets anders gebruikt wordt

Allegorie

- 1 op het metaforische principe gebaseerde voorstelling van een idee of een abstract begrip
- 2 (stijlleur) (in de lyriek) aantal metaforen en/of vergelijkingen die samenvloeiend één beeld vormen¹

Molens: de aard van het beestje

Het molenerfgoed heeft een stevige, vaste plaats verworven in het brede, boeiende landschap van erfgoedzorg en erfgoedbeleving. Het kan daartoe dan ook de nodige adelbrieven voorleggen, omdat dit specifieke erfgoed in ons verleden een ingrijpende maatschappelijke en economische rol heeft gespeeld én in de toekomst weer een functie van die orde zál opnemen! Zo wacht de wind- en watermolens in het kader van de productie van 'groene stroom' maatschappelijk en economisch ongetwijfeld een mooie toekomst.

Veel heeft te maken met de aard van het beestje. Want aan de molen zijn de meest diverse aspecten verbonden: er is – natuurlijk – een technisch, een historisch, een economisch, een landschappelijk aspect, maar ook een maatschappelijk, een sociaal, een cultureel en een artistiek-technisch aspect én, jawel, en waarom niet: een symbolisch aspect.

Dat symbolische aspect van de molen is misschien niet zo bekend, maar heeft toch op het volks- en cultuurleven in onze Nederlanden, en in West-Europa in het algemeen, ooit een zeer sterke stempel gedrukt.

Jan Bruegel 'de Oude',
'Windmols', ca. 1608
(Schwerin, Staatliches
Museum).

'Vlaanderen is het land van de molens'

Vlaanderen is, in de geschiedenis meer nog dan Holland, hét land van de molens geweest: 'Flandria molendina terra est' werd in de 16de eeuw in heel Europa als een zekerheid en vanzelfsprekendheid gezegd.

Molens waren in het leven van de gemeenschap van onze voorouders, zeker in Vlaanderen, diep verankerd. Ze waren letterlijk en figuurlijk overal tegenwoordig. Staving daarvan te over in de talloze afbeeldingen die ons zijn overgeleverd van het Vlaamse land zoals het er vroeger uitzag. Qua concentratie van molens moest en moet Vlaanderen niet onderdoen voor het zo geroemde Nederland. En heeft in ons collectief bewustzijn een Vlaams of Nederlands dorp niet nog altijd de connotatie van een kerktoeren met huisjes eromheen en de onafscheidelijke ... molen?

Niet alleen fysiek, maar ook in de geesten was de molen alomtegenwoordig. Het ongeletterde, maar des te meer beeldende en verbeeldende volk vond in de molen een dankbaar, levend en bezielend object om zich in de vele gebeurtenissen van het leven te definiëren. Dat gebeurde met schilderijen, met gedichten, met ontelbare sagen, legenden en vertellingen, met raadsels en symbolen. Gaande van het meest verhevene tot het grofst triviale.

Het is geen overdrijving te stellen dat de molen onovertroffen was in het wijde gebied van symbolen, metaforen en allegorie. Wellicht is er in de westerse cultuurgeschiedenis geen onderwerp, geen zinnebeeld te vinden dat zoveel bovenzintuiglijke verbeeldingskracht had of opriep als de molen!

En toch is daarvan maar weinig overgebleven in het geheugen en dus in het taalgebruik van de hedendaagse, 21ste-eeuwse mens. Hoe is dat collectieve geheugenverlies tot stand gekomen?

De oorzaak is te vinden in de verdwijning van de duizenden wind-, water- en rosmolens uit onze omgeving. De molen is immers definitief uit het economische landschap verdwenen, en daarmee dus ook uit het collectieve geheugen. De verstaanbaarheid en invoelbaarheid van de volkse molentaal is dan ook voor het grootste deel verloren gegaan. Juist omdat de molen in dat dagelijkse leven niet vaak meer voorkomt, is de molensymboliek een mentaal erfgoed dat uit het alledaagse leven van onze mensen is verdwenen. De bescherming als monument van de weinige overgebleven molens kan dat nauwelijks verhelpen.

Molentjes schilderen ...

De molen heeft in de voorbije eeuwen beslist de rol van universeel 'vergelijkings'-instrument gespeeld. Het is daarom dat molens een dankbare stijlfiguur waren in de schilderkunst. Zeer opvallend is het feit dat 'molens in de schilderkunst' een typische zaak zijn van zowel de Zuidelijke als de Noordelijke Nederlanden, maar dan ook alleen maar daar.

Het was bv. 'onze' Fluwelen Bruegel (Jan de Oude, zoon van) die als eerste ontdekte dat een windmolen in een geschilderd landschap de diepte en het perspectief enorm verruimde.

Dat molens op de landschapsschilderijen van alle grote en kleine meesters in die beide Nederlanden een niet onaardige plaats kregen toebedeeld, is niet alleen toe te schrijven aan hun perspectivische kwaliteiten. Neen, de molen kreeg een ruime plaats in de kunst juist vanwege de geladen symboliek en allegorie.

Onze schilderkunst door de eeuwen heen is dus het beste middel om de symboliek van de molen in de geest van onze voorouders te onderkennen en te herontdekken. En bij wie kunnen we dan beter te rade gaan dan bij onze goede oude Pieter Bruegel (ca.1520–1569), bovendien een onuitputtelijke bron voor heemkundigen en folkloristen. In latere tijd werd hij al 'Peer den drol' genoemd, wegens de volkse en soms platvloerse thema's – zo dacht men tot in de zoste eeuw – die hij in zijn werken tekende. Maar zijn werken barsten van de symboliek en de allegorieën. Onder andere met de hulp van Pieter Bruegel kunnen we dus enkele van de vele symbolische betekenissen van de molen toelichten.

Pieter Bruegel, 'De bruiloftsstoet', 1559 (Stadsmuseum Brussel).

Symbool voor huwelijk en voortplanting

Voor onze voorouders stond de molen onbetwistbaar symbool voor huwelijk en voortplanting. Dat is treffend te illustreren met een bekend schilderij van Bruegel, 'De bruiloftsstoet' (1559).

In het korte leven van de 16de eeuw was er weinig ruimte voor vreugde en overvloed. Het feestelijke hoogtepunt van het menselijke leven was het huwelijk: het was een essentiële schakel in het levens- en overlevingsproces. Het huwelijk is de ruimte van feestelijke vruchtbaarheid, in verbondenheid met het landschap, dat leven gaf en geeft. Het is niet toevallig dat bruid én molen in dit moralistische schilderij van Bruegel centraal staan. De bruidegom echter loopt er wat verloren bij. De bruid is duidelijk zwanger, terwijl de molenaar toekijkt en zijn volle zak klaar hangt om het graan binnen te halen en in het kropgat te storten om het te malen tot levensverschaffend meel. Dit is geen eenmalige interpretatie: er zijn tientallen schilderijen en liederen met diezelfde symboliek.

Symbool en metafoor voor seksuele beleving

Onze voorouders zagen een sterke seksuele symboliek in de molen. Dat is niet zo verwonderlijk wegens de vruchtbaarheidsymboliek: graan of zaad wordt via een gat (het kropgat) in levensbrengend meel omgezet. De Nederlandse staatsman Jacob Cats (1577–1660)² dichtte het in de prille 17de eeuw als volgt: 'den man is met vrouw gelijk twee molenstenen. Want als er een zijn beweging staakt, ofschoon de tweede maalt, daar wordt geen bloem gemaakt!'. Het is trouwens een onloochenbaar gegeven dat in de oude, plastische Nederlandse taal 'malen' een tweede betekenis had. Geef toe: 'malen' klinkt toch heel wat menselijker dan het harteloze hedendaagse (en Noord-Nederlandse) woord 'neuken'.

Molenaars worden daarom in tal van liederen en verhalen bezongen om hun seksuele exploitatie. Die seksuele symboliek van de molen kan men niet beter illustreren dan door het eeuwenoude lied van 'De maalderszoon' te citeren, dat in Vlaanderen onder de nieuwe generatie molenaars nog altijd furore maakt.

De maalderszoon

Er was d'r eens een maalderszoon,
Wel die kon malen ook zo schoon!
Hopsafalderiere, hopsafaldera
Hoera! Hoera! Hoera!

Er kwam een schoon meiske aangeaan,
Die maelder sprak haar zo vriendelijk aan.

Wel schoon meiske, kom eens hier
Al op mijn moleken van plezier.

Zij is op zijn voorstel ingegaan
En is met de maelder op de molen gegaan.

Hij legde haar op de molensteen
En maalde haar drie keren achtereen.

Toen hij dat drie keren had gedaan,
Toen wou zijn moleken niet meer gaan.

't Was na negen maanden en enen dag
dat er op de molen een kindeken lag.

En schalks voegt de zanger-molenaar daar dan aan toe:

Wel schone meisjes, kom maar hier,
Want ik heb ook zo'n moleken van plezier.

En:

Die dit liedje zojuist heeft gedicht,
Wel, die kan ook malen zonder licht!³

Maar ook de molenaarsvrouwen lieten zich volgens de volksmond niet onbetuigd. Het is niet toevallig dat, 'des winters als het re-

gent', het 'loze vissertje' wordt aangeklampt door het molenaarinnetje, om zich op zijn minst driemaal te laten zoenen. In de volks-cultuur van de Lage Landen, in vele liedjes en kluchtige tonelen, waren het dikwijls de molenaarsvrouwen die gretig gebruik maakten van de molen om hun seksuele lusten bot te vieren.

Symbool voor de liefde

Daarbij aansluitend werd de molen meer-maals aangehaald als symbool voor de liefde. Liefde is als een molen: zonder wind of water (uw liefde) kan hij niet draaien (leeft hij niet). Dat wordt treffend verbeeld in een prent, een emblema, van de Leidse hoogleraar van Gentse afkomst Daniël Heinsius (1580–1655): 'Een windmolen die niet in beweging is gebracht, doordat de wind niet waait, staat stil: zo zal ik, zonder de bezieling van uw genegenheid, een (zielloze) klomp vlees zijn.'

Daniël Heinsius,
'Ni spirat immota', ca. 1607
(verzameling Mola).

Daniël Heinsius,
'Mon mal me suit', ca. 1607
(verzameling Mola).

Symbool, metafoor voor de blinde liefde

De molen, en meer bepaald de rosmolen, aangedreven door een paard (met oogkleppen), stond dan weer symbool voor de blinde liefde. Hier wordt dat eveneens verduidelijkt door een prent van Heinsius: 'Waar vlucht je, o dwaas? De straf achtervolgt je, zoals de zware gewichten van een sjofele molen het lastdier volgen.' De metafoor is duidelijk: blinde liefde stort een mens in het ongeluk!

Symbool voor de terugkerende jeugd

De molen was ook het symbool van de terugkerende jeugd en daarvan is de zogenaamde 'oudewijvenmolen' een treffend voorbeeld. Er bestaan honderden varianten van dit thema in beeld en gedicht. Oude mannen brengen hun vrouw naar de molenaar, die haar maalt – jawel – en die de echtgenoot een nieuwe, jonge echtgenote aflevert. Malen heeft daarbij een dubbele betekenis! Oost-Vlaamse volkskundigen herkennen hierin verwantschap met de sage van de Eeklose 'herbakker'.

'Le moulin merveilleux', ook
'De oudewijvenmolen' ge-
noemd, midden 19de eeuw,
Epinal, Fabrique de Pellerin
(verzameling Mola).

Pieter Bruegel, 'De misantroop', 1568 (Napels, Museo Nazionale).

Pieter Bruegel, 'De kruisdraging', 1564 (Wenen, Kunsthistorisches Museum).

Symbool voor ijver en gezond verstand

En natuurlijk fungeert de molen als symbool van taak en inzet, noeste en zinvolle arbeid, ijver en gezond verstand. Ook dat vinden we bij Bruegel weer in overvloed terug: bv. 'De misantroop', 'De heks van Mallegem', 'De toren van Babel'. In zijn verachting voor de mensheid gaat de misantroop voorbij aan de concrete dingen van het leven. Molen, paarden en karren verzinnebeelden het geëngageerde en noeste bestaan.

Symbool en metafoor voor de verbondenheid tussen hemel en aarde

De molen stond ook symbool voor de verbondenheid tussen hemel en aarde. Samen met de even onafscheidelijk aan het Vlaamse landschap verbonden kerktoren reikte de windmolen naar de hemel. In vele schilderijen kreeg de windmolen haast de gedaante van een mens, die met zijn armen letterlijk naar de hemel reikt en tegelijkertijd een kruis(teken) maakt.

Metafoor voor offer en vervulling

Tegelijk was de molen een metafoor voor offer en vervulling. In het schilderij 'De kruisdraging' van Bruegel neemt de windmolen weer een centrale plaats in, malend hoog op de rots en reikend naar de hemel. Zoals het graan wordt omgezet in meel, zo is de molen hier de omzetting van het offer en het lijden in overwinning en vervulling. Het is geen toeval dat 'mola', Latijn voor 'molen(steen)', ook 'offergave' betekent! Daarbij aansluitend was de molen het symbool van de eucharistie en de daaraan verbonden verlossing. De molen fungeerde met andere woorden ook als allegorie van de heilsboodschap van de menswording, kruisdood en verrijzenis van Christus. De molen was dat nog veel meer dan de wijnpers. Aan de molen dankt de mens immers zijn brood, en dus indirect het behoud van zijn leven. De molen is de schakel tussen het woord van Christus en het voedzame leven. Die schakel is Christus, verzinnebeeld door de

molen. De windmolen fungeert zo ook als een allegorisch instrument van Christus. Die allegorie wordt gesublimeerd in het zogenaamde ‘molengedicht uit Heist-aan-Zee’ van omstreeks 1800: ‘uw ziel zal uit het kwaad niet draaien, zo gods gratie niet wilt waaien!’

Symbool voor het leven

Molens werden dus ook beschouwd als uitgesproken symbolen van het leven. Nu nog kennen de molenaars de betekenis van de stand van de wieken, die belangrijke gemoedstoestanden en keerpunten in het leven kunnen symboliseren: rouw, vreugde, rust.

Symbool voor verval

Een recenter symbool is de molen als teken van verval, als teken van het einde van een menselijke, begrijpelijke wereld. Dikwijls krijgt de molen dan antropomorfe of menselijke trekken, schreeuwend om aandacht en hulp. Het beeld van een wind- of watermolen in verval scheidt nog altijd sterk onbehagen.

Besluit

Molens zijn dus overbeladen met symboliek. Hier werden maar enkele historische symboolwaarden en metaforische en allegorische betekenissen van molens aangehaald.

Voor wie er niet genoeg van krijgt: er zijn er tientallen meer!

Walter Van den Branden
conservator

Mola - Provinciaal Molencentrum

Bibliografie

- Paul Bauters, ‘Kracht van wind en water. Molens in Vlaanderen’, Leuven, Davidsfonds, 1989, blz. 175–265.
- Paul Huys, ‘Molens in veelvoudig perspectief. Verzamelde molinologische opstellen’, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1993, blz. 1–88.
- Paul Huys, ‘Molen en molenaar te kijk gesteld. Molinologische opstellen II’, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1996, blz. 167–248.

¹ Deze definities werden overgenomen uit: ‘van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal’.

² Jacob Cats (1577–1660) was o.a. raadspensionaris in Den Haag en wordt wel ‘Vader Cats’ genoemd vanwege zijn vele belerende gedichten.

³ Licht: in het molenaarsjargon de constructie om de molenstenen op en neer te laten bewegen.

Mogens Andersen, ‘Windmolen’
(verzameling Paul Bauters).

Jeugdcentrum Den Eglantier in Sint-Niklaas.

Tegen een bescheiden huurprijs stelt de Uitleendienst Provincie Oost-Vlaanderen audiovisueel en tentoonstellingsmateriaal ter beschikking van Oost-Vlaamse socioculturele verenigingen, sportclubs, jeugdverenigingen, gemeenten enz. Op die manier wil het provinciebestuur het verenigingsleven in de provincie ondersteunen en stimuleren. De Uitleendienst heeft magazijnen in Gent, Sint-Niklaas en Geraardsbergen.

Dirk Samaes, medewerker bij de Uitleendienst, geeft door middel van volgende interviews een beeld van de klanten van de dienst.

Wie zijn de **klanten**
van de **Uitleendienst?**

Wie zijn de **klanten** van de **Uitleendienst**?

Robin Ronsyn en Daan Franceus van jeugdhuis De Ressort in Geraardsbergen

In de socioculturele sector bekleedt jeugdhuis De Ressort een prominente plaats in het klantenbestand van de Uitleendienst. In 2008 leenden zij maar liefst zestien keer materiaal uit het magazijn in Geraardsbergen. Het ging daarbij om zeer divers materiaal, zoals geluidsinstallaties, doeken en belichting/lichteffecten.

Kunt u zichzelf even voorstellen?

Wij zijn een vzw met een 300-tal leden en een 50-tal medewerkers. Wekelijks ont-

vangen wij een 200-tal bezoekers tijdens onze openingsuren. Het publiek varieert van 16 tot 30 jaar. Ons succes danken wij aan het feit dat wij niet echt veel concurrentie hebben in Geraardsbergen. Naast het jeugdhuis zijn er nog een tweetal jongerencafés en daarmee hebben we het gehad.

Voor welke activiteiten wordt het materiaal van de Uitleendienst gebruikt?

Wij organiseren voornamelijk optredens met (minder bekende) muziekverenigingen uit de omgeving. Die zijn immers niet zo veeleisend als meer gereputeerde groepen wat het te gebruiken materiaal betreft. Het is zo dat er bij de Uitleendienst slechts twee monitorboxen per vereniging geleend kunnen worden, terwijl de meeste groepen er in feite vier nodig zouden hebben. Dat ervaren wij wel als een gemis.

Bovendien is er slechts één geluidsinstallatie set 7 beschikbaar, die door haar eigen succes moeilijk te boeken is, zelfs niet drie maanden op voorhand. Het alternatief, de geluidsinstallatie set 5, valt qua resultaat nogal pover uit.

Voor andere evenementen lenen wij bv. enkel toneeldoeken of belichting/lichteffecten.

Hoeveel bezoekers trekken dergelijke activiteiten?

Wij ontvangen tussen 150 en 400 personen. Voor grotere evenementen maken wij gebruik van De Spiraal, waar wij volgens de brandweervoorschriften tot 1 200 bezoekers mogen ontvangen. In die zaal is bovendien al een geluidsinstallatie aanwezig. In voorkomend geval gebruiken wij enkel de belichting/lichteffecten van de Uitleendienst.

Waarom kiest u voor de Uitleendienst?

De Uitleendienst bevindt zich pal naast de deur. Dat biedt uiteraard nogal wat praktische voordelen, zoals het ophalen en terugbrengen van het materiaal. Door zijn centrale ligging geldt dat trouwens ook voor alle andere verenigingen van Geraardsbergen. Wij merken trouwens de laatste tijd dat steeds meer plaatselijke verenigingen bij ons telefonisch informeren naar de voorwaarden voor het lenen van materiaal. Dat betekent toch dat de Uitleendienst stilaan ingeburgerd en bekend raakt. Wij sturen die verenigingen uiteraard naar jullie door.

Een ander pluspunt is natuurlijk ook de kostprijs. Voordat de Uitleendienst hier de deuren opende; waren wij genoodzaakt om een beroep te doen op de privémarkt voor het organiseren van een evenement.

Een laatste niet onbelangrijk gegeven is de goede technische ondersteuning die gegeven wordt door de plaatselijke magazijnmeester.

Kent u soms een leuke anekdote i.v.m. het lenen van materiaal?

Bij de opening van De Ressor had wij voor de openingsfuif een massa materiaal geleend. Het heeft ons een week gekost om al dat materiaal te kunnen opstellen. Bovendien sloegen, door een defect aan een laser, steeds de stoppen door. Achteraf was het resultaat toch indrukwekkend.

Bent u al lang klant bij de Uitleendienst?

Wij zijn al klant van bij de opening van het jeugdhuis, zo'n tweeën-half jaar geleden.

Bram Lentacker van de dienst Vrije Tijd van de gemeente Melle

De Uitleendienst heeft een klantenbestand van circa 8 000 verenigingen en instellingen in haar databank. In de sector openbare besturen is de dienst Vrije Tijd van de gemeente Melle een vaste klant. In 2008 leende de dienst een achttal keer materiaal bij de Uitleendienst. Het betrof vooral tentoonstellingspanelen en belichting.

Bram Lentacker: 'Ik ben samen met een collega verantwoordelijk voor het uitvoeren van het cultuurbeleid van het gemeentebestuur. Dat betekent een fulltimejob voor twee personeelsleden.'

Voor welke activiteiten wordt het materiaal van de Uitleendienst gebruikt?

De gemeente is vrij actief op cultureel gebied. Zo worden op regelmatige basis tentoonstellingen, concerten (zowel klassiek als populair) en allerhande manifestaties georganiseerd. Het materiaal van de provincie wordt voornamelijk gebruikt voor het inkleden van de programmering bij tentoonstellingen. Het doelpubliek zijn voornamelijk de eigen inwoners van de gemeente.

Hoeveel bezoekers trekken dergelijke activiteiten?

Het aantal bezoekers varieert van 40 tot een 150-tal personen. Voor de organisatie wordt een bescheiden vergoeding gevraagd, de rest van de kostprijs wordt bijgepast door de gemeente.

Waarom kiest u voor de Uitleendienst?

De voornaamste pluspunten zijn de korte afstand en de minieme kostprijs die aangerekend wordt. Bovendien zijn wij tevreden over de service en de flexibiliteit van de Uitleendienst: zo vormen onder meer het wijzigen van de afhaal- of terugbrengdatum of het boeken van aanvullingen geen probleem. De gemeente beschikt ook over een bescheiden uitleendienst. De verenigingen die wij echter niet kunnen helpen, sturen wij dan ook door naar de Uitleendienst.

Kent u soms een leuke anekdote in verband met het lenen van materiaal?

Dat is een moeilijke vraag. Daarop heb ik niet direct een antwoord.

Bent u al lang klant bij de Uitleendienst?

Ik ben hier al één jaar werkzaam en al die tijd hebben wij materiaal bij de Uitleendienst geleend. Wellicht heeft ook mijn voorganger dat nog gedaan. Sinds ik hier ben, lenen wij steevast een zes-, zevental keer per jaar materiaal. Ik zie geen reden om dat in de toekomst te veranderen.

Tom Geleyn van jeugdcentrum Den Eglantier in Sint-Niklaas

Welk soort vereniging is Den Eglantier, hoe groot is de vereniging, hoeveel leden telt ze?

Den Eglantier is een vzw die het jeugdcentrum beheert. We zijn met een 65-tal medewerkers en een 250-tal leden. In het jeugdcentrum zijn wij vooral actief in de ontspanningsruimte, waar maximaal 350 personen in kunnen, en de fuifzaal, met een capaciteit van 550 personen. Verder zitten ook een aantal andere verenigingen in het gebouw, nl. Mundo Loco, KVG Oost-Vlaanderen, Jeugddienst Appelsien, Karree (scouts) en Chiro. Onze doelgroep is de jeugd van 16 tot 26 jaar.

Welke activiteiten organiseert u met het materiaal van de Uitleendienst?

Wij organiseren ongeveer een 60 activiteiten op jaarbasis. Meestal op vrijdag of zaterdag en nu en dan op woensdag. Meestal gaat het om optredens en fuiven, maar af en toe is er ook eens een filmavond of een tentoonstelling of dia-avond. Wij huren dan ook meestal de geluidset 7 met twaalf micro's. Het voordeel van die set is dat we hem daarna ook kunnen gebruiken voor een fuif. Verder ook de brandvertragende doeken voor de aankleding en specifiek materiaal voor tentoonstelling of film.

Hoeveel bezoekers komen er op die activiteiten?

Onze grootste activiteiten zijn de 100-dagenfuif en de Vredesfeesten. We spreken dan van telkens zo'n 2 000 bezoekers. Voor de fuiven halen we toch regelmatig een kleine 300 personen. Er zijn natuurlijk ook activiteiten waar we slechts met een twintigtal zijn.

Waarom kiest u voor de Uitleendienst?

Het is voordelig en sinds er huurgeld wordt gevraagd is de kwaliteit van het materiaal gestegen. De website vinden wij heel handig en we kunnen de dag nadien zien welk materiaal er effectief beschikbaar is. Dat is sneller dan de brief die met de post komt. Wel hebben we soms meer materiaal nodig dan we kunnen aanvragen, vooral dan bij grote manifestaties waar we op verschillende locaties zitten. We vinden het ook handig dat we steeds kunnen annuleren, hoewel we begrijpen dat dat voor jullie niet zo leuk is.

Kent u een leuke anekdote?

Het materiaal vervoeren wij met onze eigen auto's en soms onderschatten wij dat wel eens. Ik herinner me dat we wel eens vijf maal over en weer hebben moeten rijden voor alles bij ons was en dan nog terug. Dat was bijna een hele dag.

Hoelang bent u al klant van de Uitleendienst?

Ikzelf werk hier nu twee jaar en ben steeds bij jullie gekomen. Ik denk dat wij al van bij het begin in 1998 bij jullie klant zijn.

Sint-Blasius-Boekel (Zwalm).

Sint-Blasius-Boekel werd eeuwenlang bediend door de pastoor van Sint-Denijs-Boekel. In 1783 werd er een eigen landelijke pastorie van één bouwlaag opgericht, die in 1888 verlaten werd voor een nieuwbouw in pittoreske neogotiek. Beide gebouwen zijn als monument beschermd.

**Beschermde pastorieën
in Oost-Vlaanderen
Een balans?**

Methodologische aspecten van de inventarisatie

Beschermd pastorieën in Oost-Vlaanderen. Een balans?

Volgens de website ‘Kerknet’ telt het Nederlandstalige landsgedeelte van België 1 945 (rooms-katholieke) parochies: 373 in West-Vlaanderen, 427 in Oost-Vlaanderen, 309 in Antwerpen, 402 in Vlaams-Brabant en 324 in Limburg.

De grenzen van de bisdommen zijn een kerkelijke aangelegenheid en komen niet noodzakelijkerwijze overeen met de provinciegrenzen. De huidige grenzen van het bisdom Gent komen perfect overeen met die van de provincie Oost-Vlaanderen, met uitzondering van de parochies Burcht en Zwijndrecht, die sedert 1923 in de huidige fusiegemeente Zwijndrecht in de provincie Antwerpen liggen. Dat betekent dus dat er in de huidige provincie Oost-Vlaanderen slechts 425 parochies zijn.

Men zou verwachten dat een inventarisatie van de wettelijk beschermde pastorieën in Oost-Vlaanderen, en zelfs in heel Vlaanderen, eenvoudig zou zijn. Enkele klikken op een paar bestanden zouden de zaak in een oogwenk klaren. De realiteit bleek heel anders. De hierna volgende opsomming van de in de provincie Oost-Vlaanderen als monument beschermde pastorieën is het resultaat van een waar *parcours du combattant*. Van een overzicht voor heel Vlaanderen kan men slechts dromen.

Alleen al bij het opstellen van de lijst van Oost-Vlaanderen hebben we wellicht alle fouten ontmoet die men inzake identificatie en lokalisatie kan maken. Een eerste en minste gebrek was het onderscheid dat gemaakt werd tussen de zoektermen ‘pastorie’ en ‘dekenij’. De term ‘pastorie’ beantwoordt aan een officiële ambtswoning van de geestelijke (= priester) leider, de pastoor, van een parochie, van een geografisch wettelijk omschreven territorium dus. De term ‘deken’ daarentegen is van kerkelijk juridische aard en is persoonsgebonden. De residentieplaats van die persoon kan dan ook wisselen. Een deken, zoals men die term gemeenzaam kent, is in de praktijk altijd op de eerste plaats een pastoor (‘pastoor-deken’) en resideert dus in een pastorie. Traditioneel is het wél zo dat, veel meer dan vroeger, de titel van deken nu bijna automatisch verbonden wordt aan bepaalde pastorieën, maar dat is zeker geen verplichting. Bovendien wijzigen de dekens en de ambtelijke decanale territoria wel eens. Om al die redenen zal de term ‘dekenij’ verder in dit artikel dan ook vermeden worden.

Eénmaal die moeilijkheid geïdentificeerd, moest het mogelijk zijn via de evidente zoekterm ‘pastorie’ (of ‘pastorij’) de wettelijk beschermde items die daaronder vallen vlug te vinden. In één van de geraadpleegde bestanden werd enkel een onderscheid gemaakt tussen openbare en private gebouwen, waarbij pastorieën klaarblijkelijk hetzij onder de beide categorieën bleken te vallen, hetzij – wat meestal het geval was – als privé(woning) werden beschouwd.

In de geraadpleegde bestanden kwamen de volgende gebreken voor:

- het niet herkennen van pastorieën in stads- en dorpsgezichten
- het niet herkennen van voormalige pastorieën
- het ontbreken van de vermelding van de beschermde pastorie, zoals bv. Gent (Sint-Denijs-Westrem), Lierde (Deftinge, Sint-Maria-Lierde), Maarkedal (Etikhove, Schorisse), Ronse (Sint-Martinus), Wichelen en deelgemeenten enz.
- het verkeerd identificeren, bv. Ninove (Lieferringe) i.p.v. Ninove (Denderwindeke)
- het ten onrechte vermelden van een bescherming (bv. Maarkedal: voormalige pastorie van Maarke-Kerkem; cfr. beschermingsbesluit van 12 december 2002)
- het ten onrechte situeren van een deelgemeente of wijk in een gemeente (bv. Lozer in Zingem i.p.v. Kruishoutem). Deze fout kan weliswaar enkel vermeden worden als men de samenstelling van de gemeenten sedert de diverse fusies in detail kent. Wie, tenzij de streekbewoners zelf, beseft dat Klein-Sinaai, dat nu deel uitmaakt van de gemeente Stekene, nooit een zelfstandige gemeente geweest is en tot 1977 deel uitmaakte van de gemeente Sinaai? Een verwant probleem vormen oudere (19de-eeuwse) gemeentefusies, zoals Appelsterre(+)-Eichem,

Moortsele (Oosterzele).

Aan een zijgevel is nog goed te zien dat de pastorie vroeger een eenlaags gebouw was, dat later een verdieping heeft gekregen. Het statige gebouw doet nu dienst als erfgoedhuis. De moderne aansluitende parochiezaal werd vergroot en kreeg een afwerking die de toevoegingen veel beter laat harmoniëren met de woning. Heel de pastorie-tuin werd hertekend en vormt nu een attractief parkje, waarin openluchtvoorstellingen gegeven kunnen worden.

Wondelgem (Gent).

Typisch voorbeeld van een prestigieuze pastorie naar het model van een stedelijk herenhuis. Hoewel dit gebouw classicistisch is van inspiratie, bleven in de gevels toch decoratieve bandmotieven op baksteen behouden, behorend tot de traditionele stijlstroming, waartegen het classicistische fronton afsteekt. Kerk en pastorie zijn opgericht met financiële steun van bisschop Maximiliaan Van Der Noot, die verschillende dergelijke initiatieven in zijn bisdom realiseerde.

Melsele (Beveren).

Door zijn afmetingen bijna als landhuis opgevatte constructie; concept en decoratieve uitwerking zijn classicistisch geïnspireerd. De voorgevel was oorspronkelijk met stucwerk bekleed – wat wellicht ook voor de andere gevels het geval was. Aan de zijkanten zijn nog enkele dienstconstructies bewaard gebleven.

Paulatem (Zwalm).

De kleinste parochie van het bisdom heeft niet de minst opmerkelijke pastorie. Het huidige voorkomen is het resultaat van werken aan het einde van de 19de eeuw. Het bouwblok zou van de tweede helft van de 18de eeuw dateren en is zelf hoogstwaarschijnlijk het resultaat van een verbouwing van een oorspronkelijk eenlaags gebouw. Zeer mooi gelegen in een ongerepte omgeving.

Nederzwalm(+)-Hermelgem, Smeerebbe(+)-Vloerzegem(+), Steenhuize(+)-Wijnhuize, Velzeke(+)-Ruddershove, Wannegem(+)-Lede(+), waar er nu eens één, dan weer twee parochies – en dus evenveel pastorieën – zijn of geweest zijn.

- het ten onrechte incorporeren van een West-Vlaamse gemeente (Avelgem) in Oost-Vlaanderen, wat weliswaar historisch niet onterecht is, aangezien Avelgem in het ancien régime deel uitmaakte van de kasselrij Oudenaarde. Nadat dergelijke gebreken zoveel mogelijk opgespoord en gecorrigeerd waren, kon uiteindelijk de hierna volgende lijst opgesteld worden, waarin enkel de als monument beschermde pastorieën voorkomen, met uitsluiting dus van die pastorieën die zich weliswaar binnen beschermde stads- en dorpsgezichten bevinden, maar zelf niet als monument beschermd zijn. Niet alleen overschreed die laatste taak de mogelijkheden – zeker als de (voormalige) pastorieën niet meer als dusdanig herkend konden worden –, maar ook heeft een bescherming als monument toch een heel andere dimensie dan een bescherming als gezicht.

Chronologisch overzicht van de beschermingen

Het eindresultaat van heel het onderzoek bracht ons op 162 beschermde pastorieën op een totaal van 425 parochies in de provincie Oost-Vlaanderen, en 163 in het bisdom Gent, aangezien de oude pastorie van Zwijndrecht bij ministerieel besluit van 12 december 2002 eveneens beschermd is.

Uitgaande van de aldus gevormde identificatielijst – waarvan de volledigheid om de hierboven vermelde redenen niet gegarandeerd kan worden – merkt men dat de bescherming van pastorieën zich in het begin van de 21ste eeuw concentreert. Vanaf de eerste bescherming in 1943 tot en met 2001 werden slechts 50 pastorieën beschermd; tussen 2002 en 2008 waren dat er 119.

Vóór 1970

De oudste bescherming van een pastorie lijkt die van de pastorie van Kaprijke (Lembeke) te zijn (28 oktober 1943), gevolgd door die van de dekenij van Zomergem (Zomergem) op 20 juli 1946 en die van de pastorie van Ninove (Meerbeke) op 12 mei 1947.

De jaren 1970

Een eerste ‘golf’ van beschermingen van pastorieën tekent zich schuchter af in de jaren 1970 met een totaal van tien beschermingen:

- 1973: één bescherming: Ninove (Ninove)
- 1974: drie beschermingen: Berlare (Uitbergen), Dendermonde (Sint-Gillis-Binnen – Zijveke), Nevele (Merendree)
- 1976: vijf beschermingen: Aalst (Nieuwerkerken), Beveren (Melsele), Erpe-Mere (Mere), Gent (Wondelgem), Geeraardsbbergen (Grimminge)
- 1979: één bescherming: Zulte (Machelen).

De jaren 1980

In de jaren 1980 tekent zich, met dertien beschermingen in totaal, geen echte intensifiëring af:

- 1980: drie beschermingen: Gent (Gent – Sint-Anna), Oudenaarde (Melden), Zottegem (Velzeke-Ruddershove)
- 1981: vijf beschermingen: Herzele (Hillegem), Kruishoutem (Lede), Lebbeke (Wieze), Nevele (Hansbeke), Zottegem (Zottegem – Markt 4)
- 1983: twee beschermingen: Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke), Sint-Niklaas (Sint-Niklaas)
- 1984: twee beschermingen: Lebbeke (Lebbeke – Grote Plaats 15), Lierde (Sint-Martens-Lierde)
- 1986: één bescherming: Sint-Laureins (Watervliet)
- 1987: twee beschermingen: Dendermonde (Oudegem), Ninove (Voorde).

De jaren 1990

Ook de oogst van de jaren 1990 blijft, met zestien beschermingen, bescheiden:

- 1991: één bescherming: Denderleeuw (Denderleeuw centrum)
- 1994: twee beschermingen: Zottegem (Godveerdegem), Zwalm (Sint-Blasius-Boekel – Paalweg 1)
- 1995: vijf beschermingen: Evergem (Ertvelde, Evergem, Sleidinge), Lochristi (Zaffelare), Oudenaarde (Ename)

- 1996: vier beschermingen: Gent (Afsnee, Mariakerke, Sint-Denijs-Westrem), Knesselare (Knesselare)
- 1997: vier beschermingen: Aalst (Aalst – voormalige pastorie van het begijnhof), Kluisbergen (Berchem), Ninove (Appelterre-Eichem), Zele (Zele)
- 1998: drie beschermingen: Destelbergen (Destelbergen), Gent (Gent – Sint-Anna), Lokeren (Lokeren)
- 1999: één bescherming: Horebeke (Sint-Maria-Horebeke).

De jaren 2000

De jaren 2000 en 2001 kenden zelfs een dieptepunt, met slechts twee beschermingen:

- 2000: één bescherming: Merelbeke (Schelderode)
- 2001: één bescherming: Wortegem-Petegem (Elsegem).

Daarop volgt, van 2002 tot 2004, met 2003 als topjaar, een grote golf van beschermingen, die zich vooral situeren in de talrijke dorpjes van de gemeenten in het zuiden van de provincie:

- 2002: 26 beschermingen: Brakel (Elst, Parike, Zegelsem), Buggenhout (Buggenhout – Broekstraat 25, Buggenhout – Pastorijstraat 5, Opdorp), Kruishoutem (Huise-Lozer, Kruishoutem, Nokere, Wannegem), Lebbeke (Lebbeke – Grote Plaats 15, Wieze), Lierde (Deftinge, Sint-Maria-Lierde), Maarkedal (Etikhove, Schorisse), Ronse (Ronse – Sint-Martensstraat 25), Wortegem-Petegem (Moregem), Zwalm (Beerlegem, Meilegem, Munkzwalm, Nederzwalm, Paulatem, Sint-Blasius-Boekel – Rijkeleie 6, Sint-Denijs-Boekel, Sint-Maria-Latem). Zoals al vermeld, moet hier, wat het bisdom Gent betreft, ook nog de oude pastorie van Zwijndrecht aan worden toegevoegd.
- 2003: 46 beschermingen: Aalst (Aalst – Onze-Lieve-Vrouwplein 10, Aalst – Sint-Martensplein 5, Baarddegem, Erembodegem, Gijzegem, Herderssem, Moorsel, Nieuwerkerken), Denderleeuw (Welle), Dendermonde (Appels, Baasrode – Sint-Ursmarusstraat 98, Baasrode – Vlassenbroek 192, Sint-Gillis-Binnen – Zwijveke, Mespelare, Sint-Gillis-Buiten – Frans Van Schoorstraat 12), Erpe-Mere (Aaigem, Bambrugge, Burst, Erondegem, Erpe), Geraardsbergen (Grimminge, Onkerzele, Ophasselt, Schendelbeke, Vloerzegem, Zarlardinge), Haaltert (Haaltert, Kerksken), Herzele (Borsbeke, Sint-Antelinks, Sint-Lievens-Esse, Steenhuize-Wijnhuize, Woubrechtgem), Lede (Impe, Smetlede, Wanzele), Ninove (Denderwindeke), Sint-Lievens-Houtem (Bavegem, Letterhoutem, Sint-Lievens-Houtem, Vlierzele, Zonnegem), Zottegem (Grotenberge, Leeuwergem, Oombergen, Zottegem – Kasteelstraat 18)
- 2004: 29 beschermingen: Beveren (Kieldrecht, Verrebroek), Deinze (Gottem, Wontergem, Zeveren), De Pinte (Zevergem), Gavere (Dikkelvenne, Semmerzake), Hamme (Hamme, Moerzeke), Laarne (Laarne), Lokeren (Eksaarde), Maldegem (Maldegem), Merelbeke (Bottelare, Lemberge, Melsen), Moerbeke (Moerbeke), Nazareth (Eke), Oosterzele (Balegem, Moortsele), Sint-Gillis-Waas (Sint-Pauwels), Sint-Niklaas (Belsele, Nieuwerkerken-Waas, Sint-Niklaas – Tereken), Stekene (Stekene – Klein-Sinaai), Temse (Elversele, Temse), Waasmunster (Waasmunster – Sombeke), Wachtebeke (Wachtebeke)
- 2005: vier beschermingen: Wetteren (Massemen, Westrem, Wetteren – Ten Ede), Zelzate (Zelzate).

De laatste reeks beschermingen komt pas drie jaar later:

- 2008: veertien beschermingen: Assenede (Assenede, Bassevelde, Oosteeklo), Gent (Drongen, Gent – Ekkergermestraat 203, Gent – Forelstraat 60, Gent – Sleepstraat 216, Mariakerke, Sint-Kruis-Winkel, Zwijnaarde), Waasmunster (Waasmunster – Ruiters), Wichelen (Schellebelle, Serskamp, Wichelen).

In de periode 1973–2001 zijn slechts 50 pastorieën beschermd. In die periode tekent zich nergens een echte coherentie af: in sommige jaren wordt er geen enkele pastorie beschermd, in andere één enkele tot drie of vier, met een paar uitschieters met vijf (1976, 1981, 1995).

In 2002 zijn er 26 beschermingen, in 2003 is er een plotse piek van 46, in 2004 een kleinere groep van 29, in 2005 een daling naar vier en in 2008 een laatste groep van veertien. Dat alles geeft een totaal van 169 beschermingen, voor 162 items. De overlappings – inhoudelijk eigenlijk aanvullingen – betreffen de pastorieën van Aalst (Nieuwerkerken), Dendermonde (Sint-Gillis-Binnen – Zwijveke), Gent (Gent – Sint-Anna, Mariakerke), Geraardsbergen (Grimminge) en Lebbeke (Lebbeke – Grote Plaats 15, Wieze).

Balegem (Oosterzele).

Typisch voorbeeld van een landelijke pastorie met vermenging van een classicistisch schema en historiserende vormen. Het geheel is opgevat als een soort 'ambtsgebouw' naar het voorbeeld van onderwijzerswoningen in de tweede helft van de 19de eeuw.

Waasmunster – Ruiter.

Zowel qua exterieur als qua interieur werd deze pastorie geconcipteerd en gedecoreerd naar het voorbeeld van de Brugse neogotiek. Kerk, school en pastorie vormen een zeer mooie eenheid, typerend voor de neogotiek in de late 19de eeuw.

Inventariseren als onderzoekdiscipline

Het enorme contrast tussen de twee grote beschermingsgolven is niet het gevolg van een gewijzigde wetgeving. De vervanging van de wet van 7 augustus 1931 door het decreet op de bescherming van monumenten, landschappen en dorps- en stadsgezichten van 3 maart 1976 heeft, wat de beschermingsmaatregelen voor pastorieën betreft, duidelijk geen snel effect gehad.

Het probleem van de methodologie betreffende het aanwijzen en beschermen van erfgoed is een thema dat nochtans helemaal niet jong is. Met de ontwikkeling van de wetenschap in de 18de en vooral de 19de eeuw drong ook in de wereld van de geesteswetenschappen de noodzaak door eerst de onderzoeksonderwerpen te inventariseren om ze objectief te kunnen omschrijven en te ‘vatten’. Zowel de methodiek van de inventarisatie als het inventariseren zelf kende geen geleidelijke ontwikkeling, en zelfs weinig ontwikkeling op zich. Doorgedreven bezinning daarover, net als over het beschermen van monumenten en het fenomeen van het bewaren in het algemeen, begon pas onlangs – en dan nog fragmentarisch – op te duiken in de vooral Duitstalige vakliteratuur. De allerlaatste jaren wordt ze opgenomen in een breed, geïntegreerd kader van het omgaan met erfgoed als totaalbegrip.

Het inventariseren van hele territoria werd voor het publiek geconcretiseerd met de bekende reeks ‘Bouwen door de eeuwen heen’. Al vanaf het begin was het de bedoeling om van dat kennisinstrument een belangrijk uitgangspunt inzake het beleid in monumenten en landschappen te maken.

In de praktijk gebeurde het beschermen lang geval per geval, wanneer de gelegenheid daarvoor gunstig was. De talloze beschermingen in die context werden veelal gemotiveerd door de verwaarloosde toestand van het item of door de toekomstperspectieven die zich aan het ontwikkelen waren, zoals schaalvergroting, wijzigingen, nieuwe functies, al dan niet met elkaar gecombineerd enz. Af en toe gebeurt de bescherming nog steeds op vraag van de eigenaar, die een waardevol gebouw heeft waaraan veel te herstellen valt, waarvoor een subsidie heel welkom zou zijn. In andere, minder talrijke gevallen verkeert een waardevol goed wél in goede staat en wenst de eigenaar een bescherming als vrijwaring voor de toekomst. Naast de eigenaars ontwikkelde – tenminste in Oost-Vlaanderen – de Provinciale Commissie voor Monumenten en Landschappen een echte dynamiek in het actief opsporen van items die het beschermen waard zijn. Ook in die commissie was de wrevel dikwijls groot, wanneer zij geconfronteerd werd met pijnlijke of interessante gevallen, zonder dat zij over genoeg kennis beschikte over het geheel van vergelijkbare items.

De Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen, nu bekend als Agentschap voor het Onroerend Erfgoed, had allang verschillende beschermingsinitiatieven ontwikkeld die op thematische studie gebaseerd waren. Een goed voorbeeld daarvan is de studie naar 19de-eeuwse parochiekerken in historiserende stijl, waarvan de volle uitwerking naar bescherming toe nog niet echt stelselmatig opgestart werd. Een ander project dat zijn voltooiing kent, is dat van de gemeentehuizen.

Het is in dezelfde lijn dat het onderzoeksproject voor de bescherming van de pastorieën vanaf 2000 ontwikkeld werd. Directe aanleiding waren het dalende aantal pastoors, de nieuwe functies die daaruit ontstonden en de gevolgen van dat alles voor de pastorieën. In veel gevallen bleken die gebouwen niet meer te voldoen aan de hedendaagse functievereisten of waren er gewoon te veel, omdat de parochiefuncties hoe langer hoe meer verschillende parochies gingen betreffen en vanuit één enkel centrum uitgeoefend werden. Het rechtstreekse gevolg daarvan was dat talrijke pastorieën hun oude functie verloren. Er bestond vrij lang een weigerachtige houding om die onder tusschen op de woningmarkt zeer gewilde gebouwen te verkopen, maar éénmaal de stap gezet, vonden de te koop aangeboden pastorieën in een minimum van tijd geïnteresseerde nieuwe eigenaars. De vraag naar die eenvoudige, maar imposante, ruime en rust uitstralende huizen was overigens zo groot dat er op de nieuwbouwmarkt een zogenaamd ‘pastorietype’ aangeboden werd, dat min of meer aan het stereotiepe beeld van ‘de’ (landelijke) pastorie beantwoordde.

Het systematische onderzoek dat vanaf 2000 ondernomen werd, was gebaseerd op een aantal parameters. De gebruikte selectiecriteria betroffen de geschiedenis, de bouwgeschiedenis en de socioculturele rol. Behalve selectiecriteria werden ook de afbakening van het item en zijn directe historische omgeving – herkenbaar op het kadasterplan – bestudeerd. Verder werd het item in zijn lokale context bestudeerd, wat tot de ontdekking van waarden kan leiden die in bovengenoemde benaderingen niet goed tot hun recht komen.

Inhoudelijk werd de ontwikkelingsgeschiedenis van de pastorieën onderzocht in hun politieke, religieuze, typologische en artistieke context (met aandacht voor de bouwstijlen en de interieurelementen, en de tuinstijlen).

Voor elke pastorie werd de stedenbouwkundige context omschreven, de geschiedenis van het gebouw, de situering en de relevantie in het oeuvre van de ontwerper-architect. Daarop werd het gebouw nauwkeurig beschreven. Verder werd het item onder diverse aspecten gedetermineerd, zoals de juridische toestand, de bouwfysische toestand, de doelstelling van de bescherming en ten slotte de evaluatie volgens de hierboven beschreven punten.

Dat alles leidde tot de beschermingsdossiers van 2002 en volgende jaren. Het totale aantal beschermingen beslaat thans ongeveer 30% van alle onderzochte pastorieën – dat zijn die gebouwen die officieel die functie hebben. Dat relatief hoge percentage beschermd items is onder meer te verklaren doordat pastorieën lange tijd op dezelfde manier gebruikt en bewoond zijn en daardoor dikwijls in een gave staat tot ons zijn gekomen, vrij van ingrijpende modernisering en verbouwingen. De keerzijde daarvan is dat zij gaandeweg volkomen uit de tijd geraakt zijn en helemaal niet meer geschikt zijn voor hedendaags wonen.

Inhoudelijke en ruimtelijke uitdieping

Is daarmee de bescherming van pastorieën definitief afgerond?

Dat is alvast niet het geval voor de gebouwen die in het ancien régime (vóór 1795 wat de Zuidelijke Nederlanden betreft) als pastorie gebouwd zijn of de woningen die daarvoor gediend hebben. Een studie over die gebouwen uitvoeren is om verschillende redenen niet gemakkelijk en de bescherming van dergelijke gebouwen als monument loopt het gevaar slechts in geringe mate uitvoerbaar te zijn, omdat de bewuste items gewoon niet meer bestaan of onherkenbaar gewijzigd zijn. Hoewel, een systematische studie naar het onderwerp is nog nooit ondernomen, zodat de kennis over heel de materie veel te klein is om nu al zinnige stellingen op te bouwen.

Wat de nu nog bestaande en als pastorie geïdentificeerde gebouwen betreft, zijn er in het bisdom Gent op de 427 toch nog 266 die niet als monument beschermd zijn.

Een aantal daarvan zijn zeer gewone (rij)huizen of zelfs appartementen, sommige zijn vrij laat als pastorie gebruikt, andere zijn afgebroken of onherkenbaar gerenoveerd of hebben gewoon geen waarde als gebouw of als beeldbepalend item.

Voor nog andere echter is het niet vanzelfsprekend dat zij niet beschermd zijn. Zo bv. de (ex-)pastorieën van Aalter, Bellem, Dikkele, Heurne, Lochristi, Kerkem (Maarke-Kerkem), Maria-Aalter, Meigem, Mullem, Nazareth, Onze-Lieve-Vrouw van Pamele (Oudenaarde), Wortegem, Zeveneken ...

Naar de nu als monument beschermd pastorieën is nog geen globaal onderzoek uitgevoerd. De volgende beschouwingen zijn dan ook slechts een eerste aanzet.

Chronologisch beschouwd bevat de beschermingslijst geen gebouwen die volledig of substantieel tot de 17de eeuw opklimmen, althans niet voor de bovengrondse gedeelten.

Er zijn daarentegen verschillende, soms indrukwekkende voorbeelden bewaard gebleven van 18de-eeuwse pastorieën. Merkwaardige voorbeelden van landelijke éénlaagse woningen zijn de voormalige pastorieën van Ninove (Appelterre), Merelbeke (Schelderode) en Berlare (Uitbergen), die nooit een bijkomende bouwlaag hebben gekregen. Een interessant tussengeval is de pastorie van Destelbergen (Destelbergen), waarvan het dak gewijzigd werd in een mansardedak en de corresponderende bouwlaag in kamers opgedeeld. In de loop van de 18de eeuw werden verschillende pastorieën die oorspronkelijk slechts één bouwlaag telden, van een bijkomende bouwlaag voorzien. Zo bv. de pastorie van Zwalm (Meilegem). Dikwijls is de verbouwing zo diepgaand geweest dat het enige moeite vergt om sporen te vinden die op een volledige verhoging wijzen. Soms kan men die ingreep afleiden uit de abnormale verhouding van de bouwlagen: een lage zoldering van de eerste bouwlaag t.o.v. die van de verdieping kan er nogal eens op wijzen dat het gebouw vroeger slechts één enkele bouwlaag telde. Sporen van een lagere, oudere pastorie zijn nog goed te merken in de pastorieën van Zwalm (Sint-Denijs-Boekel) en Gent (Zwijnaarde).

De ‘klassieke’ pastorie kent vooral vanaf de volle 18de en in de 19de eeuw haar volle glorie. De basiskennmerken ervan zijn een eenvoudig alleenstaand rechthoekig blok van twee bouwlagen met een zo perfect mogelijke gevel- en interieurindeling. Elementen die men er dikwijls aantreft zijn: de symmetrische aanbouwsels, het architecturaal statige, maar decoratief sobere karakter van het geheel, de inbedding in een voor- en achtertuin, die door een muur omsloten zijn. Een bijzonder imposant voorbeeld is de pastorie van Beveren (Melsele). Hier bleven zelfs enige getuigen bestaan van de voorzieningen die vroeger bij elke pastorie behoorden: afzonderlijke dienstgebouwen voor paard, kar, tuig, keuken, washuis en open ruimte voor kleinvee, evenals een min of meer uitgebreide moestuin.

Meerbeke (Ninove).

Tot het einde van de 18de eeuw behoorde Meerbeke tot het hertogdom Brabant. De parochie was afhankelijk van de heren van Wedergraete. In 1784 werd een grote 18de-eeuwse woning gekocht om als pastorie te dienen. De vroegere pastorie stond aan de overkant van de straat, bij de kerk.

Vloerzegem (Smeerebbe-Vloerzegem – Ninove).

De aanwezigheid van de imposante laat-18de-eeuwse pastorie in het kleine Vloerzegem kan maar verklaard worden door het feit dat de parochie afhankelijk was van een abdij (Sint-Pieters in Gent) en dat de grote tiendenheffers door het centrale, keizerlijke gezag aangemaand werden om hun parochiekerken en pastorieën goed te onderhouden of ze door nieuwbouw te vervangen.

Laarne.

Ondanks haar imponerende volume is de pastorie van Laarne zeer eenvoudig van opbouw, waarbij gebruik gemaakt werd van de elementen die typisch waren voor een ambtsgebouw: zichtbaksteen en bakstenen sierelementen, symmetrische gevelindeling, discrete accentuatie van de middenpartij, groot maar licht schilddak.

Burst (Erpe-Mere).

De gedrongen verhoudingen van het gebouw als geheel en de onderlinge verhoudingen van de bouwlagen doen vermoeden dat deze pastorie aanvankelijk slechts één niveau telde. Het rotswerk, de omlijstingen en het stucwerk moeten dat verdoezelen.

Als de woning een overwelfde kelder had, lag die steeds dicht bij de keuken. In die laatste was er een grote haard en dikwijls ook een (brood)oven. In de onmiddellijke nabijheid was er ook een waterput. Tot aan de doorbraak van de industriële revolutie in de tweede helft van de 19de eeuw waren al die kenmerken inherent aan burgerhuizen op het platteland en dus ook aan pastorieën. Die uitrusting veronderstelde uiteraard ook het nodige dienstpersoneel: minimaal twee tot drie personen per pastorie. Een ander zeer mooi voorbeeld van een klassieke 18de-eeuwse pastorie is die van Zwalm (Sint-Blasius-Boekel – Paalweg 1), die al lange tijd in privébezit is, maar nog helemaal getuigt van een landelijke ingesteldheid, gekoppeld aan een zekere voornaamheid. Die laatste kwam tot uiting in de bereedere opbouw, een vrij strikte symmetrie in de gevel, de interieurindeling en de decoratie, met een groeiende voorkeur voor discrete statigheid, die ten volle tot bloei kwam in de bepleisterde buitengevels en het stucwerk aan exterieur en interieur. Die klassiek gerichte voorkeur bleef tot zeer diep in de 19de eeuw heren- en burgerhuizen beïnvloeden, en uiteraard ook de pastorieën van toen beheersen.

Mede onder de invloed van de opkomende historische stijlen werden herenhuizen soms van buitengevels in heel verzorgd baksteenwerk voorzien, terwijl zij toch nog duidelijk van een classicistische invloed bleven getuigen. Andere werden drastischer in neogotische baksteenarchitectuur uitgevoerd, waarbij – vooral naar het einde van de 19de eeuw toe en zeker in het begin van de 20ste eeuw – een duidelijke voorkeur voor het asymmetrisch pittoreske bijval genoot. Opvallend in vele neogotische pastorieën is hun architecturale eenvoud en hun verzorgde detaillering in het schrijnwerk, de tegelvloeren en de schoorstenen. Enkele mooie voorbeelden daarvan zijn de pastorieën van Ronse (Ronse – Sint-Martensstraat 25), Gent (Gent – Ekkergerstraat 203) en Zwalm (Sint-Blasius-Boekel – Rijkelleie 6). Andere hebben typische uitwendige neogotische kenmerken, maar hun interieur blijft opvallend sober. Daarnaast bouwde men nog veel pastorieën volgens een vereenvoudigde uitgave van het classiciserend eclecticisme. Het interieur bestond uit een grote kamer (vergaderzaal), een kleinere ontvangstruimte, een eetkamer (living) en een keuken achteraan. In de 19de eeuw tekende zich het eindbeeld af van de ‘klassieke’ pastorie: een sober herenhuis, tezelfdertijd wijzend op de verheven geestelijke status van de pastoor én op zijn apostolische nederigheid, met zowel een openbare als een private functie, met ruime maar sobere kamers, met de nodige moestuin en bezinnings- of verpozingstuin, alles één eigen wereld vormend, die zowel op de maatschappij als op het geestelijke leven gericht is.

Dat klassieke en tevens goed herkenbare beeld is gedurende de 19de en een groot deel van de 20ste eeuw een soort norm geworden en is niet verder met eigen herkenbare kenmerken geëvolueerd. In de loop van de 20ste eeuw ging de pastorie hoe langer hoe meer op een gewoon burgerhuis lijken.

Als men die architecturale evolutie toetst aan de beschermde items, zal men wellicht kunnen bevestigen dat de representatieve voorbeelden inzake architecturale en maatschappelijke geschiedenis ruim vertegenwoordigd zijn. Anders lijkt het gesteld met de bescherming van (ex-)pastorieën in hun ruimtelijke en visuele relatie tot hun omgeving. Ook zonder dat ze architecturale parels of relevante voorbeelden van de architectuurgeschiedenis zijn, hebben veel (ex-)pastorieën een hechte band met hun omgeving, en dat des te meer als zij in de nabijheid van de kerk of aan het dorpsplein liggen en aan de ruimte een verrijkende dimensie geven. De bescherming van of de speciale zorg voor die gebouwen wordt belangrijk, omdat zij als dragers fungeren van het lokale sociale en culturele leven en die rol dan ook uitwendig moeten uitstralen. Samen met de kerk vormen het omliggende kerkhof, de pastorie en het dorpsplein met eventueel het volwaardige gemeentehuis sedert vele decennia zowat het visuele en ruimtelijke hart van dorps- en stadscentra. Zij vormen niet alleen visueel en ruimtelijk herkenbare accenten, maar drukken ook bepaalde maatschappelijke waarden uit. Die herkenbaarheid danken zij vooral aan hun opmerkelijke vormen, hun monumentaliteit, hun ouderdom, hun ligging, hun vertrouwd voorkomen enz.

Pastorieën spelen in die context dikwijls een interessante rol, des te meer als zij over een grote tuin beschikken. Het zou interessant kunnen zijn de pastorieën vanuit dat oogpunt opnieuw te benaderen.

Bijlage

De bijlage bestaat in een lijst van alle als monument beschermde pastorieën, voor zover ze als zodanig geïdentificeerd konden worden. Ze omvat:

1. de naam van de huidige gemeente
2. het adres
3. de aard van de bescherming
4. de deelgemeente
5. de beschermingsdatum
6. nadere omschrijvingen.

Aalst	Onze-Lieve-Vrouwplein 10	M	Aalst	2003.01.27	
Aalst	Pontstraat 48	M	Aalst	1997.10.23	begijnhof
Aalst	Sint-Martensplein 5	M	Aalst	2003.01.27	
Aalst	Dorpsstraat 48	M	Baardegem	2003.01.27	
Aalst	Termurenlaan 2	M	Erembodegem	2003.01.27	
Aalst	Vereeckenstraat 46 (Kerkstraat)	M	Gijzegem	2003.01.27	
Aalst	Grotebaan 202	M	Herdersem	2003.01.27	
Aalst	Bergsken 1	M	Moorsel	2003.01.27	
Aalst	Nachtegaalstraat 1	L	Nieuwerkerken	1976.11.09	(pastorie+tuin)
		M		2003.01.27	
Assenede	Markt 14	M	Assenede	2008.06.07	
Assenede	Nieuwe Boekhoutestraat 3	M	Bassevelde	2008.06.07	met tuin
Assenede	Koning Albertstraat 7	M	Oosteeklo	2008.06.07	
Berlare	Veerstraat 13	M	Uitbergen	1974.04.12	
Beveren	Oud Arenbergstraat 1	M	Kieldrecht	2004.01.16	met tuin
Beveren	Kerkplein 22	M+L	Melsele	1976.09.13	
Beveren	Sint-Laurentiusstraat 19	M	Verrebroek	2004.01.16	met tuin
Brakel	Sint-Apolloniastraat 2	M	Elst	2002.12.12	
Brakel	Matrouwstraat 1	M	Parike	2002.12.12	
Brakel	Sint-Ursmarusstraat 20	M	Zegelsem	2002.12.12	
Buggenhout	Broekstraat 25	M	Buggenhout	2002.12.02	
Buggenhout	Pastorijstraat 5	M	Buggenhout	2002.12.02	
Buggenhout	Dries 53	M	Opdorp	2002.12.02	
Deinze	Ardense Jagersstraat 5	M	Gottem	2004.07.14	
Deinze	Tabakstraat 2	M	Wongerem	2004.07.14	met tuin
Deinze	Kerkstraat 1	M	Zeveren	2004.07.14	met tuin
Denderleeuw	Dorp 18	M	Denderleeuw	1991.03.28	
Denderleeuw	Welleplein 16	M	Welle	2003.01.27	
Dendermonde	Hoofdstraat 49	M	Appels	2003.12.04	
Dendermonde	Sint-Ursmarusstraat 98	M	Baasrode	2003.12.04	
Dendermonde	Vlassenbroek 192	M	Baasrode	2003.12.04	
Dendermonde	Brusselsestraat 67 (Zwijveke)	L	Dendermonde	1974.07.02	
		M		2003.12.04	
Dendermonde	Singelweg 19	M	Mespelare	2003.12.04	
Dendermonde	Hofstraat 7	M	Oudegem	1987.07.16	
Dendermonde	Frans Van Schoorstraat 12	M	Sint-Gillis-Buiten	2003.12.04	met muur en bijgebouw
De Pinte	Dorp 2	M	Zevegem	2004.07.14	

Destelbergen	Pastorijstraat 17	M	Destelbergen	1998.01.30	
Erpe-Mere	Aaigemdorp 1	M	Aaigem	2003.01.27	
Erpe-Mere	Sint-Annastraat 2	M	Bambrugge	2003.01.27	
Erpe-Mere	Kerkstraat 4	M	Burst	2003.01.27	
Erpe-Mere	Kapelhofstraat 21	M	Erondegem	2003.01.27	
Erpe-Mere	Rooseveltlaan 32	M	Erpe	2003.01.27	
Erpe-Mere	Meredorp	M	Mere	1976.09.13	
Evergem	Pastorijstraat 3	M	Ertvelde	1995.04.12	
Evergem	Eindeken 21	M	Evergem	1995.04.12	met tuin en poort
Evergem	Sleidingedorp 43	M	Sleidinge	1995.04.12	
Gavere	Nijverheidsstraat 16	M	Dikkelvenne	2004.07.14	met tuin
Gavere	Dorpsstraat 1	M	Semmerzake	2004.07.14	met tuin
Gent	Afsneedorp 9	M	Afsnee	1996.05.30	
Gent	Oude Abdijstraat 56	M	Drongen	2008.09.03	met ommuring, tuin, bijgebouw, Mariabeeld
Gent	Ekkergemstraat 203	M	Gent	2008.09.03	
Gent	Forelstraat 60 (Sint-Antonius van Padua)	M	Gent	2008.09.03	met tuin en boomgaard
Gent	Sint-Annaparochie Nieuwebosstraat 64	G	Gent	1980.02.22	
		M		1998.03.26	
Gent	Sleepstraat 216 (Sint-Salvator)	M	Gent	2008.09.03	
Gent	Mariakerkeplein 1	M	Mariakerke	1996.03.25	gevels + dak
				2008.09.03	volledig
Gent	Pastorijdreef 2	M	Sint-Denijs-Westrem	1996.11.19	
Gent	Sint-Kruis-Winkeldorp 65	M	Sint-Kruis-Winkel	2008.09.03	met tuin
Gent	Vroonstalledries 47	M	Wondelgem	1976.09.17	
Gent	Dorpsstraat 14	M	Zwijnaarde	2008.09.03	met tuin, tuinmuur, gracht, toegangspoort
Geraardsbergen	Grimmingeplein 1	M	Grimminge	1976.10.14	gevels + dak
				2003.01.27	volledig
Geraardsbergen	Onkerzelestraat 1	M	Onkerzele	2003.01.27	
Geraardsbergen	Hasseltsestraat 13	M	Ophasselt	2003.01.27	
Geraardsbergen	Schendelbekeplein 1	M	Schendelbeke	2003.01.27	
Geraardsbergen	Vloerzegemstraat 51	M	Vloerzegem	2003.01.27	Smeerebbe-Vloerzegem
Geraardsbergen	Pastorijstraat 2	M	Zarlardingem	2003.01.27	
Haaltert	Bruulstraat 8	M	Haaltert	2003.01.27	
Haaltert	Ferdinand Van Hoeymissenstr. 6	M	Kerksken	2003.01.27	
Hamme	Marktplein 39	M	Hamme	2004.01.16	
Hamme	Dorp 22	M	Moerzeke	2004.01.16	
Herzele	Pastorijstraat 1	M	Borsbeke	2003.01.27	
Herzele	Ledebergstraat 111	M	Hillegem	1981.06.04	
Herzele	Ransebeekstraat 1	M	Sint-Antelinks	2003.01.27	
Herzele	Sint-Lievensplein 1	M	Sint-Lievens-Esse	2003.01.27	
Herzele	Bergstraat 5	M	Steenhuize-Wijnhuize	2003.01.27	
Herzele	Kasteelstraat 20	M	Woubrechtgem	2003.01.27	
Horebeke	Ommegangstraat 3	M	Sint-Kornelis-Horebeke	1983.05.11	
Horebeke	Dorpsstraat 19	M	Sint-Maria-Horebeke	1999.07.08	
Kaprijke	Gentstraat 1	M	Lembeke	1943.10.28	
Kluisbergen	Stationsstraat 8	M	Berchem	1997.09.19	

Knesselare	Driesselken	M	Knesselare	1996.03.13	
Kruishoutem	Lozerstraat 18, Lozer	M	(Huise)	2002.03.19	met tuin, omheining
Kruishoutem	Pastorijstraat 15	M	Kruishoutem	2002.04.29	met tuin, ommuring, hek
Kruishoutem	Waregemstraat 19	M	Nokere	2002.02.09	met tuin
Kruishoutem	Lededorp 5	M	Lede	1981.06.29	Wannegem-Lede
Kruishoutem	Wannegem-Ledestraat 2	M	Wannegem	2002.03.28	Wannegem-Lede; met tuin
Laarne	Lepelstraat 1	M	Laarne	2004.07.14	met tuin en koetshuis
Lebbeke	Grote Plaats 15	M	Lebbeke	1984.06.20	gevels + dak
				2002.12.12	volledig
Lebbeke	Sasbaan 1	M	Wieze	1981.09.08	oud gedeelte
				2002.12.12	nieuw deel
Lede	Impedorp 2	M	Impe	2003.01.27	
Lede	Kerkhofstraat	M	Smetlede	2003.01.27	
Lede	Molenstraat 1	M	Wanzele	2003.01.27	
Lierde	Kerkstraat 18	M	Deftinge	2002.12.12	
Lierde	Dorpstraat 52	M	Sint-Maria-Lierde	2002.12.12	
Lierde	Kartuizersstraat 15	M	Sint-Martens-Lierde	1984.04.11	
Lochristi	Zaffelaredorp 83	M	Zaffelare	1995.12.05	met tuin, poortgebouw, brug, gracht
Lokeren	Eksaardedorp 102	M	Eksaarde	2004.01.16	
Lokeren	Kerkplein 4	M	Lokeren	1998.03.03	
Maarkedal	Etikhovestraat 4	M	Etikhove	2002.12.12	
Maarkedal	Zottegemstraat 22	M	Schorisse	2002.12.12	
Maldegem	Deken de Fonteynestraat 3	M	Maldegem	2004.06.09	
Merelbeke	Dorpsstraat 2	M	Bottelare	2004.07.14	met tuin
Merelbeke	Burg. Van Gansberghelaan 83	M	Lemberge	2004.07.14	met tuin
Merelbeke	Melsenstraat 8	M	Melsen	2004.07.14	
Merelbeke	Gaversesteenweg 412	M	Schelderode	2000.02.10	
Moerbeke	Kruisstraat 39	M	Moerbeke	2004.01.16	met tuin
Nazareth	Noël Schoorensstraat 9	M	Eke	2004.07.14	met tuin
Nevele	Hansbekedorp 13	M	Hansbeke	1981.10.01	
Nevele	Hammeken 14	M	Merendree	1974.04.12	
Ninove	J.-B. Van Langenhaeckestr. 11	M	Appelterre	1997.09.26	Appelterre-Eichem
Ninove	Proosdij 12	M	Denderwindeke	2003.01.27	
Ninove	Halsesteenweg 51	M	Meerbeke	1946.05.12	
Ninove	Biezenstraat	M	Ninove	1973.10.18	
Ninove	Sint-Marcellusstraat 11	M	Voorde	1987.01.16	
Oosterzele	Pastorieberg 2	M	Balegem	2004.07.14	met tuin
Oosterzele	Sint-Antoniusplein 10	M	Moortsele	2004.07.14	met tuin
Oudenaarde	Enameplein 18	M	Ename	1995.03.08	
Oudenaarde	Meldenstraat	M	Melden	1980.12.19	
Ronse	Sint-Martensstraat 25	M	Ronse	2002.12.12	
Sint-Gillis-Waas	Pastorijstraat 7	M	Sint-Pauwels	2004.01.16	met kapel
Sint-Laureins	Stee 5	M	Watervliet	1986.10.17	
St-Lievens-Houtem	Kerkkouterstraat 62	M	Bavegem	2003.01.27	
St-Lievens-Houtem	Klein Zottegem 1	M	Letterhoutem	2003.01.27	
St-Lievens-Houtem	Marktplein 1	M	Sint-Lievens-Houtem	2003.01.27	
St-Lievens-Houtem	Vlierzeledorp 21	M	Vlierzele	2003.01.27	
St-Lievens-Houtem	Halleweg 15	M	Zonnegem	2003.01.27	
Sint-Niklaas	Belseledorp 90	M	Belsele	2004.01.16	

Sint-Niklaas	Pastorijstraat 31	M	Nieuwkerken-Waas	2004.01.16	
Sint-Niklaas	Ankerstraat 81	M+L	Sint-Niklaas	1983.02.23	
Sint-Niklaas	Tereken 5	M	Sint-Niklaas	2004.01.16	
Stekene	Koebrugstraat 4 (Klein-Sinaai)	M	Stekene	2004.01.16	met tuin
Temse	Dorpsstraat 74	M	Elversele	2004.01.16	met tuin
Temse	Oeverstraat 5	M	Temse	2004.01.16	met tuin
Waasmunster	Dommelstraat 115 (Sombeke)	M	Waasmunster	2004.01.16	met tuin
Waasmunster	Sousbeekstraat 101 (Ruiter)	M	Waasmunster	2008.03.18	
Wachtebeke	Dorp 35	M	Wachtebeke	2004.07.14	met tuin
Wetteren	Dorpsplein 6	M	Massemen	2005.06.03	
Wetteren	Dorpsstraat 60	M	Westrem	2005.06.03	
Wetteren	Ten Ede Dorp 1	M	Wetteren	2005.06.03	
Wichelen	Dorp 19	M	Schellebelle	2008.03.18	met tuin
Wichelen	Pastorijstraat 2	M	Serskamp	2008.03.18	met voortuin
Wichelen	Margote 82	M	Wichelen	2008.03.18	met tuin
Wortegem-Petegem	Elsegemplein 13	M	Elsegem	2001.06.12	met bijgebouwen, gracht, brug, tuin, pomp
Wortegem-Petegem	Volkaartsbeekstraat 5	M	Moregem	2002.12.12	
Zelee	Heilig-Hartplein 9	M	Zelee	1997.03.25	
Zelzate	Grote Markt 43	M	Zelzate	2005.05.27	
Zomergem	Dekenijstraat 10	M	Zomergem	1946.07.20	
Zottegem	Tweekerkenstraat	M	Godveerdegem	1994.06.24	
Zottegem	Grotenbergestraat 162	M	Grotenberge	2003.01.27	
Zottegem	Sint-Eligiusplein 3	M	Leeuwergem	2003.01.27	
Zottegem	Oombergenstraat 37	M	Oombergen	2003.01.27	
Zottegem	Provinciebaan 103	M	Velzeke	1980.10.01	
Zottegem	Kasteelstraat 18	M	Zottegem	2003.01.27	
Zottegem	Markt 4	M	Zottegem	1981.05.22	
Zulte	Gildestraat 8-10	M	Machelen	1979.09.11	
Zwalm	Beerlegemsebaan 61	M	Beerlegem	2002.12.12	
Zwalm	Meilegemstraat 63	M	Meilegem	2002.12.12	
Zwalm	Noordlaan 11	M	Munkzwalm	2002.12.12	
Zwalm	Neerstraat 4	M	Nederzwalm	2002.12.12	
Zwalm	Paulatemstraat 53	M	Paulatem	2002.12.12	
Zwalm	Paalweg 1	M	Sint-Blasius-Boekel	1994.11.09	voormalige 18de-eeuwse pastorie
Zwalm	Rijkeleie 6	M	Sint-Blasius-Boekel	2002.12.12	
Zwalm	Vredesplein 34	M	Sint-Denijs-Boekel	2002.12.12	
Zwalm	Latemdreef 55	M	Sint-Maria-Latem	2002.12.12	

**Beschermde woningen
in Oost-Vlaanderen
in 2008**

Beschermdde woningen in Oost-Vlaanderen in 2008

Realisatie van Huib Hoste beschermd als monument

Op 18 februari 2008 werd de voormalige rijwoning Moens, Parklaan 77, in Aalst beschermd als monument wegens de historische waarde. De woning werd in 1941 ontworpen door Huib Hoste.

Uit het werk van deze gerenommeerde architect (Brugge 1881 - Hove 1957) werd een selectie gemaakt van elf realisaties die in aanmerking komen voor bescherming. De selectie gebeurde op basis van een uitgebreide studie, waarbij het volledige oeuvre werd geëvalueerd. De woning in Aalst behoort tot de selectie wegens het tijdstip van ontstaan binnen het oeuvre van de architect en wegens de oorspronkelijke, onverbouwde staat waarin deze rijwoning bewaard is gebleven. In Oost-Vlaanderen is al in 1997 de woning Haegens in Zele (1930) als monument beschermd¹. Verder is, wat Oost-Vlaanderen betreft, alleen nog de tuinvijk Klein Rusland in Zelzate geselecteerd.

Het werk van Hoste evolueerde van neogotische realisaties over 'kunstige herstellingen', vooral in Brugge en West-Vlaanderen, naar modernistische realisaties in de jaren 1920-30, onder invloed van zijn verblijf in Nederland tijdens WO I.

De voormalige woning Moens (eigenaar van brouwerij De Gheest in Aalst, bekend van Safir) werd beschermd als monument met inbegrip van de afsluiting van de voortuin, de buitentrap en het aangebouwde terras wegens de historische waarde, meer bepaald de architectuurhistorische waarde. Het is een gaaf bewaard voorbeeld van modernistische architectuur, aansluitend bij de stedelijke interbellumarchitectuur en meer bepaald de stijl van het functionalisme of de nieuwe zakelijkheid. De logische en functionele ruimte-indeling en het belang van lucht en licht vinden hun weerspiegeling in de gevelarchitectuur, met bv. de erkers, de grote ramen en het terras. Het is een creatie van één van de belangrijkste en meest veelzijdige figuren uit de moderne architectuur van de eerste helft van de 20ste eeuw in Vlaanderen.

Het rijhuis is een opmerkelijk voorbeeld van een harmonieus totaalconcept, waarbij de effect beogende gevelcompositie met verschillende bouwmaterialen, de doordachte ruimte-indeling en de zorgvuldige interieurafwerking de aandacht trekken.

De nieuwe eigenaar (sedert 1990) benadert de woning met bijzondere aandacht voor de authenticiteit. Daar waar de woning eerst als eigen woonhuis voor de bouwheer was bedoeld, werd ze uiteindelijk een huurwoning, waardoor de eindafwerking eenvoudig werd gehouden en dat ook is gebleven tot 1990. De aanpassingen die naderhand door de nieuwe eigenaar werden uitgevoerd, zijn van ondergeschikt belang en in de geest van het oorspronkelijke concept. Keuken en badkamer evenwel zijn eigentijdse aanpassingen, maar schaden de geest van het geheel niet.

¹ 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 1997', blz. 282-283.

Vier architectenwoningen beschermd als monument

Bij ministerieel besluit van 20 oktober 2008 werden vier architectenwoningen in Oost-Vlaanderen beschermd als monument. Het gaat meer bepaald om de woningen van Antoon Blanckaert en van Pieter De Bruyne in Aalst, van Juliaan Lampens in Eke (Nazareth) en van Jean Van den Bogaerde in Sint-Martens-Latem.

De gekoppelde architectenwoning van **Antoon Blanckaert** en **L. Singelyn-Blanckaert**, Capucienenlaan 14-16 (hoek met de Arbeidstraat, nabij oud zwembad), in Aalst werd beschermd als monument, met inbegrip van de voortuintjes en achtertuin, wegens de artistieke, historische en sociaal-culturele waarde.

De artistieke waarde

De architectonische vormgeving vertoont een sterk plastisch karakter door een harmonisch en evenwichtig samenspel van kubistische volumes en door een visueel contrasterend materiaalgebruik van baksteen en beton met afwerking in simili. De woning is een expressief vormgegeven creatie van de belangrijkste interbellumarchitect in Aalst, die later directeur werd van de Stedelijke Academie.

De architectuurhistorische waarde

De gekoppelde woning is een vroeg en goed bewaard werk van architect Antoon Blanckaert, een getalenteerd modernistisch ontwerper, en vormt het beginpunt van zijn succesvolle en zeer productieve carrière in de regio Aalst. Het gebouw is representatief voor de modernistische en functionalistische richting in de interbellumarchitectuur en is in Aalst een zeldzaam voorbeeld en één van de interessantste gebouwen uit de interbellumperiode.

De gekoppelde hoekwoning is een goed voorbeeld van een stadswoning in de kenmerkende architectuur van de internationale stijl, met een boeiende planopbouw, een dakterras, beton met afwerking in simili en brede ramen. Door de markante hoekoplossing is ze sterk aanwezig in het straatbeeld. De constructie getuigt van de toepassing van de nieuwe bouwmaterialen van het interbellum (beton, glas en staal) en van vernieuwende architecturale concepten in de woonhuisarchitectuur in die periode, met aandacht voor lucht, licht en comfort in de woning.

De sociaal-culturele waarde

De architectenwoning is exemplarisch voor de nieuwe manier van leven en rationeel wonen tijdens het interbellum, ten gevolge van een veranderende samenleving en de technologische vooruitgang.

De architectenwoning fungeerde als 'uit-hangbord' voor een beginnende architectenpraktijk en blikvanger voor toekomstige opdrachtgevers.

De woningen zijn vrij gaaf bewaard gebleven. De stalen ramen zijn vervangen door aluminium met isolerende beglazing. Er is schade aan de similibezetting. De achtertuin is verbouwd. Dat lichte verval doet evenwel niets af aan de intrinsieke waarde van het geheel, dat toebehoort aan twee verschillende eigenaars.

De architectenwoning van **Juliaan Lampens**, Stationsstraat 12, in Eke (Nazareth) werd beschermd als monument, met inbegrip van de oprit, de tuinpercelen die onmiddellijk aan het huis palen, en de vijver, wegens de artistieke, historische en sociaal-culturele waarde.

De artistieke waarde

De artistieke waarde van de eigen woning van Juliaan Lampens is gelegen in de originaliteit van het architectonische concept en de hedendaagse vormgeving van de woning, uitgewerkt als een open éénkamerhuis onder een groot betonnen plat dak gedragen door stalen profielen, met veel verwerking van hout en glas, met een sobere en heldere binnenruimte, waarin veel aandacht voor lichtinval.

De architectuurhistorische waarde

De eigen woning is een baanbrekend werk van één van de belangrijkste naoorlogse architecten in Vlaanderen, vooral bekend als ontwerper van de betonnen bedevaartkapel van Onze-Lieve-Vrouw van Kerselare in Edelare (1966) en van verschillende ééngezinswoningen in minimalistische betonarchitectuur.

De architectenwoning is de eerste moderne woning van deze architect, gebouwd in 1960, een keerpunt in zijn architecturaal oeuvre. Deze intact bewaarde eigen woning ligt aan de basis van zijn latere werk.

De vrijstaande woning getuigt van een vernieuwend architecturaal concept in de woningbouw en de landhuisarchitectuur na de Tweede Wereldoorlog, zowel door de open planopbouw met een

grote flexibiliteit, het gebruik van een modulair systeem en het toepassen van een 'natte kern' als door het materiaalgebruik (zoals beton, de dragende stalen structuur en dubbele beglazing) en tenslotte het globale concept van de woning, volledig ingepast in de groene omgeving.

Woontypologie en vormtaal, teruggebracht tot de zuivere essentie van het bouwen en wonen, en het moderne materiaalgebruik (veel hout) vinden aansluiting bij internationale voorbeelden van Le Corbusier, Mies van der Rohe en de moderne Scandinavische architecten en bij de Japanse huizenbouw.

De sociaal-culturele waarde

De architectenwoning is een goed voorbeeld van de internationale ontwikkelingen in het vlak van het individuele wonen in de zoste eeuw, waarin de leefkwaliteit een belangrijke rol speelt in de functionele en doordachte benadering van de architectuur.

De eigen woning van de architect is belangrijk als 'uithangbord' voor een architectenpraktijk; als eerste ontwerp van Lampens in zijn kenmerkende moderne stijl betekende dit ontwerp de doorbraak van een eigenzinnig oeuvre en een stimulans voor een nieuwe, doch beperkte vooraanstaande clientèle.

Het landhuis is een kenmerkend voorbeeld van de typologische ontwikkeling van de villabouw, die in de zoste eeuw uitdrukking gaf aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Het landhuis wordt nog bewoond door de architect en is goed onderhouden.

De architectenwoning van **Jean Van den Bogaerde**, Brakelstraat 25, in Sint-Martens-Latem werd beschermd als monument, met inbegrip van de tuin, wegens de artistieke, historische en sociaal-culturele waarde.

De artistieke waarde

De originaliteit van de bijzondere en esthetische vormgeving van het gebouw weerspiegelt op een geraffineerde wijze de functionaliteit van woning en werkruimte; het geprefabriceerde houten constructiesysteem wordt geaccentueerd door een plastisch

lijnenspel en in een opvallende gebogen dakstructuur.

Architect Jean Van den Bogaerde ontwierp een vooruitstrevend woonconcept met een open bouwplan, met een hoge esthetische ruimtebeleving en met aandacht voor een esthetische vormgeving van de interieurafwerking.

De architectuurhistorische waarde

De woning van Van den Bogaerde is een gaaf bewaard werk van één van de toonaangevende ontwerpers in de naoorlogse Belgische architectuurwereld.

De woning is typologisch representatief als eigen woning met tekenbureau van een vooraanstaand avant-gardearchitect.

De woning van Van den Bogaerde is een getuige van de ontwikkelingen van de architectuur in het vlak van de vrijstaande eengezinswoning, zowel wat de open plan-opbouw en het materiaalgebruik betreft als het constructiesysteem met het gebruik van prefabelementen (houten skeletbouw en spanten).

Het architecturale concept is praktisch door het centraliseren van verschillende functies in een 'natte kern' en door het gebruik van een modulair systeem waarin een grote flexibiliteit van de ruimte mogelijk is door het gebruik van beweegbare tussenwanden en schuifdeuren, waardoor de ruimtes perfect in elkaar overvloeien.

De woning vertoont een interessante en progressieve architectonische vormtaal, die de skeletconstructie en de functionele opsplitsing op uitdrukkelijke wijze zichtbaar maakt. Ze sluit daardoor aan bij de internationale avant-garde, zoals Le Corbusier, Mies van der Rohe en Frank Lloyd Wright, en de voorbeelden van het Case Study House Program in Californië, en vertoont verwantschap met Japanse architectuur.

De samenhang van de villa met de eveneens door de architect aangelegde tuin maakt deel uit van het totale concept van woning en kantoorruimte met een rationele structuur en een flexibel karakter.

De sociaal-culturele waarde

De woning is illustratief voor de belangrijke ontwikkelingen in het vlak van het individuele wonen, zowel wat het economisch interessante industriële constructiesysteem als wat de planindeling betreft, tegemoetkomend aan de maatschappelijke veranderingen in de naoorlogse periode.

De woning speelde een belangrijke rol als 'uithangbord' voor de architectenpraktijk.

De woning van ontwerper **Pieter De Bruyne**, Stationsstraat 16, in Aalst werd beschermd als monument wegens de artistieke en historische waarde, met inbegrip van de cultuurobjecten die er integrerend deel van uitmaken, zoals opgesomd in het beschermingsbesluit (bedden, stoelen en tafels, meubelen, bergkasten, bureau, haard, keuken, ingebouwd meubilair, kroonluchters en lichtarmaturen, ...).

De artistieke waarde

Het betreft één van de hoogtepunten van de interieurkunst uit de naoorlogse periode in Vlaanderen. Het 19de-eeuwse rijhuis en de nieuwbouw zijn slechts het omhulsel van een uitzonderlijk interieur met een unieke ruimtelijke ervaring. Het ziet eruit als een compacte doos, geconcipteerd als een meubelstuk in drie dimensies, in de uitwendige schil ingepast en er per definitie onlosmakelijk mee verbonden. Elke afzonderlijke ruimte vormt een assemblage van wand-, vloer- en plafondbekledingen, met ingebouwd meubilair (wandkasten, sokkels, lichtbakken, zitbanken e.d.) en aangepaste verlichting (dag- en kunstlicht). Alles wat niet onroerend is door bestemming, in casu het losse meubilair, is voor dit specifieke interieur geconcipteerd door Pieter De Bruyne. In de 'blauwe kamer' en de 'rode kamer' is de ruimte zelfs rond specifieke losse meubelstukken opgebouwd, zowel in een ruimtelijke, vormelijke en semantische als in een functionele dialoog. Dat losse meubilair biedt tevens een representatief overzicht van het oeuvre van Pieter De Bruyne, een internationaal vermaard en toonaangevend meubelontwerper.

De architectuurhistorische waarde

Gaaf bewaarde architecten/kunstenaarswoning en atelier in stedelijke context, een uniek tijds- en persoonsdocument, met een hoogst oorspronkelijk interieur, representatief voor de vroege jaren 1970, met aangepaste meubels uit de periode 1950-1975, ontworpen door de kunstenaar zelf, aangevuld met bekende eigentijdse designstukken. Vooral in de bestaande 19de-eeuwse ruimten werden de grenzen van de ruimtelijke verbeelding maximaal afge-

tast. Lichtschachten voor dag- en kunstlicht doorbreken en verbinden de opeenvolgende niveaus en geven een nieuwe dimensie aan de bestaande formele ruimte-indeling.

De geladenheid van de kamers aan de straatzijde staat in contrast en ook in verbinding met de functionele, open en luchtige nieuwbouw, waar natuurlijk licht overvloedig binnenvalt.

Specifiek voor de binneninrichting van de woning is de volkomen doosvormige aankleding, met een strakke vlakverdeling en een sterke accentuering of een in elkaar vloeien van vloer, wand en zoldering. Karakteristiek voor de nieuwbouw zijn de veelvuldige toepassing van schuivende panelen, die de ruimtes indelen of ontsluiten, en de aanwezigheid van de open wenteltrap als verticale circulatieas.

Dit uitzonderlijke huis, 'uithangbord' én toonzaal van de interieurontwerper, werd onlangs voor een tweede maal verkocht.

Luc Robijns
bestuurssecretaris-kunsthistoricus
dienst Erfgoed

Tien jaar
pam Ename!

Tien jaar pam Ename!

Het 'Feest van 1000 jaar'.

Wie aan een museum denkt, heeft veelal een majestueus gebouw in gedachten van misschien wel 100 jaar oud, waar collectiestukken – schilderijen, archeologische vondsten, beelden, exotische voorwerpen uit verre landen – bestudeerd en gekoesterd worden. Het Provinciaal Archeologisch Museum (**pam**) in Ename (Oudenaarde) vierde in 2008 pas zijn 10de verjaardag. Ook dit museum bestudeert en koestert zijn collectie, maar ademt een totaal nieuwe sfeer, aangepast aan de nieuwe maatschappij. Er is echter meer: er wordt gewerkt rond alle aspecten van het erfgoed en er is een brede publieke belangstelling. Het museum is sterk lokaal en regionaal verankerd, maar het richt tegelijkertijd zijn blik op een internationale horizon.

Hoe het begon

11 september 1998. Na een vier jaar durende intensieve voorbereidingsperiode opent het Provinciaal Museum t'Ename zijn deuren. Het museum komt er niet zomaar. Sinds de jaren 1980 vinden er grootschalige opgravingen plaats op de abdijsite. Ook de Sint-Laurentiuskerk geeft aan het begin van de jaren 1990 haar geheimen bloot en het Bos t'Ename blijkt nog heel wat historische relictten te bewaren. Het project groeit uit tot Ename 974. De doelstelling is het onder-

zoek, het behoud en de ontsluiting van het erfgoed uit te bouwen tot één geïntegreerd geheel. Wetenschappelijke resultaten worden er voor het ruime publiek toegankelijk gemaakt, de presentatie van het erfgoed neemt een essentiële plaats in. Ename 974 wordt een overkoepelend erfgoedproject met vier componenten: de archeologische site (het archeologisch erfgoed), de Sint-Laurentiuskerk (het monumentaal erfgoed), het Bos t'Ename (het historisch-landschappelijk erfgoed) en het museum (roerend en immaterieel erfgoed). In 1988 al koopt het provinciebestuur het huis Beernaert in het dorpscentrum om er een museum in onder te brengen. John Sunderland, een gerenommeerd Engels museumontwerper, wordt

Barokconcert in het kader van het Festival van Vlaanderen (2008).

aangesteld om het concept uit te werken. In samenwerking met de wetenschappers en museumverantwoordelijken presenteert hij de resultaten op een levendige manier, gekaderd in hun context. Het basisidee is de collectie op een zeer gedifferentieerde wijze te presenteren in samenhang met duizend jaar geschiedenis van Ename én het publiek zo sterk mogelijk te betrekken. Iedereen – dorpsbewoners, wetenschappers, museumspecialisten, journalisten, jong en oud – kijkt uit naar de opening. De eerste maanden mag het museum duizenden bezoekers ontvangen.

Het pam, regionaal erkend

In januari 2000 worden het Provinciaal Archeologisch Museum Zuid-Oost-Vlaanderen (PAMZOV) in Velzeke (Zottegem) en het Provinciaal Museum t'Ename verenigd tot één provinciaal museum: het Provinciaal Archeologisch Museum of kortweg **pam** Velzeke-Ename. De samenwerking heeft geleid tot de regionale erkenning door de Vlaamse regering.

De afgelopen jaren is gewerkt aan een doorgedreven samenwerking op de verschillende gebieden van de museumwerking: er is een goed uitgebouwde wetenschappelijke werking, het museum is de motor achter gezamenlijke beheers- en behoudsprojecten, er

wordt een gezamenlijk tariefbeleid gehanteerd, het gidsenteam krijgt een eenvormige opleiding, één ticket biedt toegang tot beide musea, er worden gemeenschappelijke educatieve en publieksgerichte programma's uitgewerkt.

Door als één koepelmuseum naar buiten te treden wordt de museumwerking versterkt. Zo heeft het **pam** een aantal sterke troeven, die het bezoek aan het museum meer dan de moeite waard maken. Beide locaties zijn gegroeid uit archeologisch en wetenschappelijk onderzoek. De musea tonen bijna uitsluitend vondsten uit de eigen streek (Oost-Vlaanderen), maar ze worden in een bredere (Europese) context geplaatst. Bijzonder is dat de collectie een vrij volledige doorsnede geeft vanaf de vroegste tijden (300 000 v. Chr.) tot nu. Het **pam** Velzeke toont archeologisch materiaal uit de periode van de prehistorie tot de Merovingische tijd, het **pam** Ename bezit een collectie die loopt van de Karo-

Sfeerbeeld van de Museumnacht: ORTO-DA uit Israël (2006).

lingische tijd tot nu. Chronologisch volgen zij mekaar perfect op; bovendien liggen de locaties op amper 13 km van elkaar. Een troef voor het publiek is dat de musea geen kopieën zijn van elkaar: elke locatie heeft een andere aanpak qua presentatie. De rode draad door de presentatie van beide musea is 'het verleden tot leven brengen'. Daarmee probeert het **pam** het stereotiepe beeld van de archeologie (nietszeggende potscherven en andere archeologische overblijfselen in een vitrine) te doorbreken. In Velzeke kan de bezoeker onder begeleiding replica's vastpakken en Romeinse kledij aantrekken. In Ename wordt het 1 000-jarige verleden op een unieke manier tot leven gebracht aan de hand van innoverende technologieën, moderne audiovisuele middelen en vernieuwende multimediaconcepten. Het 'Feest van 1 000 jaar' is daar maar één voorbeeld van.

Zorg voor het verleden

Zelden gebeurt het dat archeologie en geschiedenis elkaar zo sterk aanvullen als in Ename het geval is. Dat stelt onderzoekers in staat om het verleden op een uitzonderlijk diepgaande wijze bloot te leggen. Wegens

de eigenheid en rijke inhoud van het erfgoed beperkt men zich echter niet tot onderzoek alleen. Ook het behoud en de ontsluiting van dit patrimonium krijgen de grootste aandacht en zorg. In 1998 heeft het **pam** Velzeke, in opdracht van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - afdeling Beeldende Kunst en Musea, een onderzoek uitgevoerd naar de stand van zaken betreffende het beheer, de conservatie en de restauratie van archeologische collecties in museale context. Omdat de noden in de sector duidelijk waren, werd na afloop van dat project, onder impuls van het **pam**, samen met een aantal Vlaamse musea die archeologische collecties beheren, verder nagedacht over de problematiek van de registratie van die collecties. In 2001 werd een standaard uitgewerkt voor (geautomatiseerde) registratie van archeologische collecties in Vlaamse musea, gelinkt met andere geautomatiseerde databestanden (sites, bibliografie, monumenten, databanken voor het bestuderen van voorwerpen etc. ...). Tot vandaag werkt de Denkgroep Archeologische Collecties o.a. rond selectiecriteria, de depotproblematiek, de opmaak van een thesaurus.

Levend verleden

Boeiend voor de bezoeker is dat het verleden in Ename op een vernieuwende manier gepresenteerd wordt. Het museum ligt in het dorpscentrum, in de schaduw van de Sint-Laurentiuskerk, het enige vroegmiddeleeuwse monument dat Ename nog rijk is. Een symbolische plaats, waar de stenen grandeur van een keizerlijk verleden en de charmes van het dorpsleven elkaar vinden. Nergens kon het verhaal dat het museum brengt, beter verteld worden dan

De museumtuin met het Tijdsvenster op de voorgrond.

hier. Het is het relaas geworden van duizend jaar geschiedenis van een kleine gemeenschap aan de boorden van de Schelde. Rijk bronnenmateriaal en intensief wetenschappelijk onderzoek hebben dit verleden opnieuw gestalte gegeven. De mensen die de voorwerpen maakten en gebruikten, worden zelfs letterlijk herkenbaar in het 'Feest van 1 000 jaar'.

Een algemeen probleem bij de ontsluiting van een archeologische site voor het brede publiek is de begrijpelijkheid van het geheel. Meestal ziet men slechts funderingen en complexe structuren, zodat het moeilijk is zich een concreet beeld te vormen van het monument. Ook de abdij-site van Ename wordt met die problematiek geconfronteerd. Wat de bezoekers zien, is een labyrint van kloosterfunderingen. Om een oplossing aan te reiken werd een nieuwe presentatietechniek ontwikkeld, de Tijdsvenstertechnologie. Via dat systeem ziet de bezoeker gelijktijdig én de reële situatie én de cameraprojectie. In 1998 kreeg die nieuwe presentatietechnologie de Vlaamse Monumentenprijs en de Gouden Scarabee, een Nederlandse prijs voor het toegankelijk maken van archeologie voor het publiek. Het bleef niet bij die eenmalige realisatie. Een tweede Tijdsvenster was gericht op de restauratie van de Sint-Laurentiuskerk en fungeert momenteel als infokiosk. Binnen in de Sint-Laurentiuskerk staat een derde Tijdsvenster. Bij die laatste versie kan de bezoeker een virtueel bezoek brengen aan de bidplaats, die zoveel mogelijk tot haar oorspronkelijke toestand van rond het jaar 1000 is teruggebracht. Via het Tijdsvenster kan men de latere bouwfasen, de verwijderde bouwelementen en de opgravingswerken die er plaatsvonden, bekijken. Afgeleiden van deze technologie worden ook gebruikt om de museumcollectie

tot leven te brengen. Belangrijk is dat deze media nooit een doel op zich zijn, maar wel dienen om het verleden beter te begrijpen en er een gevarieerder en dynamischer beeld van te geven. Het systeem helpt mee om zoveel mogelijk mensen, jong en oud, bewust te maken van het (plaatselijke) erfgoed en verleden. En dat slaat aan, niet alleen lokaal, maar ook internationaal.

Een dynamisch museum

Het verleden nieuw leven inblazen is de uitdaging van het museum. Levende geschiedenis vormt de rode draad door de dagelijkse werking, zowel voor de open dagen als de educatieve projecten. Ontelbare geïnteresseerden, scholen, verenigingen, wetenschappers, museumcollega's maakten kennis met het Enaamse erfgoed. Door het verleden letterlijk weer tot leven te brengen geven wij een meerwaarde aan een museumbezoek. Zo kruipen kinderen en jongeren in de huid van de archeoloog en wetenschapper en worden ze heuse tijdsdetectives. Of ze volgen het boeiende 'verhaal van de monnik', trekken met rugzakjes het bos in of verkennen het dorp met een kar vol materiaal.

Levende geschiedenis vormt niet alleen de rode draad bij de educatieve projecten, maar is ook het leidmotief voor de open dagen. Duizenden bezoekers waren in het museum te gast tijdens de Krokuskriebels, de Erfgoeddag, de Open Monumentendag, de JongerenMuseumDagen, de Wetenschapsweek en de Week van de Smaak van de voorbije tien jaar. Maar het museum profileert zich ook met eigen activiteiten, zoals de jaarlijkse Museumnacht, de tweejaarlijkse kunsttentoonstelling 'Ename actueel' en concerten, en organiseerde verschillende open dagen voor specifieke doelgroepen, zoals leerkrachten en senioren.

Het museum besteedt ook speciale aandacht aan bezoekers met een beperking. In 2007 onderging het pam Ename een grondige doorlichting door het Algemeen Toegankelijkheidsbureau (ATO). Het aanbod voor mensen met een visuele beperking en bezoekers met een lichte mentale handicap krijgt veel bijval.

Internationale hoogtepunten van tien jaar museum- en erfgoedwerking

Het pam Ename staat ondertussen op de kaart. Het museum werd in 2001 genomineerd in het kader van de Museum of the Year Award, een initiatief van de Raad van Europa.

In de loop van 2006 bereikten de lidstaten van de Europese Unie een consensus om een Europees Erfgoedlabel toe te kennen. Met dat label willen de Europese lidstaten een dynamisch netwerk opbouwen van sites, monumenten en herdenkingsplaatsen met een sterke Europese visibiliteit. Erfgoed dat dit label toegekend krijgt, zal garant staan voor bepaalde standaarden inzake onthaal, informatie, toegankelijkheid en meertaligheid, maar ook zijn Europese dimensie benadrukken. Op 21 september 2008 reikte minister Dirk Van Mechelen het Europees Erfgoedlabel uit aan de site Ename. De minister motiveerde die keuze door erop te wijzen dat de werking in en rond Ename een typevoorbeeld is van integrale en geïntegreerde erfgoedwerking, waarbij zowel het

onroerend als het roerend en het immaterieel erfgoed nadrukkelijk aan bod komen. Bovendien kent de erfgoedwerking in Ename nu al een belangrijke internationale uitstraling en dimensie.

Verder is er ook nog het Ename Charter, dat in oktober 2008 door ICOMOS aanvaard werd en dat gebaseerd is op de werking in en rond Ename. Het Ename Charter, een initiatief van het Ename Expertisecentrum met medewerking van het pam Ename en het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, wil de basisdoelstellingen en -principes voor de interpretatie van sites bepalen met betrekking tot authenticiteit, intellectuele integriteit, sociale verantwoordelijkheid en respect voor culturele betekenis en context. Het charter zal ook bijdragen tot een ruime publieke waardering voor culturele erfgoedsites.

Een blik op de toekomst

Ename heeft nog heel wat toekomstplannen. Samen met een internationaal team wil het Enameproject een stukje geschiedenis uit de 9de en 10de eeuw voor het voetlicht brengen. Dat stukje geschiedenis draagt immers de kiem in zich van de eenmaking van Europa. Francia Media is het Europese middengebied dat in de 9de eeuw ontstond door de driedeling van het imposante rijk van Karel de Grote: een smalle strook, die zowat 1100 jaar geleden een centrale eenheid vormde en zich uitstreckte van de Noordzee tot de Middellandse Zee, van Friesland over Vlaanderen tot Italië, Slovenië en Kroatië. Er wordt een tentoonstelling gepland en een erfgoedroute door het gebied uitgewerkt.

Verder werd het inrichtingsplan Ename binnen het landinrichtingsproject Leie-Schelde goedgekeurd op 30 juni 1998. Archeologie, ecologie, landschap en zachte recreatie staan centraal in dat project. Wegens de gebiedskwaliteiten, met o.a. de archeologische abdij-site, beoogt het inrichtingsplan de komende jaren de realisatie van maatregelen voor het herstellen en verbeteren van de ecologische samenhang in de Scheldevallei, het ontwikkelen van mogelijkheden voor recreatie en de verdere uitbouw van de archeologische site.

De nieuwbouw aan de rand van de site zal daarvoor een goede uitvalsbasis betekenen. Met die infrastructuur krijgt het provinciebestuur nl. de mogelijkheid om de rol van erfgoed in de hedendaagse samenleving volop onder de aandacht te brengen van het grote publiek. Voor het museum biedt het gebouw alvast een garantie om zijn werking volop te ontplooiën door de organisatie en uitwerking van publieksactiviteiten, evenementen, educatieve programma's, de depotwerking, tentoonstellingen, ... Er staat Ename een mooie toekomst te wachten!

Marie-Claire Van der Donckt
conservator
pam Ename

Gezicht op de Sint-Laurentiuskerk.

De Brouwerijstraat in Dikkele (Zwalm).

Ankerplaatsen
in **Oost-Vlaanderen**

Ankerplaatsen en erfgoedlandschappen onder een provinciaal vergrootglas

Van ver bekeken

Het is een oud zeer bij erfgoedzorgers dat erfgoed bijzonder moeilijk te integreren valt in de ruimtelijke ordening. Enerzijds is de bereidheid van de ruimtelijke planners op het Vlaamse niveau om erfgoed toegang te verlenen niet bijster groot, met het argument dat zoiets binnen de erfgoedsector geregeld dient te worden. Waarschijnlijk met de gedachte in het achterhoofd dat er anders nog een speler meer rond de toch al wankele en drukbezette tafel komt te zitten. Anderzijds biedt de manier waarop de ruimtelijke planning vandaag is opgevat, met vooral de nadruk op ruimtegebruik en kwantitatieve criteria, weinig invalshoeken voor erfgoedzorg. Bovendien gaan er in de erfgoedwereld, vooral dan vanuit de hoek van de 'monumenten', nogal wat stemmen op om enkel verder te werken met de traditionele vormen van bescherming, omdat dat het beste instrument zou zijn. Spraakverwarring, een behoudsgezinde visie en een wederzijds algemeen wantrouwen liggen aan de basis van de nogal moeilijke relatie tussen erfgoedzorg en ruimtelijke planning. Dat het ook anders kan is intussen voldoende gebleken uit de samenwerking tussen ruimtelijke planners en erfgoedzorgers op het Oost-Vlaamse niveau, meer bepaald in het Provinciaal Ruimtelijk Structuurplan en diverse Provinciale Ruimtelijke Uitvoeringsplannen (zie daarvoor artikels in 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 2005').

Nochtans had Dirk Van Mechelen van bij zijn aantreden als bevoegde minister voor beide disciplines benadrukt dat hij minder op de traditionele manier zou beschermen en meer via de instrumenten van de ruimtelijke planning zou werken. Aanvankelijk zag het ernaar uit dat het bij het eerste gedeelte

van het statement, minder beschermen, zou blijven, maar in 2004 is dan toch het instrument van de ankerplaatsen en de erfgoedlandschappen uit de legislatieve hoed getoverd (wijziging van 13 februari 2004 van het decreet van 16 april 1996 betreffende de landschapszorg; BS 18 maart 2004). Het eveneens beloofde nieuwe erfgoeddecreet is echter in de coulissen blijven hangen. Dat het net de landschappen zijn vanwaaruit de link met de ruimtelijke planning wordt gelegd hoeft weinig verbazing te wekken. Landschappen hebben nu eenmaal ruimtelijk de meeste impact en kunnen ook de meeste ruimtelijk structurerende elementen aanleveren. Dat ruimtelijke denken in combinatie met aanverwante terminologie maakt het water tussen beide disciplines minder diep. Begin echter maar eens onzichtbare archeologische elementen aan te voeren als ruimtelijk structurerend! En architecturale monumenten worden op de schaal van het landschap meestal enkel als puntelementen gezien.

Zoals de naam al laat vermoeden, heeft men voor het instrument van de ankerplaatsen en erfgoedlandschappen de mosterd gehaald bij de landschapsatlas (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/>). 'Ankerplaats' is overigens een term die ook in de landschapsatlas gebruikt wordt voor de meest waardevolle landschappen waarin verschillende erfgoedelementen samen voorkomen. Dezelfde term in het decreet op de landschapszorg heeft hetzelfde voor ogen, maar de afbakening hoeft niet dezelfde te zijn en uiteraard krijgt die pas een rechtsgrond na de procedure te hebben doorlopen. Niet alle ankerplaatsen uit de erfgoedatlas zijn of worden bijgevolg vastgestelde ankerplaatsen volgens het decreet. Termverwarring troef dus ...

Hoewel in de motivering van de aanduiding als ankerplaats ook andere dan landschappelijke erfgoedwaarden worden belicht en er enigszins de indruk wordt gewekt dat ook die aan de grondslag kunnen liggen van de afbakening van een ankerplaats, moeten we dat toch enigszins nuanceren. Ankerplaatsen en erfgoedlandschappen zijn overduidelijk een instrument dat vanuit de landschapszorg is geïnspireerd en waarvan landschappelijke argumenten aan de basis liggen. Archeologie en traditionele monumenten kunnen het dossier versterken, maar zijn op zich geen grond voor de selectie. Landschapszorgers mogen dan soms claimen dat hun werkterrein ook alle andere erfgoedsoorten omvat, in de praktijk gaat het dan toch maar over de waarden die door hun landschapsbril bekeken waardevol zijn. De eigen en soms zeer specifieke waarden van de archeologie en de monumentenzorg worden veel minder begrepen.

Maar datzelfde geldt uiteraard ook andersom en wijst minder op slechte wil dan op beperkt begrip.

Een tweede reden waarom de landschappers hier vooroplopen, is dat de traditionele bescherming als landschap, die overigens nog steeds bestaat, een bijzonder omslachtige procedure is, met een relatief grote kans op fouten en een opheffing door de Raad van State. Het betreft hier immers bijzonder veel percelen met elk hun eigenaars en gebruikers, waarbij een foutje snel gemaakt is en er door de vele betrokkenen vlugger beroep wordt aangetekend. Bijgevolg zijn de beschermingen als landschap (te) beperkt in aantal en in oppervlakte. Archeologische beschermingen kampen dan weer met de moeilijkheid dat de betreffende elementen onzichtbaar en dus moeilijk te evalueren zijn. Bovendien ligt bij archeologie de nadruk veeleer op registratie en documentatie dan op het bewaren op zich. Het einddoel van een archeologische bescherming is immers de documentaire waarde veilig te stellen, maar in geval van nood kan je ook onmiddellijk beginnen met opgraven. Preventief onderzoek en opgravingen zijn dus bij archeologie de belangrijkste instrumenten. Bij monumenten geeft de traditionele beschermingsmethode uitstekende resultaten, waardoor er weinig behoefte is aan verandering.

Ankerplaatsen van dichtbij

Het decreet van 16 april 1996 betreffende de landschapszorg heeft er dus een volledig nieuw hoofdstuk bij gekregen: Hoofdstuk IV Behoud van erfgoedlandschappen. Dat is het zg. tweede spoor om het beschermen van landschappen mogelijk te maken, naast de klassieke bescherming als landschap. Men doet dat door ze aan te duiden als erfgoedlandschappen in de ruimtelijke uitvoeringsplannen (RUP's), nadat ze eerst zijn afgelijnd als ankerplaatsen.

De aanduiding van ankerplaatsen gebeurt in twee stappen: een voorlopige en een definitieve aanduiding. Het ministerieel besluit tot voorlopige en/of definitieve aanduiding bevat de benaming van de ankerplaats, de waarden die tot de aanduiding geleid hebben, de typische landschapskenmerken, met inbegrip van de ruimtelijke kenmerken die eigen zijn aan de waarden, en een aflijning van de ankerplaats op schaal 1/25 000, die de grenzen ervan aangeeft. Het decreet bepaalt dat het besluit tot voorlopige aanduiding voor advies moet worden voorgelegd aan de betrokken gemeenten en provincies en aan diverse gewestelijke administraties. Die adviezen worden binnen de 90 dagen uitgebracht, te rekenen vanaf de datum van afgifte op de post of de datum van het ontvangstbewijs, zo niet worden ze geacht gunstig te zijn. Daarna kan de minister besluiten tot een definitieve aanduiding als ankerplaats.

Opvallend is dat er geen sprake is van een openbaar onderzoek. De modale burger en eigenaar wordt dus op dit moment van de procedure (nog) niet geconsulteerd. Waarom niet? Omdat er voor hem simpelweg nog geen consequenties aan verbonden zijn. De rechtsgevolgen voor de burger ontstaan pas wanneer een anker-

plaats, of een deel ervan, in een ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP) wordt vastgelegd als erfgoedlandschap.

De aanduiding van ankerplaatsen heeft wél gevolgen voor de administratieve overheden, waaronder ook de provincie en de gemeenten. Immers, na de definitieve aanduiding geldt voor de administratieve overheden de zorgplicht (art. 26 en art. 29 van het decreet van 16 april 1996 betreffende de landschapszorg). Bij afzonderlijk besluit van 9 mei 2008 van de Vlaamse regering tot bepaling van de nadere regels voor de zorgplicht betreffende definitief aangeduide ankerplaatsen en erfgoedlandschappen wordt dat nog eens geëxpliciteerd. Dat betekent dat de administratieve overheid moet aangeven hoe ze rekening heeft gehouden met de verplichting uit het decreet inzake landschapszorg, en dāt voor al haar beslissingen inzake een eigen werk of handeling, of inzake het verlenen van een opdracht daartoe, of inzake een eigen plan of verordening die een ankerplaats nadelig kunnen beïnvloeden. Eenvoudig gezegd komt het erop neer dat die overheden een motiveringsnota moeten opmaken waarin geanalyseerd wordt wat het effect op de erfgoedwaarden kan zijn, hoe schade beperkt of vermeden kan worden en of herstel of compenserende maatregelen mogelijk zijn, zowel voor werken die ze (laten) uitvoeren als voor plannen of verordeningen die ze (laten) opmaken. Dat betekent niet dat alle waarden sowieso meegenomen moeten worden, maar wel dat men moet beargumenteren waarom dat voor sommige niet het geval is en moet aangeven hoe men de schade denkt te beperken of te compenseren.

In concreto reikt de aanduiding als ankerplaats aan de administratieve overheid een bijkomend afwegingskader aan, meer specifiek de landschappelijke waarden en kenmerken die doorvertaald moeten worden. Men zal dat afwegingskader moeten gebruiken zowel bij de beoordeling van gemeentelijke plannen als bij het opmaken van provinciale RUP's en andere provinciale plannen en projecten.

Ingezoomd op erfgoedlandschappen

In deze tweede stap breiden de ankerplaatsen hun invloed uit tot iedereen, dus ook de individuele burger, en wordt hun benaming gewijzigd in 'erfgoedlandschap'. Dat gebeurt door ze in ruimtelijke uitvoeringsplannen (of andere beleidsplannen) op te nemen.

Ankerplaatsen zijn m.a.w. de voorstellen van de erfgoedsector in de ruimtelijke planning. Als er dus voor een bepaald gebied een Ruimtelijk Uitvoeringsplan wordt opgemaakt en dat overlapt volledig of gedeeltelijk met een ankerplaats, dan moet men de waarden zien om te zetten in het plan en in de bijbehorende stedenbouwkundige voorschriften. Zodra dat gebeurd is en de procedure voor het RUP doorlopen is, spreekt men van een erfgoedlandschap. Die procedure omvat sowieso een openbaar onderzoek.

Enkel bij werken uitgevoerd om dwingende redenen van groot openbaar belang en bij afwezigheid van een alternatief kan toegelaten worden dat een erfgoedlandschap gedeeltelijk of zelfs geheel wordt vernield. Die redenen kunnen van sociale of economische aard zijn. De Vlaamse overheid houdt dus nog een slag om de arm om ondanks de aanwezigheid van een erfgoedlandschap toch grootschalige en belangrijke werken uit te voeren, mits er schadebeperkende en compenserende maatregelen genomen worden. Compenserende maatregelen kan men wel nemen voor biologische en natuurlijke waarden, maar voor erfgoedwaarden is dat ten enenmale onmogelijk. Eens een erfgoedwaarde is vernield, kan men die nooit meer terugbrengen; men kan enkel een falsum creëren, dat er hetzelfde uitziet, maar geen authentieke waarde bezit.

Net als voor een beschermd landschap kan voor een erfgoedlandschap een beheerscommissie worden opgericht en een beheersplan worden opgesteld. Ook de subsidiëring is in dezelfde zin uitgebreid naar onderhouds- en landschapspremies.

Uitvergroot tot vaststellingen

Het is nog te vroeg om het instrument van de ankerplaatsen en de erfgoedlandschappen te beoordelen op zijn verdiensten of tekortkomingen. De lijst is nog bijzonder kort en de procedures zijn nog te weinig doorlopen voor een evaluatie ten gronde.

Op het eerste gezicht wekt deze wetgeving de indruk dat de impact beperkt is. Bij een nadere lezing merkt men echter dat er voor een provinciebestuur heel wat is om rekening mee te houden. De ingeslagen weg van samenwerking tussen erfgoeddiensten en ruimtelijke planning zal verder en intensiever bewandeld moeten worden. In de advisering voor de aanduiding zal men naar geïntegreerde adviezen moeten, waarin dan al de afweging van de andere sectoren als landbouw en natuur mee opgenomen wordt, maar ook de consequenties voor de provinciale domeinen en andere eigendommen of verantwoordelijkheden (o.a. waterlopen). Het zal dus niet alleen meer de erfgoeddienst zijn die een op zich staand advies opmaakt, maar er zal een doordacht afgewogen voorstel moeten komen met alle consequenties. In de RUP's zal dat vertaald moeten worden in adequate en voor iedereen aanvaardbare voorschriften. Het is meteen duidelijk dat erfgoed daarmee een serieus gewicht in de ruimtelijke balans kan werpen, in tegenstelling tot vroeger (behalve in Oost-Vlaanderen), toen men soms enkel gedoogd werd. De steden en gemeenten staan echter voor dezelfde opdracht. Waar er voor de grote steden niet echt problemen te verwachten zijn, omdat zij zelf gespecialiseerd personeel in dienst hebben, is dat voor de kleine steden en voor de landelijke gemeenten wel eventjes anders. Verwacht mag worden dat zij zwaar op de studiebureaus zullen leunen voor ondersteuning, maar het verleden heeft geleerd dat die bureaus tot op heden nog niet al te veel kaas hebben gegeten van erfgoed.

Opleiding voor en communicatie met zowel de gemeentelijke ambtenaren als de studiebureaus dringen zich op om tijdig de uitdaging van de ankerplaatsen en erfgoedlandschappen om te zetten in een adequaat instrument.

Luc Bauters
bestuurssecretaris-archeoloog
dienst Erfgoed

De eerste twee Oost-Vlaamse ankerplaatsen definitief aangeduid

Op 25 juli 2008 tekende minister Van Mechelen twee ministeriële besluiten waarmee in Oost-Vlaanderen de eerste twee ankerplaatsen definitief werden aangeduid. Het betreft enerzijds ‘Vallei van de Munkbosbeek met het kasteeldomein van Beerlegem’ in Gavere, Oosterzele, Zwalm en Zottegem en anderzijds ‘Vallei van de Oude Kale, Vinderhoutse bossen en Slindonk’ in Nevele, Lovendegem en Gent.

Vallei van de Munkbosbeek met het kasteeldomein van Beerlegem

Deze ankerplaats strekt zich uit over de gemeenten Gavere (Dikkelvenne), Oosterzele (Balegem), Zwalm (Beerlegem, Dikkele en Paulatem) en Zottegem (Velzeke-Ruddershove) en heeft een oppervlakte van zowat 576 ha. Geografisch behoort dit gebied tot de Binnen-Vlaamse zandleem- en leemstreek, die hier gekenmerkt wordt door een golvende topografie en asymmetrische valleien, bossen en kleine kern- en rijdorpen.

Centraal door de ankerplaats loopt de kleinschalige vallei van de Munkbosbeek. Aan de rand van de vallei bevinden zich de kleinschalige dorpskernen van Dikkele, Paulatem en Beerlegem. De laatste twee bevinden zich op de overgang van de vallei naar de hoger gelegen *kouterruggen*. Ook het kasteeldomein van Beerlegem is uitgebouwd in de Munkbosvallei. In het oosten vormen de Munkboshoeven met hun omgevende landschap de grens. Zij zijn gelegen in een open gebied tussen de Munkbosbeek en de Schaapsveldbeek, met aangrenzend het Spiegeldriesbos, een restant van het vroegere Munkbos.

Binnen deze ankerplaats bevinden zich een zestal entiteiten, met elk hun eigen ruimtelijke kenmerken en intrinsieke kwaliteiten. Voor elke entiteit worden ook acties aangegeven, die minstens het behoud en, waar nodig, het versterken van de kenmerken en kwaliteiten nastreven.

Munkboshoeven en Spiegeldriesbos

Het Munkbosdomein ligt in het noorden van Velzeke. Met zijn volledig open landschap, zonder bomenrijen of andere afsluitingen, contrasteert het sterk met de omliggende kleinere percelen, die als het ware een soort van bufferzone uitmaken. Dit gebied werd in twee fasen (1977 en 1980) beschermd als landschap.

Het Munkbosdomein was van de 12de–13de eeuw tot aan het einde van het ancien régime eigendom van de Ninoofse premonstratenzerabdij, wat deels de naam verklaart: Munkbos komt van Monnikenbos. Het werd in de Franse Tijd als nationaal goed geveild. Het eigenlijke bos werd in de eerste helft van de 19de eeuw gerooid. Grote brandvlekken op de plaatsen waar houtskool werd gewonnen, zijn nog met het blote oog te zien.

Jean-Baptiste Dumst uit Lessen liet midden in het gerooide complex een driedelige landbouwstokerij optrekken, maar zijn on-

derneming mislukte en hij verkocht zijn goed aan H.J. Vifquin uit Doornik. In 1859 schonk de familie Vifquin het goed aan het toenmalige ocmw van Doornik, dat het domein eind 1976 verkocht aan de nv Matexi en aan de vroegere pachters.

De overgang van het Munkbosdomein naar het omliggende gebied valt bijzonder sterk op, omdat dat laatste een landbouwgebied is dat met heggen in kleinere arealen wordt opgesplitst. Die heggen van knotwilgen, meidoorns en rozenstruiken zijn typisch voor het gebied en worden om hun ecologische waarde hoog aangeslagen.

Het aanvankelijk grote hoevecomplex van Dumst met drie binnenplaatsen en het woonhuis in het midden (huidige nr. 10) werd achteraf in drie afzonderlijke hoeven opgesplitst. De hoeve, Munkbosstraat nr. 8, dateert uit de 18de eeuw. De gebouwen van witgekalkte baksteen onder zadeldaken, belegd met pannen, zijn gegroepeerd rondom een rechthoekige, met kasseien bestrate binnenplaats met centraal een grasveld. Opvallend zijn de baksteenfriezen als gevelbeëindiging en de arcaden van brede steekbogen waarin deuren, vensters en koetspoorten werden uitgespaard. De hoeve, nr. 10, met nog resten van het oorspronkelijke woonhuis, is door zijn ingesloten ligging uitgegroeid tot een gesloten hoeve met een rechthoekige binnenplaats. De noordwestvleugel wordt ingenomen door het boerenhuis, met in het verlengde ervan een wagenhuis. De stallen, overspannen door tongewelven, liggen in het noordoosten, terwijl de zuidvleugel bestaat uit een monumentale dwarsschuur, die

aan de achterzijde wordt gestut door zware steunberen. De Ferme de la Sucrierie (nr. 12) is een semigesloten hoeve, met eveneens witgekalkte bakstenen gebouwen onder zadeldaken, belegd met pannen, die in de 19de eeuw dienstdeed als suikerfabriek. De 18de- en 19de-eeuwse gebouwen staan aan drie zijden van een rechthoekig, met enkele linde- en fruitbomen beplant binnenerf. Het woonhuis werd, net als bij nr. 8, ingericht in één van de voormalige dienstgebouwen. De arduinen deuromlijsting met druiplijst op consoles is duidelijk 19de-eeuws. Opvallend is vooral de imposante dwarsschuur, die de zuidwestelijke vleugel vormt. Recent werd er een moderne schuur aangebouwd. De drie hoeven zijn sinds 19 augustus 1980 beschermd als monument. Ingeplant tussen weiden en velden vormen zij een mooi baken in het landschap.

Het gebied wordt doorkruist door drie dreven, die telkens met elkaar een hoek van 90° vormen. Ze getuigen van de 19de-eeuwse grootschalige ontginningen van het vroegere Munkbos.

Het Spiegeldriesbos is een relict van een 500 ha groot moerasbos, het Breidenbroek, dat in de 12de eeuw toebehoorde aan de abdij van Ninove. Tussen de Munkboshoeve (recht tegenover het bos) en Velzeke lagen veel moerassen, die beetje bij beetje voor de landbouw drooggelegd werden. Het bos werd meestal door de abdij zelf geëxploiteerd, maar soms ook verpacht. Voor het kappen van hakhout werd het bos dan onderverdeeld in 'houwen': vooraf werd bepaald hoeveel hakhout in die 'houwen' gekapt mocht worden. Wellicht zijn de aarden wallen in het huidige bos de afbakening geweest van die 'houwen'. Ook deze gronden werden na de Franse Revolutie openbaar verkocht. Ze maakten deel uit van dezelfde koop als de Munkboshoeven (zie hierboven). In 1989 kocht de Vlaamse Gemeenschap 9,5 ha van het bos aan en stelde het open voor het publiek. Dit deel, rijk aan opperhout, wordt beheerd door het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB). Ongeveer 9 ha is nog steeds in privéhanden.

Aandachtspunten:

- behoud van het restant van het Munkbos, met name het Spiegeldriesbos; extra aandacht voor en onderzoek naar de boswallenstructuur is noodzakelijk. Die structuur is voor de streek een erg zeldzaam cultuurhistorisch relict.
- aangepast beheer voor de bospoel en de bosbestanden.
- openhouden van het gebied rond de Munkboshoeven als getuigenis van een 19de-eeuwse grootschalige ontginning.
- herstel en beheer van het drevenpatroon. De bomen moeten de nodige ruimte krijgen om te groeien, landbouwmachines dienen afstand te bewaren (bv. onder de kroonprojectie akkerrandbeheer onder de vorm van grasland).
- behoud van de kwaliteiten van de centraal in het landschap gelegen Munkboshoeven.
- behoud van de hoogstamboomgaard en de huis- en kalverweiden.

Dries van Bochoute

Een van de drie dreven in het Munkbos loopt in de richting van de Dries van Bochoute. De *dries* is duidelijk te zien op de Ferrariskaart. Op de *dries* ligt nu een landbouwbedrijf. Het stratenpatroon rond de *dries* en de bebouwing erlangs zijn op het terrein nog bewaard gebleven, zoals ze opgetekend zijn op de kaart.

Bochoute is een cultuurhistorisch belangrijke plek: van Bochoute is een schepenbrief uit 1249 teruggevonden. Het blijkt het oudste ambtelijke stuk te zijn in het Nederlands. Een gedenksteen werd hiervoor opgericht.

In de overgangszone (Schoolstraat 83, Velzeke-Ruddershove) bevindt zich een interessante semigesloten hoeve met bakstenen gebouwen onder zadeldaken (pannen), gegroepeerd rondom een rechthoekig, deels met kasseien bestraat en gebetonneerd erf. Een inrijpoort in het noordwesten, naast het woonhuis, biedt toegang tot het erf. Het eenlaagse boerenhuis zou, volgens mondelinge informatie, dateren van 1757. Opmerkelijk zijn de twee leilinden voor de gevel. In het noord- en zuidoosten bevinden zich stallingen met witgekalkte erfgevels. In diezelfde zuidoostvleugel geeft een poortje rechtstreeks toegang tot de achterliggende velden. In 2007 werd nog een dienstgebouw in het zuidwesten bijgebouwd.

Aandachtspunten:

- behoud van de centrale open ruimte met graslandgebruik.
- behoud van de schaal van de omliggende bebouwing.
- behoud van de kwaliteiten van het bouwkundig erfgoed en de beeldbepalende waarde van de historische hoeve met poel, ten zuiden van de *dries*.

Munkbosbeekvallei

Centraal in deze ankerplaats stroomt de meer dan 7 km lange Munkbosbeek (bepaalde delen worden ook wel Opstalbeek en Stampkotbeek genoemd). De bronnen van de Munkbosbeek liggen in de omgeving van de Munkboshoeven; de beek mondt uit in de Schelde in Nederzwalm.

Verschillende delen van de beek zijn gespaard gebleven van recht-trekking, waardoor de sterk meanderende structuur plaatselijk nog intact is. De kern van de vallei wordt gevormd door een 5 ha groot natuureservaat, beheerd door Natuurpunt.

Het landschap in deze zone is kleinschalig. De afwisseling van natte graslanden (afgeboord met knotbomen en *houtkanten*) en bospercelen (met hakhout- en/of hooghoutbestanden) doet een gesloten landschapsbeeld ontstaan. Op de noordelijke valleiflank bevindt zich een rij bronnen. Holle wegen op de hellingen leiden naar hoger gelegen *kouter*complexen.

Het hele gebied kent een lage bebouwingsdichtheid. Twee interessante hoeven worden vermeld:

- **de voormalige zg. ‘uithof’ en ‘proosdij’ van de Sint-Cornelius en Cyprianusabdij van Ninove, Blokstraat 44, Gavere (Dikkelvenne)**
Rond 1170 kreeg de norbertijnerabdij van Ninove, gesticht in 1137, van de lokale heer, Raas IV van Gavere, een aantal gronden in de wijk Bochoute en richtte er een exploitatiecentrum of hoeve op, de zg. ‘curie de Bochout’ in de nabijheid van de Dries in Bochoute en de meierij of het zg. Hof te Spiegele. De site was omgeven door een brede ovale gracht en omvatte op het binnenerf tussen de hoeve en het huis van de proost ook een kapel, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. In 1719 werd het bedrijf gesplitst en een tweede hoeve werd opgericht op het grondgebied van Velzeke, het latere zg. Hof te Magerlande. Beide hoeven, het bos en de gronden werden in 1797 als nationaal goed verkocht. De hoeven werden eigendom van Gentse burgers. Het aanpalende bos werd opgekocht en gerooid, zoals hierboven al vermeld, door Jean-Baptiste Dumst uit Lessen, die er middenin een driedelige hoeve met suikerfabriek oprichtte, de latere Munkboshoeven. Ook dit deel kwam midden 19de eeuw in handen van de Doornikse godshuizen. De grachten en het proosdijgebouw verdwenen toen en in de aangepaste hoevegebouwen werd een landbouwstokerij opgericht, die tot 1952 in bedrijf bleef (de laatste stokerij was Van Lancker).

De huidige hoeve is toegankelijk via een zijwegje vanaf de Blokstraat, aangelegd ca. 1910, in het verlengde van de dreef die de hoeve met de Munkboshoeven in Velzeke verbindt. De gebouwen staan opgesteld rondom een vierkant verhard binnenerf, met een woonhuis (in kern nog 17de-eeuws, met verdieping toegevoegd na WO I) in het zuiden, een schuur met poortgebouw in het noorden en lagere stallen in het oosten en westen. In het zuiden bevinden zich de aangebouwde stokerijgebouwen (de hoge vierkante schoorsteen werd vernieuwd rond 1871, maar verdween in 1988).

- **het zogenaamde Jachthof, Beekmeersstraat, Zwalm**

Het zg. Jachthof, naar verluidt daterend van 1640, is een hoeve van het semigesloten type met een nu geasfalteerde binnenplaats. Het boerenhuis van acht traveeën is aan de straat gelegen en door middel van muurankers gedateerd 175? (laatste cijfer moeilijk te lezen). Deze gevel heeft nog zijn oude venster- en deurdoorbrekingen behouden (kruis- en bolkozijnen en een korfboogdeurtje). De linkerzijgevel vertoont een aandak met vlechtingen; de rechterzijgevel is geheel vernieuwd. De gewitte erfgevel heeft veel aan authenticiteit ingeboet door de vernieuwde rechthoekige vensters gevat in een vlakke gepleisterde omlijsting. Verder rond het erf: een overhoekse poortvleugel met rechthoekige inrijpoort met aansluitend een voormalig wagenhuis. Aan de zuidoostzijde volgen de witgeschilderde gevels van de paardenstallen, grotendeels vernieuwd, en verder een dwarsschuur met houten ankers. Recent werd hier een spaarvijver gegraven.

In deze zone wordt aandacht gevraagd voor het behoud van de typerende kleinschaligheid:

- geen omzetting van grasland in akkerland.
- behoud van kleine landschapselementen, zoals bomenrijen, *houtkanten*, poelen, vijvers.
- behoud van de molenradrestanten van de watermolen.
- behoud van middelhoutbeheer en holle wegen.
- voorkomen van erosie van de *kouters*, voorkomen en oplossen van erosiebressen in het kasteelpark, veroorzaakt door een waterloopje vanaf de *kouter*.
- behoud van de visuele relatie tussen Paulatem en het kasteeldomein.
- behoud en goed beheer van het hydrografisch kwetsbare gebied (bronnenzone).

Op de overgang naar de *kouter* staat het behoud van het open agrarische karakter van de *kouter*flanken voorop. Het bodemgebruik bestaat voornamelijk in akkerland. Ook de holle wegen dienen behouden te worden.

Gezicht op Dikkele: de wijk Hoekske.

Dikkele

Dikkele is gelegen op de overgang van de Munkbosbeekvallei naar de *kouters*. De dorpskern ademt nog de sfeer uit van het begin van de 19de eeuw en heeft die rust vooral te danken aan het feit dat er geen doorgaand verkeer is: de Provinciale Baan (N415) loopt met een grote boog om het dorp heen.

De eerste vermelding van Dikkele – onder de naam Deckla – dateert uit 821. Een ruime eeuw later, in 991, verschijnt de naam opnieuw: vrouw Oydala schenkt dan villa en kerk aan de Gentse Sint-Pietersabdij, onder wier gezag Dikkele zeker tot in de 13de eeuw zou blijven.

De kerk was oorspronkelijk toegewijd aan Sint-Pieter, met sedert het einde van de 16de eeuw Sint-Antonius als tweede heilige. Sinds 1803 is de kerk toegewijd aan Sint-Pietersbanden. Een oud eenbeukig romaans of vroeggotisch kerkje werd in 1839 gesloopt en vervangen door het huidige neoclassicistische gebouw met behoud van de oude sacristie (1758–1763). In 1867 werd ook aan de noordzijde een berging toegevoegd. Het koor werd in 1872 wederopgebouwd naar plannen van architect E. de Perre-Montigny en hersteld in 1982.

Van economische bedrijvigheid is in het dorp weinig te merken. De nijverheid die destijds samenhang met de landbouw (zoals

wagen- en paardensmid, maalwezen) is nagenoeg verdwenen. De Brouwerijstraat, genoemd naar de voormalige brouwerij De Wever, is de voornaamste straat en wordt gekenmerkt door enkele typisch met die sector samenhangende gebouwen, zoals herbergen en dorpscafés (vroeger acht!).

Bekend was ook de veldsteenoven met zijn typische ‘Dikkelsteen’ – erg in trek in de bouwsector. Wanneer men door het dorp wandelt, ziet men hier en daar nog enkele uitgegraven en lager gelegen stukken grond, die nu als weide dienstdoen.

Verder zijn nog enkele hoevegebouwen te vermelden, waaronder een vierkantshoeve die tot 1972 dienstdeed als gemeentehuis, een smidse en het voormalige klooster en de basisschool, een vroeger filiaal van het Sint-Barbaraklooster in Zottegem.

Behoud van deze kleinschaligheid staat zeker voorop en ook de kwaliteit van het bouwkundig erfgoed is een aandachtspunt. Dorpsuitbreiding en -inbreiding is niet wenselijk voor deze site.

Beerlegem en het kasteeldomein van Beerlegem

Wat verder ligt het dorp Beerlegem. Ook dit dorp is gelegen in de overgangszone tussen de vallei van de Munkbosbeek en de *kouters* van het Zuid-Vlaamse plateau in het zandleemgebied. Het grote kasteeldomein met kasteel, dubbele gracht en drie vijvers neemt een dominante plaats in de Munkbosbeekvallei in. Dorp en kasteeldomein zijn zowel historisch als qua nederzettingenpatroon met elkaar verbonden.

De ontdekking van een Merovingische begraafplaats in 1955 bewijst dat Beerlegem een Frankische nederzetting was. De heerlijkheid van Beerlegem maakte deel uit van het Land van Rode. Zij heeft haar naam gegeven aan een adellijke familie, die er de herenmacht uitoefende. De oudste bekende van dat geslacht,

Plattegrond (1935) van het kasteel van Beerlegem (Zwalm).

Theodoricus van Berlegem, wordt vermeld in 1196 in een charter van Raas van Gavere.

In 1680 werd de heerlijkheid Beerlegem tot de rang van baronie verheven ten gunste van de markies van Rode, Lopez-Maria Rodriguez de Evora y Vega. Het kasteel van Beerlegem is tot op heden in dezelfde familie gebleven (de huidige familie d'Ursel de Bousies). Ook hier valt de kleinschalige dorpskern op met weliswaar een hoge dichtheid aan typerend bouwkundig erfgoed: gesloten hoeven, een smidse, een pastorie, cafés, enkele herenhuizen. Van iets grotere allure is Mariaheem, ingeplant bij de ingang van de Kasteeldreef en in 1821 opgericht door de markiezin de Rode, op

gronden die zij had aangekocht tussen het kasteel en de kerk van Beerlegem. In 1822-23 werd daarop een klooster gebouwd. In 1823 schenkt ze de gronden en het klooster aan kanunnik Triest en zijn Zusters van Liefde. Nog datzelfde jaar nemen de eerste vijf zusters hun intrek in het klooster. In 1824 wordt aan de oude kerkwegel de dorpschool opgericht – een dagschool voor zowel arme als betalende leerlingen. De kostschool gaf aan meisjes uit de gegoede stand

de mogelijkheid om voortgezet onderwijs te volgen, dat hen voorbereidde op hun latere rol als echtgenote en huismoeder. Het pensionaat rekruteerde zijn leerlingen uit heel België en, tot een stuk in de 20ste eeuw, ook uit Frankrijk, Duitsland, Nederland, Engeland en Ierland.

Kasteeldomein

Het kasteel ligt midden in een domein van ca. 60 ha in de vallei van de Munkbosbeek. De site was vermoedelijk van oorsprong een middeleeuwse site met grachten. Vanaf de 11de-12de eeuw is er sprake van een kasteel van de heerlijkheid van Beerlegem behorend tot het Land van Rode in het Land van Aalst. Ca. 1730 wordt er een nieuw kasteel opgetrokken, naar verluidt naar plannen van een Frans architect. Tussen 1872 en 1876 werd het huidige kasteel in neoclassicistische stijl gebouwd naar een ontwerp van architect O. Geerling (Brussel). Het kasteel en de bijgebouwen op de voorhof werden hersteld door architect M. Vossaert (Oudenaarde), nadat er in maart 1945 een V2-bom was ingeslagen. Het park met grachten en vijvers is heraangelegd tussen 1814 en 1830, vooraan in Franse stijl met geometrisch drevenpatroon en achteraan in Engelse landschapsstijl met bossen aan weerszij van een licht glooiende weide. Dertien bronnen zijn door een systeem van sluizen en leidingen verbonden met de drie nog bestaande vijvers en de grachten en bevoorraden ook het kasteel. De grachten, vijvers en fonteinen staan ook in verbinding met de Munkbosbeek, die door het domein stroomt. Vijf dreven vertrekken aan de voorhof van het kasteel. De huidige toegangsreef, een met kas-eien bestrate en vrij recent heraangeplante beukendreef, leidt van de kerk naar het kasteeldomein; er staan ook enkele dienstwoningen. In het bos in het zuiden, met vrij oude bomen, staat een lemen 'kluizenarswoning', vermoedelijk van 1824. In het westen, juist buiten de voorhof, bevindt zich een ijskelder van 1843.

Het kasteeldomein heeft naast een historische en natuurwetenschappelijke waarde

ook een opvallende esthetische waarde. Door zijn ligging, met drevencomplex, park en vijvers en grachten, neemt het een dominante plaats in in de Munkbosbeekvallei. De vergezichten vanuit en naar het kasteeldomein zijn beeldbepalend.

Verder beheer dient erop gericht te zijn om deze waarden te bewaren, te herstellen en te versterken waar nodig. Onder meer moet het uitzicht vanuit de Engelse tuin gerespecteerd worden. Voor het park typische boomsoorten moet men tijdig vervangen. De bosuitbreiding moet hier nauwkeurig onderzocht worden: vanuit het park naar de vallei toe is dat niet altijd wenselijk, maar evenmin naar de aanpalende *kouters* toe omwille van de windvang van de stenen molen. De ruimtelijke visie moet erop gericht zijn de visuele relatie tussen het kasteeldomein en de dorpen Beerlegem en Paulatem te behouden.

Paulatem

Vóór de fusie was Paulatem, wat het aantal inwoners betreft, de kleinste gemeente van Oost-Vlaanderen. In 1970 telde het dorp 146 inwoners. Vandaag zijn er nog 53 huizen in zeven straten. De dorpskern van Paulatem is vrij uniek in Vlaanderen. Centraal ligt de uit Doornikse kalksteen opgetrokken dorpskerk uit de 11de eeuw, die in de 12de eeuw werd uitgebreid. In 1593, toen het dorp te lijden had onder de godsdienstoorlogen, werd de pastorie verwoest en de kerk tot een soort vesting omgebouwd. Rond de kerk liggen het kerkhof en een kerkhofmuur, die dienst moest doen als eerste 'weerstandslinie'.

In de loop van de eeuwen trotseert het kerkje de ene storm wat meer dan de andere, met als gevolg dat het tijdens verschillende bouwfases ingrijpend wordt gewijzigd. Dat doet niets af aan zijn charmes, want al in december 1936 wordt de Sint-Gangulfuskerk als monument beschermd.

Aan de noordzijde van de kerk ligt het oude gemeentehuis (een oude intacte hoeve) en aan de zuidzijde de mooie pastorie, die dateert van de tweede helft van de 18de eeuw.

Rond de kern liggen enkele waardevolle hoeven en het 17de-eeuwse 'armenhuis'. Vroeger konden armen hier onderdak krijgen. Het gebouw deed ook dienst als weeshuis en hospitaal.

Vanaf de 19de eeuw krijgen de kasteelheren van Beerlegem grote invloed op Paulatem. Ze verwerven één vijfde van de totale oppervlakte van het dorp.

Maar wat Paulatem écht uniek maakt, is zijn ligging op de overgang van de Munkbosbeekvallei naar de Paulatem*kouter*. De hoofdstraat van het dorp loopt lichtjes op in de richting van de kerk. De huidige kleinschalige dorpsbebouwing gaat grotendeels terug tot de 18de eeuw, met weliswaar latere aanpassingen. Het is precies deze ligging met zijn kleinschalige dorpskern met de hoge dichtheid aan typerend bouwkundig erfgoed (boerenarbeidershuisjes, de pastorie, de ommuurde kerk, een winkel, een café en het voormalige gemeentehuis, gesloten hoeves) die de eigenheid van dit

dorp uitmaakt en die gevrijwaard moet worden voor de toekomst. Ook de visuele relatie tussen Paulatem en het kasteeldomein moet gevrijwaard worden. Een belangrijk deel van dit gebied ligt echter in woongebied met landelijk karakter. Aansnijden ervan is niet wenselijk.

Besluit

Naast een omschrijving van de intrinsieke waarden van deze entiteiten binnen de ankerplaats houdt deze definitieve aanduiding tot ankerplaats ook een toekomstige ruimtelijke vertaling in van de visie die men op dit gebied heeft. In de huidige stand van zaken zijn enkel de overheden verplicht rekening te houden met deze visie, voor zover zijzelf werken plannen.

Om die visie ook te kunnen afdwingen bij werken gepland door andere instellingen, bedrijven en particulieren, moet men wachten tot deze ankerplaats (via een uitvoeringsplan) omgezet is in een erfgoedlandschap.

Vallei van de Oude Kale, Vinderhoutse bossen en Slindonk

Deze ankerplaats situeert zich in de Vlaamse vallei ten westen van Gent en omvat de vallei van de Oude Kale met het omliggende *kouter-bulken*landschap, met in het oosten een moeraskalkdepressie met de Vinderhoutse bossen. Grosso modo ligt het gebied tussen Merendree (Nevele) in het westen en de Ringvaart rond Gent in het oosten. In het noorden vormt het kanaal Gent-Oostende de grens en in het zuiden de spoorlijn Gent-Brugge.

Het alluviale gebied rond de Oude Kale is omringd door een *bulken*landschap met kleinschalige bebouwing. Delen van de kleine dorpskern van Vinderhoutse zijn opgenomen. Diverse *driesgehuchten* (Slindonk, Heysledries en Driesselken) en het gehucht Luchteren komen voor ofwel in het *kouter-bulken*landschap ofwel op de overgang van de *bulken* naar de hogere *kouters* of akkercomplexen (open fields). Het gehucht Driesselken in Merendree is samen met enkele typische hoeven als monument en dorpsgezicht beschermd.

In Merendree zijn twee kasteeldomeinen opgenomen, palend aan de Oude Kale. Typerend is ook de aanwezigheid van verschillende clusters van kasteeldomeinen in de buitengordel van Gent, zoals in Vinderhoutse, Drongen, Luchteren en Mariakerke. Een opgenomen beschermd kasteeldomein is dat van kasteel De Campagne. In Vinderhoutse zijn diverse kasteeldomeinen al wettelijk beschermd (kasteel van Vinderhoutse, kasteel Schouwbroek), naast de kerk met omgevend kerkhof.

Diverse soorten bouwkundig erfgoed zijn aanwezig: voornamelijk boerderijen, een landelijke dorpsbebouwing, een windmolen (Van Vlaenderensmolen), talrijke kapellen ...

Ook hier zijn verschillende entiteiten met specifieke kenmerken en kwaliteiten aan te duiden.

Vallei van de Oude Kale

Het stroomgebied van de Oude Kale maakt deel uit van het bekken van de Gentse kanalen. Oorspronkelijk was de Poekebeek de bovenloop en mondde de Kale uit in de Durme. Het oorspronkelijke stelsel werd in de tweede helft van de 13de eeuw sterk gewijzigd. De Oude Kale verloor een deel van haar zijlopen door de aanleg van een eerste kanaal Gent-Oostende (de voorloper van het huidige kanaal). Vanaf 1412 werd de Oude Kale bevaarbaar. Door de aanleg in 1563 van de Sassevaart, die Gent met de Westerschelde verbond, waterde de Kale af in dit kanaal en werd de verbinding met de Durme definitief verbroken.

De vallei van de Oude Kale heeft geomorfologisch een specifieke betekenis: zij bevat nl. heel duidelijk twee fasen van postglaciale rivierontwikkeling in zandig Vlaanderen. De eerste fase kenmerkt zich door diep ingesneden geulen, die zich op de bodemkaart aftekenen als vochtige stroken die van de ene valleiwand naar de andere slingeren. Het opvulmateriaal van die geulen (o.a. veen) bevat interessante informatie over de evolutie in de periode van 13 000 tot 7 000 jaar geleden. In een latere, tweede fase werd een ongeveer 1 m dikke laag van veen en klei afgezet in het alluvium. Die fase toont aan hoe de valleibodem door toedoen van de mens vochtiger is geworden en hoe de vallei naar haar huidige situatie evolueerde. Vooral door ontbossing heeft de mens vanaf het neolithicum een algemene stijging van het grondwaterpeil veroorzaakt. Een steilrand, die de grens van deze 'paleovallei' aanduidt, is duidelijk waarneembaar rond de waterloop. Vooral op de linkeroever kan hij op sommige plekken erg uitgesproken zijn.

Landschappelijk bestaat de vallei uitsluitend uit *meersen*. Het landschap is vrij gesloten door knotwilgenrijen langs de sloten. Het grondwater komt er vrij hoog en in regenrijke periodes staan grote delen blank. De hooilanden waren vanaf de middeleeuwen van groot belang voor de landbouwers, omdat alleen hier hooi kon worden opgehaald, dat voor de wintervoeding van de dieren onont-

beerlijk was. Een ver doorgedreven opdeling van deze gronden in repels van verschillende boeren toont de grote interesse voor dit hooiland, dat slechts beperkt voorradig was. Vandaag wordt het bodemgebruik nog steeds gekenmerkt door strookvormige, historisch permanente gras- en hooilanden, dikwijls omgeven door knotbomenrijen. Behoud van deze percelering is dan ook één van de aandachtspunten van de visie die door deze afbakening als ankerplaats naar voren wordt geschoven. Alle activiteiten dienen erop gericht te zijn om het grondwaterpeil te behouden, zowel uit archeologische, geomorfologische als paleo-ecologische overwegingen. Vandaar ook dat ervoor geopteerd wordt om het gebied bouwvrij te houden. Het optrekken van constructies met funderingen heeft niet alleen grondverzet tot gevolg, maar zou ook de grondwatertafel kunnen verlagen en is dus niet verenigbaar met het behoud van het veenpakket. Verder staat het maximale behoud van het gras- en hooilandaspect voorop. Daartoe is het verboden om historisch permanente graslanden om te zetten. Akkers binnen het *meersengebied* zullen op termijn weer omgezet worden in grasland.

Kouter- en bulkengebied en driesen

Het landschap in het stroombekken bestaat uit een afwisseling van *kouters*, *bulken* en valleigebieden met daarbij *driesnederzettin*gen, kastelen, dorpen en molens. Dat landschap is het resultaat van eeuwenlange ontwikkelingen sinds de vroege middeleeuwen. Die diverse landschapstypes zijn duidelijk beïnvloed door bodem en morfologie en corresponderen bovendien met een bepaald stadium in de ontginningsgeschiedenis. *Kouters* (open fields) ontstonden in de vroege middeleeuwen. Ze vertegenwoordigen het oudste bouwland van de agrarische gemeenschap. Het waren goed gedraineerde en gemakkelijk te bewerken gronden. Ze liggen op de hoger gelegen ruggen en zijn gekenmerkt door een open landschap. Deze gronden werden bewerkt met het drieslagstelsel. Niet alle 'open fields' in dit gebied zijn *kouter* geworden; sommige waren te

klein, maar zijn nog herkenbaar aan hun akkertoponiem (Langenakker, Westakker, ...). De Molenkouter in Vinderhoute, in de omgeving van de Van Vlaenderensmolen, is gelegen op een hoge rug. Dit is een open en bewoningsarm gebied, dat enkele decennia geleden uitsluitend door akkers was ingenomen.

Bulken zijn natte, lager gelegen gronden, die pas vanaf de 12de-13de eeuw ontgonnen werden. Om het natte land te ontwateren werden op regelmatige afstand van elkaar sloten gegraven, waardoor afgescheiden percelen ontstonden. Hoe natter de grond, hoe dichter de sloten bij elkaar lagen. Omdat de vochtigheid van de percelen niet overal dezelfde was, konden de *bulken* niet gemeenschappelijk en op hetzelfde ogenblik bewerkt worden. De *bulken* worden dan ook gekenmerkt door een afwisseling van akkers en hooiland met een gesloten karakter door de aanwezigheid van *houtkanten* en bomenrijen. De laatste decennia is het landschap door het verwijderen van knotbomen en *houtkanten* opener geworden.

Op de overgang tussen de Langenakker en de vallei ligt het Drieselken (Merendree), een driehoekig pleintje, één van de best bewaarde *driesen* in het gebied. Deze *dries* en de bebouwing eromheen waren oorspronkelijk nauw betrokken bij de ontginning van het nabijgelegen *koutercomplex*. De *dries* was in de vroege middeleeuwen een verzamel-, voeder- en drinkplaats voor de gemeenschappelijke veekudde. Om het *dries*karakter te versterken zullen de kaprijpe populieren geveld worden en vervangen door enkele hoogstamfruitbomen. De bestaande veedrinkpoel zal worden aangepast, zodat de oevers minder steil worden en vertrappeling door het vee wordt tegengegaan. De weide zelf blijft als zodanig in gebruik. Enkele hoeven rond de *dries* werden als monument beschermd. Het Drieselken maakt samen met het *kouter- en bulkengebied* deel uit van het Landinrichtingsproject Leie en Schelde, dat door de VLM, in samenwerking met de gemeente Nevele, wordt uitgevoerd.

Het behoud van het agrarische patroon, bestaande uit een afwisseling van akkers en weiden, staat voorop, met aandacht voor beheer en herstel van de typische kleine landschapselementen als *houtkanten*, knotbomenrijen en poelen. De 'open fields' dienen hun open karakter te behouden als getuige van een zeer vroege ontginning, zonder bebouwing of andere constructies (geplasticideerde of andere afsluitingen, serres ...). Bestaande gebouwen moeten landschappelijk 'ingekleed' worden. Voor de *driesen* moeten richtlijnen opgemaakt worden met betrekking tot de inplanting van de woningen/boerderijen op het perceel bij nieuwbouw of verbouwing.

Er dient ook voldoende aandacht te zijn voor de belangrijke paleo-ecologische waarde van dit gebied. Gezien de wetenschappelijke waarde en de grote kwetsbaarheid is er niet alleen nood aan onderzoek, maar ook aan een specifiek beheers- en beschermingsbeleid. Zo zouden onder meer 'noodopgravingen' van paleo-ecologisch waardevolle sites moeten kunnen gebeuren, ook als er geen

cultureel-archeologisch materiaal aanwezig is. Tevens zou men hiermee al rekening moeten houden bij de opmaak van bestekken en planning van grote en minder grote infrastructuurwerken, zowel voor het tijdschema als voor de financiering.

Vinderhoutse bossen

In de meest noordelijke uithoek van de ankerplaats, dicht bij de grens tussen Drongen en Vinderhoute, liggen de Vinderhoutse bossen, een bosgebied dat nog grotendeels in privéhanden is. De bossen zijn gelegen in een moeraskalkdepressie, die heel wat informatie bevat over de prehistorische landschapsgenese. Die depressie werd gevormd in het late glaciaal, toen door geomorfologische processen enkele grote ondiepe meren ontstonden. De laag moeraskalk ligt vrij ondiep (ongeveer 40 cm) en is maximaal 30 cm dik, wat duidt op de aanwezigheid van een grote plas stilstaand water in deze tijdperiode. Erbovenop werden sedimenten van veen en klei afgezet.

Op de Ferrariskaart zijn de Vinderhoutse bossen aangeduid als een graslandcomplex met ertussen versnipperd bos. Dat heeft wellicht te maken met het feit dat de graslanden in de 18de eeuw bebost werden door het leggen van rabatten. Na de 18de eeuw is het bos wel gestaag uitgebreid. De landschapsstructuur (percelering, bodemgebruik) is goed herkenbaar gebleven.

Zowel de natte bossen als de open graslanden dienen behouden te blijven. Een optimaal waterpeilbeheer moet ervoor zorgen dat de moeraskalksedimenten behouden blijven. De overheid heeft plannen om deze bossen op te nemen in het toekomstige stadsbos.

Kastelen, buitenplaatsen en ander landelijk bouwkundig erfgoed

Naast een vrij waardevolle landelijke bebouwing telt het gebied een aanzienlijk aantal landhuizen, buitenplaatsen en kasteeldomeinen, die door hun aanleg en structuren opvallende entiteiten vormen.

Het zijn de buitenplaatsen die de Gentse burgerij en aristocratie rond de stad optrok, met een concentratie ten westen van Gent. Ze werden aan het einde van de 17de en in de 18de eeuw opgericht als 'huysen van plaisance', een herenhuis of buitenverblijf van een heer, meestal ingeplant in een park met grachten eromheen, in de 19de eeuw 'campagne' of 'kasteel' genoemd. Van sommige echter gaat de oorsprong terug op laatmiddeleeuwse sites met gracht.

Vermeldenswaard zijn volgende sites:

• Kasteel Blauwhuys (Drongen)

Dit kasteel ligt in een uitgestrekt park nabij de Gavergracht, een beek die de grens vormt tussen Drongen en Vinderhoute. De oudste vermelding van het kasteel gaat terug tot 1716-17. In 1807 wordt in opdracht van Jacques van de Woestyne-Clemmen op deze plaats een buitenverblijf opgericht. Ontwerper was de Gentse architect Jacques-Jean Dutry sr. Het buitenverblijf beperkte zich toen enkel tot het centrale deel met vestibule, salon, eetkamer en trappenhuis. In 1817 werd het kasteel links en rechts uitgebreid

*Vinderhoute (Lovendegem):
de Van Vlaenderensmolen en de
omgeving van kasteel Schouwbroek.*

met twee zijvleugels die haaks op het centrale deel staan en verkreeg het aldus een H-vormige plattegrond. Voor de uitbreiding tekende Jean-Baptiste van de Capelle het ontwerp in opdracht van Emmanuel van de Woestyne. Later werden nog vleugels toegevoegd. Met zijn klassieke zuilengalerij, attiek en plat dak sluit het kasteel aan bij de 18de-eeuwse buitenplaatsen.

De opeenvolgende eigenaars hebben steeds veel interesse betoond voor de bloementeelt. De eerste eigenaar en bouwheer, Jacques van de Woestyne, werd in 1808 de eerste voorzitter van de Société d'Agriculture et de Botanique à Gand, een vereniging van bloemisten en rijke bloemenliefhebbers die, naar Engels voorbeeld, tentoonstellingen organiseerden om de verkoop van hun producten te stimuleren. Vandaar ook dat in het park een oranjerie, moestuin en tuinierswoning niet mochten ontbreken. De oranjerie bevat een uniek en nog altijd functionerend verwarmingssysteem, dat berust op het principe van convectiewarmte.

Het park werd omstreeks 1900 heraangelegd in een landschapsstijl met eenzelfde bomenassortiment – bruine beuk en weymontden – als in het gelijktijdig aangelegde park van kasteel Ter Beken, even verderop in de gemeente. Als parkafsluiting schikte men de bomengroepen zodanig dat het uitzicht vanuit het kasteel op de achtergelegen molen van Vinderhoute niet werd gehinderd.

• **Kasteel De Campagne, Drongen**

Het voormalige Opperhof werd al in 1604 vermeld als een goed met een dubbele gracht en met bijbehorende hofstede en tuiniershuis. In 1765 wordt het goed omschreven als een lusthof met hoeve en is het bekend als kasteel Haemelinck, naar de toenmalige eigenaar. Vanaf 1840 – het kasteel kwam toen in handen van de jezuiten – werd het De Campagne genoemd. In 1903 werd het kasteel uitgebreid met een refter, kapel, speelzaal en twee slaapzalen. De gemeente Drongen kocht het complex aan in 1973 en door de fusie werd het bezit van de stad Gent, die er

een gemeenschapscentrum van maakte. De hoevegebouwen zijn ingericht als schoolhoeve.

• **Kasteel van Vinderhoute, Vinderhoute**

Dit domein behoorde tot de oude heerlijkheid van Vinderhoute, voor het eerst vermeld rond 1100. Het werd later bezit van de familie Raas van Gavere en bleef dat tot 1517. Toen werd het verkocht aan Gentenaar Lieven van Pottelberghe, ontvanger van Rijksgoederen van Vlaanderen. In 1544 werd de oude burcht gesloopt en vervangen door het huidige gebouw. Tussen 1830 en 1855 liet de toenmalige eigenaar enkele verbouwingswerken uitvoeren.

Het domein heeft zijn 16de-eeuwse aanleg vrij goed bewaard. Het is ongeveer 25 ha groot en heeft de vorm van een onregelmatige vijfhoek. Het kasteel in L-vorm met gebouwen die een binnenplein omsluiten, is omgeven door grachten. Het omringende landgoed met *meersen* en dreven is met het nabijgelegen dorp verbonden via een lange dreef.

• **Kasteel Schouwbroek, Vinderhoute**

Op de grens met Drongen ligt het prachtige domein van het kasteel Schouwbroek, omringd door grachten en dreven. Eertijds bekend als 'hof met huys van plaisance', werd het in de 18de eeuw eigendom van de familie d'Hane, heer van Eeckhove. In 1894 kwam het huidige kasteel tot stand naar een ontwerp van architect Achilles Marchand. Het is een wat extravagant, maar fraai kasteel, opgetrokken in een eclectische stijl die barokelementen combineert met middeleeuwse bouwvolumes. Het eromheen aangelegde park in landschapsstijl kleedt met zijn grote waterpartij en talrijke bouwwerkjes het geheel op passende wijze in.

Opvallend in het park zijn de prachtige oude kastanjabomen, waarvan er één uitgegroeid is tot de dikste kastanjeboom van België. Verder in het park komen diverse brugjes met uitgewerkte ijzeren leuning en bouwwerkjes, zoals imitatiegrotjes, tuinbeelden e.d.m., voor. Ten noordoosten van het kasteel bevinden zich diverse bijgebouwen, waaronder een dienstwoning, een koetshuis en paardenstallen.

• Ook diverse kasteeldomeinen in Merendree zijn opgenomen in deze ankerplaats. Onder meer het Rood Kasteeltje en kasteel Ter Wallen.

Dat laatste ligt in een door een gracht omgeven site, grenzend aan de Oude Kale. Na verschillende verbouwingen kreeg het in de 18de eeuw zijn huidige uitzicht. De oude stenen brug over de gracht en de toegangspoort met kantelen zijn bezienswaardig. Een sluis uit 1804 leidt het overtollige water uit de gracht naar de Oude Kale.

Ertegenover ligt kasteel Kervyn de Merendrée, in een park aangelegd in Engelse stijl. Het kasteel werd aan het einde van de 17de eeuw gebouwd als lusthuis op een oudere site. Aan het einde van de 18de en nog in de 19de eeuw werd het verbouwd. Bij het domein horen o.m. een vijver met eilandjes, een Grieks tempeltje, een ommuurde moestuin, ijzeren toegangshekken, een wagenhuis, dienstgebouwen en een kapel. Het domein is volledig ommuurd.

Op de Molenkouter, ten zuiden van het gehucht Durmen in Merendree, ligt kasteel Te Velde. Het centrale punt is een kasteel, vermoedelijk uit de late 18de eeuw, omgeven door een prachtig park. Binnen het domein bevinden zich nog enkele tuinfabriekjes (paviljoen en gloriëtte).

Vermeldenswaard is verder de Van Vlaenderensmolen. De ronde stenen bergmolen werd in 1905 opgetrokken ter vervanging van een staakmolen die hier al stond voor 1591. Hij werd gebruikt tot in 1958. In 1971 werd de molen omgebouwd tot woning, zodat de maalfunctie wegviel. De molen bevindt zich op het hoogste gedeelte van een zandrug, die naar het westen toe steil begrensd is door de vallei van de Kale. De rug zelf is een typische *kouter-rug* met akkerland op droge gronden, gekenmerkt door een open landschapsbeeld.

Besluit

Het gebied rond de Oude Kale, tussen Merendree en Vinderhout, heeft door zijn vrijwel oorspronkelijke verschijningsvorm en veelheid aan landschapselementen een hoge belevingswaarde. De Oude Kale met zijn omliggende *meersen* slingert zich door een landschap dat gekenmerkt wordt door een afwisseling van open *kouters* en gesloten *bulken*. Hier en daar wordt de waterloop afgelijnd door bomen en/of struiken, die het tracé benadrukken. De Vinderhoutse bossen kennen een afwisseling tussen bos en historisch permanente graslanden en zijn belangrijk voor de uitbouw van een stadsbos. De afwisseling tussen bossen, *meersen*, *bulken*, open *kouters*, *driesen* en dorpen, molens, kapellen en kasteeldomeinen zorgt voor een gevarieerd en aantrekkelijk landschap. Eén van de belangrijkste knelpunten van dit gebied is de toenemende residentiële druk. Erfgoed sites krijgen daardoor nieuwe functies. Bij functiewijzigingen en verbouwingen moet men rekening houden met de erfgoedwaarden van de site. Ook de inname van de percelen is hier van groot belang. Toenemende 'vertuining' en 'verpaarding' (plaatsen van fijnmazige hoge afsluitingen gepaard gaande met hobbylandbouw, storende afsluitingen van paardenweiden enz.) moeten vermeden worden.

Een tweede belangrijke bedreiging is het grondverzet en de verlaging van het grondwaterpeil. Bij grondverzet verdwijnen sedimenten of wordt minstens de stratificatie verstoord, waardoor wetenschappelijke informatie wordt aangetast. De verlaging van het grondwaterpeil zou een oxidatie van het organisch materiaal in de bodem tot gevolg hebben, waardoor heel oude planten- en dierenresten plots in snel tempo afgebroken zouden worden. Het optrekken van gebouwen die een fundering vereisen, of het aanbrengen van drainagebuizen of het graven van sloten is dus niet wenselijk.

Drie decennia
archeologische luchtfotografie
in (Oost-)Vlaanderen

retrospectief en prospectief

Drie decennia archeologische luchtfotografie in (Oost-)Vlaanderen

Inleiding

Wie in de jaren '60 en '70 archeologie studeerde in Vlaanderen, hoorde weleens over luchtfotografische prospecties spreken. Prachtige voorbeelden van archeologische sites werden dan getoond: akkersystemen en verdwenen middeleeuwse dorpen in Engeland, Romeinse villa's en tempels in Picardië, ... Voldoende om te dromen van een rijk archeologisch patrimonium. Maar snel werd wél benadrukt dat het voor Vlaanderen niet zo rooskleurig was. In Vlaanderen, in de zandgronden, was niet veel te verwachten ... Maar was dat wel zo?

Sinds het einde van de jaren '70 is luchtfotografische prospectie dan toch doorgedrongen en uitgevoerd op Vlaamse bodem. Na zowat drie decennia is het tijd voor enige bezinning.

Dit artikel wil in eerste instantie terugblikken op het verleden en de verwezenlijkingen van deze prospectiemethode bespreken. Maar daarnaast wil het ook naar de toekomst kijken en nadenken over wat de toekomst van de luchtfotografie voor de archeologie kan en moet zijn.

Ten slotte willen we een kort uitgelezen bibliografisch overzicht geven van de voor (Oost-)Vlaanderen gepubliceerde artikels en bijdragen.

Retrospectie

Historisch overzicht

Het is hier niet de bedoeling een gedetailleerd historisch overzicht te geven van de archeologische luchtfotografie in Vlaanderen. In verschillende papers is daar al aandacht aan besteed (zie o.a. Bourgeois, Roovers, Meganck, Semey, Pellegrin & Lodewijckx, 2002; Bourgeois, Semey & Meganck, 2001; Bourgeois, Meganck & Semey, 2005). We willen eerder enkele kenmerkende elementen van deze geschiedenis benadrukken.

Al aan het einde van de jaren '70 werden, zij het nog vrij onsystematisch, luchtfotografische prospecties uitgevoerd. Aangespoord door het observeren van merkwaardige patronen in de groei van gewassen kwam één van ons (Jacques Semey) tot de vaststelling dat die vermoedelijk wezen op archeologische sites. Samen met Jan Vanmoerkerke, die toen pas als archeoloog was afgestuurd aan de Universiteit Gent, stapte hij naar het seminarie voor Archeologie om zijn bevindingen met de wetenschappers te delen. Gevormd (en misvormd) door wetenschappelijke principes ('in Vlaanderen valt niets te vinden', zie hoger) was de academische wereld niet snel bereid om de betekenis en de waarde van deze nieuwe bevindingen ten volle te appreciëren. Geconfronteerd met deze 'wetenschappelijke sclerose' van de academische wereld, beslisten Semey en Vanmoerkerke dan maar om het zelf te onderzoeken. Met verdere prospectie en enkele opgravingen, zoals aan de Hogeweg in Gent (Raveschot, Semey & Vanmoerkerke, 1984), werd snel duidelijk dat de beelden die Semey wist te observeren ontegensprekelijk van groot archeologisch belang waren. In de geschiedenis van de wetenschap komt het wel meer voor dat jonge vorsers of zelfs buitenstaanders, juist omdat ze niet vastgeroest zitten in wetenschappelijke principes, de wetenschap meer vooruit helpen dan academici. Archeologische luchtfotografie in Vlaanderen is daarvan een voorbeeld.

Ondanks de eerdere scepsis is de Universiteit Gent toch niet stil blijven zitten. In 1984 besliste toenmalig diensthoofd prof. dr. Jacques Nenquin dat het belangrijk was de prille werkzaamheden in de archeologische luchtfotografie te ondersteunen. Al snel kreeg één van ons, Jean Bourgeois, toen assistent, de opdracht de archeologische luchtfotografie vanuit de universiteit te begeleiden, financieel gesteund door de vzw Archeologische Inventaris Vlaanderen, wat resulteerde in een reeks inleidende wetenschappelijke bijdragen (Vanmoerkerke, Semey & Bourgeois, 1988; Vanmoerkerke, Semey & Bourgeois, 1990a en b).

Vanaf het begin van de jaren '90 kon het project rekenen op financiële steun van diverse wetenschappelijke instellingen, zoals het FWO-Vlaanderen, het Bijzonder Onderzoeksfonds van de Universiteit Gent, impulsprogramma's van de Vlaamse Gemeenschap enz. Het is toen dat Marc Meganck het team kwam versterken. Toen hij in 2007 onverwacht overleed, heeft hij ongetwijfeld een grote leegte achtergelaten.

Gepaard met de toekenning van wetenschappelijke projecten, werd het steeds meer mogelijk de resultaten van het archeologisch luchtfotografisch onderzoek in zowel binnen- als buitenland bekend te maken (Ampe, Bourgeois, Crombé, Fockedey, Langohr, Meganck, Semey, Van Strydonck & Verlaeckaert, 1996; Bourgeois, Crombé & Semey, 1999).

De internationale erkenning van de archeologische luchtfotografie in Vlaanderen blijkt enerzijds uit de medewerking aan het Interregproject Planarch (<http://www.planarch.org/>) tussen 2000 en 2005 en anderzijds uit de participatie in internationale congressen e.d.m. (Meganck, Bourgeois, Roovers & Lodewijckx, 2001; Meganck, Bourgeois, Roovers & Lodewijckx, 2002; Meganck & Bourgeois, 2002; Bourgeois, Roovers, Meganck, Semey, Pellegrin & Lodewijckx, 2002).

In 2003, naar aanleiding van de 100ste verjaardag van de vlucht van de gebroeders Wright, organiseerde de vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent een internationaal colloquium in Gent (Bourgeois & Meganck (ed.), 2005). Verder werd de tentoonstelling 'Vervlogen tijden – archeologische luchtfotografie' georganiseerd in samenwerking met het PAMZOV in Velzeke (Zottegem).

Sedert 1998 kan jaarlijks gerekend worden op steun van de Provincie Oost-Vlaanderen. Die steun, die in grote mate te danken is aan provinciaal archeoloog Luc Bauters en toenmalig gedeputeerde Jean-Pierre Van Der Meiren, is tot nog toe de enige langdurige steun die het project Luchtfotografie in Vlaanderen heeft gekregen. Dat illustreert dan ook de moeilijke doorstroming van de academische

Prof. dr. Jacques Nenquin (1925–2003).

Marc Meganck (1965–2007) tijdens een colloquium over luchtfotografie in München (18 september 2004).

De folder van de tentoonstelling 'Vervlogen tijden'.

wereld naar de wereld van het archeologisch beleid in Vlaanderen.

De interesse van de Vlaamse Gemeenschap bleef echter niet volledig uit. Van 2002 tot 2004 kon een financiering van het project Luchtfotografie verkregen worden via de Centrale Archeologische Inventaris (CAI). Die financiering kon echter na 2004 niet worden voortgezet. Die bijkomende financiële middelen hebben wel enkele blijvende gevolgen gehad: enerzijds werd samengewerkt met de Katholieke Universiteit Leuven (Marc Lodewijckx en René Pellegrin), anderzijds werden nieuwe vrijwillige medewerkers aangetrokken die zich ook hebben ingelaten met luchtfotografische prospecties (Annie Lens, Birger Stichelbaut en Pieter De Coninck).

Na het overlijden van Charles Léva, die jarenlang de fakkel van de luchtfotografie in België en meer specifiek in Wallonië had hooggehouden, werd zijn verzameling luchtfoto's door de Direction de l'Archéologie van het Waalse Gewest opgekocht. De kennis en knowhow van de Universiteit Gent, en vooral van Marc Meganck, kon aangewend worden om die verzameling te ontsluiten. De volledige collectie is gelokaliseerd en alle beelden die betrekking hebben op Wallonië zijn gedigitaliseerd. Voor Vlaanderen is voorlopig slechts een testproject uitgevoerd, met middelen van de CAI, voor een 800-tal dia's die betrekking hebben op de provincie Vlaams-Brabant.

Een niet onbelangrijke nieuwe wending in de luchtfotografie in Vlaanderen is de interesse voor en de erkenning van het belang van historische luchtfoto's. Doordat de Eerste Wereldoorlog zich voor een deel op zijn grondgebied heeft afgespeeld, beschikt Vlaanderen immers over één van de rijkste en oudste reeksen luchtfoto's, die als het ware het volledige front en de omliggende gebieden in beeld brengen. Het proefschrift van Birger Stichelbaut (Stichelbaut e.a. (eds.), 2009; Stichelbaut & Bourgeois, 2009) heeft daarin een baanbrekende rol gespeeld. Daarnaast wordt nu meer en meer de aandacht gevestigd op de tienduizenden beelden (meestal verticale opnames) die sinds de jaren '30 van ons grondgebied zijn

gemaakt. Het betreft zowel beeldmateriaal uit Wereldoorlog II als luchtfoto's gemaakt sinds de jaren '50. De bijdrage van die opnames aan de archeologie, maar ook aan de historische geografie, de geschiedenis en de ruimtelijke ordening is niet te onderschatten.

Data

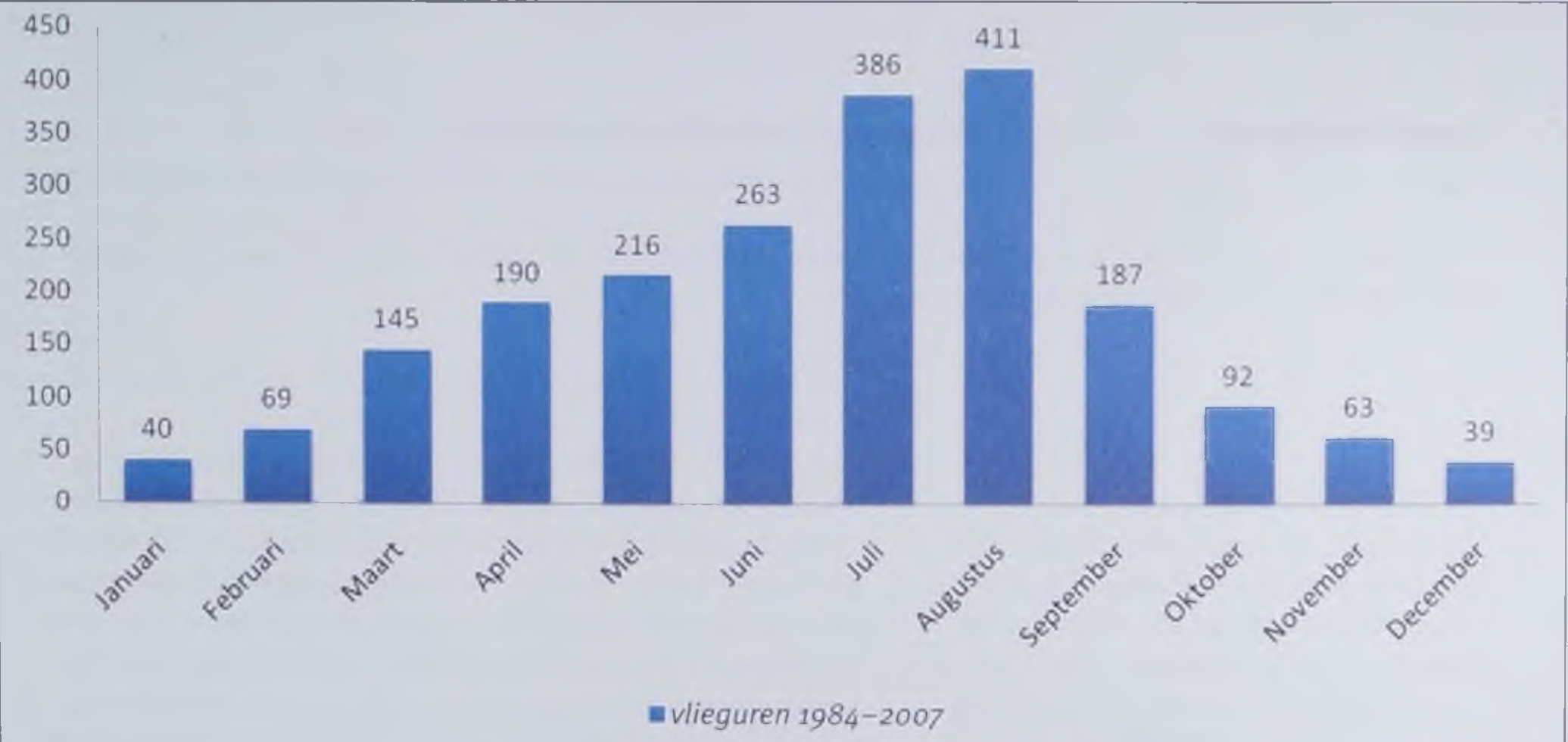
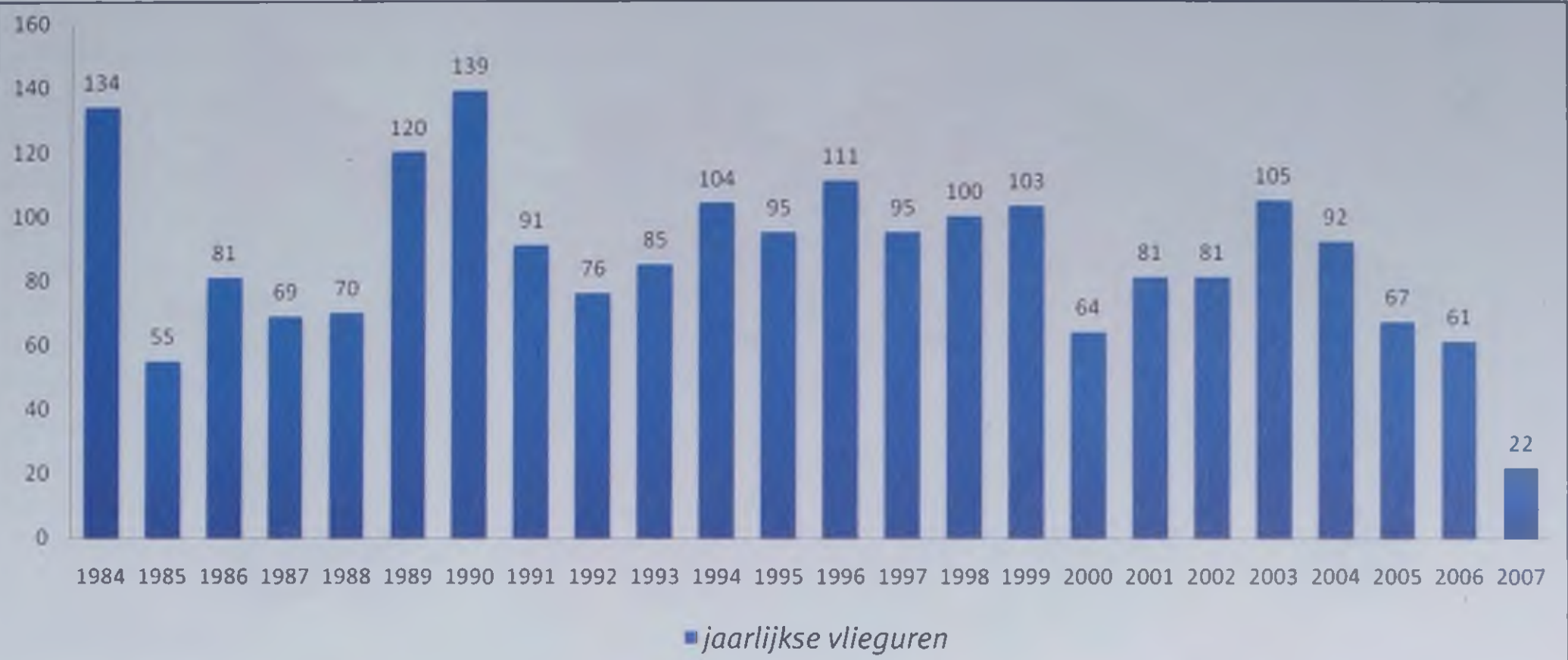
Hoewel er in de beginperiode nog gevlogen werd vanop het vliegveld van Sint-Denijs-Westrem (Gent), is het vliegveld van Ursel (Knesselare) vanaf het midden van de jaren '80 het centrum van de luchtfotografische prospecties geworden. In de loop van de jaren '90 werd er ook wel gevlogen vanop het vliegveld van Wevelgem. In totaal zijn meer dan 2 100 vliegreizen uitgevoerd over de provincies Oost- en West-Vlaanderen. Tabel 1 illustreert de evolutie van het aantal gevlogen uren per jaar. Duidelijke topjaren voor de luchtfotografie zijn 1989 en 1990. De 'betere' zomers van 1994, 1996, 1998, 1999 en 2003 worden ook gekenmerkt door een groot aantal vliegreizen. Hoewel ook 1986 een uitzonderlijk goede zomer was voor archeologische luchtfotografie, zijn toen maar een 80-tal uren uitgevoerd. Dat had in grote mate te maken met de beperkte financiële middelen waarover men toen beschikte.

Zwakkere jaren zijn 2002 en de periode 2005–2007. De terugval in het aantal vliegreizen sinds 2005 is te wijten aan verschillende factoren. De slechte, natte weersomstandigheden van de laatste zomers spelen daarin een hoofdrol. Een andere reden is uiteraard het overlijden van Marc Meganck, één van de drijvende krachten binnen de luchtfotografie aan de UGent. Een reorganisatie van de prospectievluchten in Vlaanderen dringt zich duidelijk op. Wanneer we de vliegreizen per maand uitzetten, valt duidelijk op (tabel 2) dat er het meest gevlogen wordt in de zomermaanden. Dat heeft enerzijds te maken met de beschikbaarheid van het vliegveld van Ursel, anderzijds – en waarschijnlijk in veel grotere mate – met het feit dat de beste luchtfotografische resultaten in Vlaanderen worden behaald wanneer de gewassen groeien en/of rijpen. Om echter niet in een cirkelredenering terecht te komen, blijft men systematisch gedurende het hele jaar prospectievluchten uitvoeren.

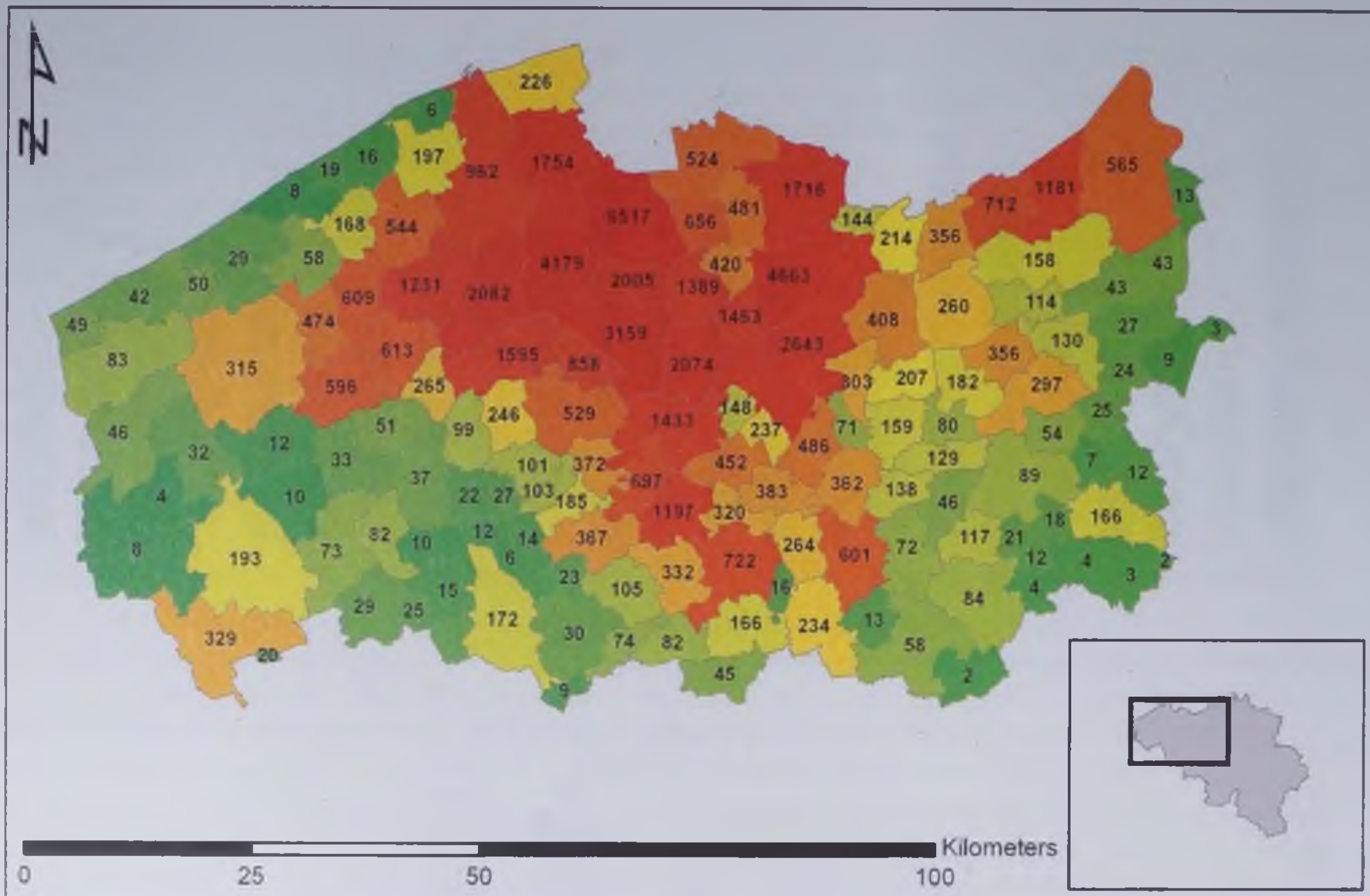
Er zijn luchtfoto's gemaakt van de provincies Oost- en West-Vlaanderen. Figuur 4 toont welke regio's meer dan andere zijn onderzocht. Zoals kon worden verwacht is het gebied rond het vliegveld van Ursel – jarenlang het vertrekpunt van alle vluchten – intensiever geprospecteerd.

De verzameling dia's telt zowat 70 000 opnames, waarvan ongeveer de helft digitaal is geregistreerd (Meganck, Bourgeois & Semey, 2004). Sinds een vijftal jaar is de stap gezet naar digitale fotografie. Met moderne digitale – maar betaalbare – toestellen kan vandaag een kwaliteit worden nagestreefd die nauw aansluit bij analoge beelden. Recente ontwikkelingen in de digitale beeldvorming zullen in de nabije toekomst onze fototechniek ongetwijfeld nog beïnvloeden.

Dit kaartje van de provincies Oost- en West-Vlaanderen toont duidelijk aan dat het kerngebied van de luchtfotografische prospectie zich tussen Gent en Brugge bevindt.

Alle luchtfotografische opnames in de verzameling van de vakgroep Archeologie zijn opgenomen in een databank (Luchtfotografie in Vlaanderen), die in een access-formaat is ontwikkeld en geïmplementeerd in een GIS-platform. Daarmee beschikken we, naast een digitaal beeld, ook over alle primaire informatie (ligging, datum, een eerste korte beschrijving) die nodig is om een snelle evaluatie van een archeologische site te maken. De volledige verwerking van alle op de foto's zichtbare sporen is slechts zeer gedeeltelijk uitgevoerd. Enkele gemeenten, zoals Zedelgem, Jabbeke en de zuidelijke rand van Brugge, werden in opdracht van het gemeentebestuur of van de lokale archeologische diensten afgewerkt. Ook is bv. voor het grondgebied van de gemeente Aalter een volledige kartering van de sporen uitgevoerd. Er is echter nog een enorme hoeveel-

heid sporen die weliswaar kort beschreven staan in de databank, maar nog niet zijn uitgetekend en gedigitaliseerd in GIS. Een snelle berekening leert ons dat er ten minste nog vijftien manjaren nodig zouden zijn om het volledige bestand af te werken. Samengevat zijn er nog honderden archeologische sites gefotografeerd die nog niet optimaal kunnen worden geëxploiteerd. Helemaal geen verborgen, maar een in grote mate ontoegankelijke schat aan informatie, die nochtans voor het archeologisch onderzoek en het beleid inzake het archeologisch patrimonium bijzonder veel en bijzonder belangrijke data bevat.

Wetenschappelijke bijdrage van de luchtfotografie

Er kan niet de minste twijfel over bestaan dat de archeologische luchtfotografie een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het wetenschappelijk archeologisch onderzoek in Vlaanderen. Het ligt echter niet in onze bedoeling hier tot in de details in te gaan op die wetenschappelijke bijdrage. Het volstaat te wijzen op bv. het onderzoek naar de grafheuvels uit de bronstijd (Cherretté & Bourgeois, 2005), de Romeinse wegtracés (Vermeulen & Antrop (ed.),

2001), middeleeuwse sites met gracht. In de eerste twee gevallen is onze kennis zelfs bijna uitsluitend te danken aan de luchtfotografische prospecties.

Opvallend is ook dat, mede door de bijdrage van de luchtfotografie, de Vlaamse archeologie geëvolueerd is van een site- of objectgerichte wetenschap naar een meer landschappelijk gerichte studie. De luchtfotografie heeft duidelijk aangetoond dat een site nooit alleen kan worden gezien, maar deel uitmaakt van een groter geheel. De grenzen van de archeologische sites werden als het ware verlegd. Met de komst van GIS-technologie is die tendens natuurlijk nog versterkt.

Meer nog, de 70 000 opnames die de Gentse collectie uitmaken, vormen een basis voor nog vele jaren wetenschappelijk onderzoek.

Beleidsmatige bijdrage

Er kan niet getwijfeld worden aan de bijdrage van de archeologische luchtfotografie aan het archeologisch beleid. In heel wat archeologische dossiers is er dankzij de luchtfotografie aandacht geweest voor het archeologisch erfgoed. Tot op heden is dat echter nog steeds geen standaardpraktijk, door het ontbreken van voldoende financiële middelen. In de toekomst groeit dit hopelijk nog uit tot een volwaardige en vlakdekkende kaart van alle bekende archeologische monumenten op de luchtfoto's.

Prospectie

Al verscheidene jaren wordt geijverd voor de uitbouw en besteding van de archeologische luchtfotografie in Vlaanderen. Hoewel we al over tienduizenden beelden van Vlaanderen beschikken, zijn we ervan overtuigd dat de noodzaak tot systematische voortzetting van de prospectievluchten zich opdringt. Het welslagen van archeologische luchtfotografie is afhankelijk van zeer diverse parameters waar de archeologen geen vat op hebben, waaronder klimaat, bodemgebruik en gebruik van bepaalde plantensoorten. Uitzonderlijke jaren, zoals 1986, 1989–1990 of 1996, zullen zich nog voordoen en dan kan een nieuwe uitgebreide oogst aan archeologische vindplaatsen worden verwacht. Daarnaast is ook duidelijk dat het systematisch opnieuw overvliegen van bekende sites een verdieping en verfijning van onze kennis van het Vlaamse archeologische landschap oplevert.

De Universiteit Gent heeft samen met het VIOE een project uitgewerkt tot oprichting van een Vlaams Centrum voor Luchtfotografie, waarin het voortzetten van de archeologische prospecties wordt gecombineerd met het bewerken van de 70 000 al beschikbare opnames en met de studie van de historische luchtfoto's. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar beeldmateriaal uit de Eerste Wereldoorlog, maar ook naar de tienduizenden opnames die tijdens Wereldoorlog II en sedert de jaren '50 boven ons grondgebied zijn gemaakt.

Dat Vlaams Centrum bestaat nog steeds niet. De Vlaamse archeologie zou grote baat hebben bij een dergelijk centrum en er mag gehoopt worden dat het binnen afzienbare tijd opgericht zou kunnen worden. Daarmee zou Vlaanderen de vooraanstaande positie die het (gehad) heeft in het Europese landschap van de luchtfotografie opnieuw kunnen innemen en zelfs verstevigen.

Selectieve bibliografie

1980–1990

- P. Raveschot, J. Semey & J. Vanmoerkerke, 'Cirkulaire structuren aan de Hogeweg', in: 'Stadsarcheologie', 8, 1984, blz. 2–36.
- J. Vanmoerkerke, J. Semey & J. Bourgeois, 'Prospection aérienne en Flandre', in: 'Archeologia', 223, 1988, blz. 28–39.
- J. Vanmoerkerke, J. Semey & J. Bourgeois, 'Archeologie en luchtfotografie in Binnen-Vlaanderen. Meer dan 15 jaar onderzoek', in: 'VOBOV-Info', 38–40, 1990a, blz. 7–14.
- J. Vanmoerkerke, J. Semey & J. Bourgeois, 'Some aspects and results of aerial surveying and archaeological air photography in East-Flanders', in: Ch. Léva (ed.), 'Aerial photography and geophysical prospection in archaeology. Proceedings of the Second International Symposium, Brussels 8-XI-1986', Brussel, 1990b, blz. 237–248.

1991–1995

- J. Bourgeois & J. Semey, 'Contribution de la photographie aérienne à l'étude de l'âge du fer en Flandre intérieure', in: H. Thoen, J. Bourgeois, F. Vermeulen, Ph. Crombé & K. Verlaeckt (ed.), 'Studia archaeologica. Liber amicorum Jacques A.E. Nenquin', Gent, 1991, blz. 89–100.
- J. Bourgeois & J. Semey, 'Uit de lucht speuren naar archeologische sporen. Luchtfotografie in Vlaanderen en Zeeland', in: 'Nehalennia', 95, 1993, blz. 6–16.
- J. Bourgeois & J. Semey, 'Kijken over de dijken. Luchtfotografische verkenning in de Vier Ambachten', in: A.M.J. de Kraker, H. Van Royen & M.E.E. De Smet (red.), "'Over den Vier Ambachten". 750 jaar keure – 500 jaar Graaf Jansdijk', Kloosterzande, 1993, blz. 149–156.
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Archeologische luchtfotografie en Koekelare', in: 'Jaarboek 1993. Archeologische Kring De Spaenhiers', Koekelare, 1994, blz. 49–58.
- J. Bourgeois & M. Meganck, 'Noodonderzoek 1992 op een door luchtfotografie ontdekte site te Kortemark-Koutermolenstraat. Grafheuvels uit de bronstijd en nederzetting uit de late ijzertijd', in: 'Westvlaamse Archaeologica', 9, 1993 (1994), 1, blz. 1–10.
- C. Ampe, J. Bourgeois, L. Fockedey, R. Langohr & M. Meganck, 'Het project Luchtfotografie 1992–1994 aan de Universiteit Gent: voltooiing en eerste resultaten', in: 'Lunula. Archaeologia Protohistorica', 3, Gent, 1995, blz. 6–8.

1996–2000

- C. Ampe, J. Bourgeois, L. Fockedey, R. Langohr, M. Meganck & J. Semey, 'Cirkels in het land. Een inventaris van cirkulaire structuren in de provincies Oost- en West-Vlaanderen. I', Gent, 1996, 178 blz. (= 'Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitengewone Reeks', 4).
- J. Bourgeois, 'Cirkelen over Vlaanderen: luchtfotografie en de bronstijd', in: G. De Boe (red.), 'Archeologie in Vlaanderen', 'Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen', 1996-3, blz. 13–14.
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Luchtfotografische prospecties in Oost- en West-Vlaanderen in 1995: bronstijd en ijzertijd', in: 'Lunula. Archaeologia Protohistorica', 4, Brussel, 1996, blz. 37–39.
- C. Ampe, J. Bourgeois, Ph. Crombé, L. Fockedey, R. Langohr, M. Meganck, J. Semey, M. Van Strydonck & K. Verlaeckt, 'The circular view. Aerial photography and the discovery of Bronze Age funerary monuments in East- and West-Flanders (Belgium)', in: 'Germania', 74, 1996, 1, blz. 45–94.
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Luchtfotografisch onderzoek naar cirkelvormige sporen in zandig Vlaanderen', in: E.M. Theunissen (red.), 'Onderzoek naar bronstijdgrafheuvels in Nederland en Vlaanderen. Samenvattingen van de lezingen gehouden op de grafheuveldag 8 september 1995', Archon, Leiden, 1996, blz. 10–20.
- J. Bourgeois & A. Van Doorselaer, 'Archeologie vanuit de lucht. Grafheuvels uit de Bronstijd in westelijk België ca. 2000–1200 v.Chr.', in: J.-P. Van Roeyen (red.), 'Uit Vlaamse bodem. 10 archeologische verhalen', Vlaamse Vereniging voor Archeologisch Onderzoek, Sint-Niklaas, 1996, blz. 19–28.
- J. Bourgeois & J. Nenquin, 'Les enclos circulaires, allongés et quadrangulaires en Flandre découverts par les fouilles et les prospections aériennes. Contribution à la connaissance des âges des métaux', in: M. Groenen (dir.), 'La préhistoire au quotidien. Mélanges offerts à Pierre Bonenfant', Ed. J. Millon, Grenoble, 1996, blz. 41–72.

- J. Bourgeois & G. De Mulder, 'Grafheuvels uit de bronstijd in Machelen en Olsene. Een bijdrage van de luchtfotografische prospectie', in: 'Bijdragen tot de Geschiedenis en de Folklore van Zulte 1996–1997', 16, 1997, blz. 12–23.
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey (m.m.v. C. Ampe, L. Fockedey, R. Langohr), 'Cirkels in het land. Een inventaris van circulaire structuren in de provincies Oost- en West-Vlaanderen. II', Gent, 1998, 126 blz. (= 'Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitengewone Reeks', 5).
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Het project luchtfotografie van de Universiteit Gent – 1998', in: 'Lunula. Archaeologia Protohistorica', 7, Brussel, 1999, blz. 23–25.
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey (m.m.v. C. Ampe, L. Fockedey, R. Langohr), 'Cirkels in het land. Een inventaris van circulaire structuren in de provincies Oost- en West-Vlaanderen. III', Gent, 1999, 126 blz. (= 'Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitengewone Reeks', 7).
- J. Bourgeois, Ph. Crombé & J. Semey, 'Prospection archéologique aérienne en Belgique occidentale: résultats et perspectives', in: B. Bréart (dir.), F. Nowicki & Ch. Léva, 'Archéologie aérienne. Hommage à Roger Agache. Actes du colloque international tenu à Amiens (France) du 15 au 18 octobre 1992', in: 'Revue Archéologique de Picardie', N° spécial, 17, 1999, blz. 123–139.
- J. Bourgeois, J. Semey & M. Meganck, 'L'archéologie aérienne en Flandre occidentale et orientale (Belgique)', in: 'Bulletin van het Interdisciplinair Centrum voor Luchtverkenning. Opgedragen aan Charles Léva', 23, 2000, blz. 11–12.

2001–2005

- J. Bourgeois, J. Semey & M. Meganck, 'Archeologie in vogelperspectief. Luchtfotografische prospectie als een belangrijk instrument voor wetenschappelijk onderzoek en een bijdrage tot het beheer van het archeologisch patrimonium', in: 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2000', Gent, 2001, blz. 40–61.
- I. Roovers, M. Lodewijckx, M. Meganck & J. Bourgeois, 'The HAVIK-project. Archaeological GIS-based inventory for Flanders (Belgium)', in: M. Lodewijckx (ed.), 'Belgian archaeology in a European setting. Album amicorum Joseph Remi Mertens, I', L.U. Press, Leuven, 2001, blz. 125–129 (= 'Acta Archaeologica Lovaniensia. Monographiae', 12).
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Aerial photography and the former landscape of Western Flanders', in: F. Vermeulen & M. Antrop (ed.), 'Ancient lines in the landscape. A geo-archaeological study of protohistoric and Roman roads and field systems in Northwestern Gaul', Peeters, Leuven, 2001, blz. 27–41.
- M. Meganck, J. Bourgeois, I. Roovers & M. Lodewijckx, 'SMR in Flanders – The HAVIK-project: archaeological GIS-based inventory of archives at the Universities of Ghent and Leuven', in: C.Ph. Clarke (ed.), 'Protecting the past in the present for the future. The development of SMRs in the Planarch Project region and beyond. Papers from the Planarch Chelmsford Seminar May 2000', Chelmsford, 2001, blz. 26–32.
- M. Meganck, J. Bourgeois, I. Roovers & M. Lodewijckx, 'Processing oblique aerial photographs in Flanders. The HAVIK-project at the Ghent University: a contribution to archaeological resource management', in: F. Djindjian & P. Moscati (ed.), 'Commission IV. Data management and mathematical methods in archaeology. Proceedings of symposia 1.3, 1.5, 1.8, 1.10. XIVth Congress of the International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences (Liège-Belgium-2001)', Firenze, 2002, blz. 151–160 (= 'Archeologia e Calcolatori', 13).
- M. Meganck & J. Bourgeois, 'Le traitement d'archives archéologiques et les photographies aériennes obliques en Flandre: le projet HAVIK de l'Université de Gand. Contribution à la gestion du patrimoine archéologique', in: 'Le projet Planarch. Archéologie et aménagement du territoire', 'Les Cahiers de l'Urbanisme, Hors-série', décembre 2002, blz. 118–123.
- M. Meganck, J. Bourgeois & J. Semey, 'De door luchtfotografie ontdekte archeologische vindplaats Terhaegen (Zeeuws-Vlaanderen, NL): een site uit de ijzertijd of een middeleeuws complex?', in: 'Lunula. Archaeologia Protohistorica', 10, Brussel, 2002, blz. 88–90.
- J. Bourgeois, I. Roovers, M. Meganck, J. Semey, R. Pellegrin & M. Lodewijckx, 'Flemish aerial archaeology in the last 20 years: past and future perspectives', in: R.H. Bewley & W. Raczkowski (ed.), 'Aerial archaeology. Developing future practice', Amsterdam, 2002, blz. 76–83 (= 'NATO Science Series', I, vol. 337).
- M. Meganck, J. Bourgeois, J. Semey & N. Krekelbergh, 'Luchtfotografie in het Houtland. Archeologische inventarisatie en terreinonderzoek aan de Universiteit Gent', in: 'Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout, Jaarboek 2002', Torhout, 2002, blz. 97–180.

- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Luchtfotografische prospectie in Oost-Vlaanderen in 2001', in: 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2001', Gent, 2002, blz. 50–55.
- M. Meganck, J. Bourgeois & J. Semey, 'Luchtfotografische prospectie in Oost-Vlaanderen in 2002', in: 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2002', Gent, 2003, blz. 66–73.
- M. Meganck, J. Bourgeois & J. Semey, 'Luchtfotografische prospecties, een blijvende noodzaak', in: 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2003', Gent, 2004, blz. 54–58.
- M. Meganck, J. Bourgeois & M. Lodewijckx, 'Luchtfotografie, een must voor de archeologie. Ontdekking van duizenden archeologische relictten', in: 'CAI - I. De opbouw van een archeologisch beleidsinstrument', 'IAP-Rapporten', 14, Brussel, 2004, blz. 69–74.
- M. Bats, J. Bourgeois, P.J. Lachaert, A. Lens, M. Meganck, G. Noens, J. Semey & B. Stichelbaut, 'Luchtfotografische prospecties in Oost-Vlaanderen in 2004. Een mysterieuze circulaire structuur. Interpretatie door middel van multidisciplinair onderzoek', in: 'Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2004', Gent, 2005, blz. 66–73.
- J. Bourgeois & M. Meganck (ed.), 'Aerial photography and archaeology 2003. A century of information. Papers presented during the Conference held at the Ghent University, December 10th–12th 2003', Gent, 2005, 412 blz. (= 'Archaeological Reports Ghent University', 4).
- J. Bourgeois, M. Meganck & J. Semey, 'Almost a century of aerial photography in Belgium: an overview', in: J. Bourgeois & M. Meganck (ed.), 'Aerial photography and archaeology 2003. A century of information. Papers presented during the Conference held at the Ghent University, December 10th–12th 2003', Gent, 2005, blz. 37–48 (= 'Archaeological Reports Ghent University', 4).
- B. Cherretté & J. Bourgeois, 'Circles for the dead: from aerial photography to excavation of a Bronze Age cemetery in Oedelem (West-Flanders, Belgium)', in: J. Bourgeois & M. Meganck (ed.), 'Aerial photography and archaeology 2003. A century of information. Papers presented during the conference held at the Ghent University, December 10th–12th 2003', Gent, 2005, blz. 255–265 (= 'Archaeological Reports Ghent University', 4).
- B. Stichelbaut, 'Great War aerial photography, a contribution to the Flemish battlefield archaeology', in: J. Bourgeois & M. Meganck (ed.), 'Aerial photography and archaeology 2003. A century of information. Papers presented during the conference held at the Ghent University, December 10th–12th 2003', Gent, 2005, blz. 137–150 (= 'Archaeological Reports Ghent University', 4).

2006–2009

- M. Meganck, 'Detailinventarisatie van circulaire structuren in Oost- en West-Vlaanderen gefotografeerd in 2003', in: 'Lunula. Archaeologia Protohistorica', 14, Mariemont, 2006, blz. 121–123.
- B. Stichelbaut, 'The application of First World War aerial photography to archaeology: the Belgian images', in: 'Antiquity', 307, 2006, blz. 161–172.
- B. Stichelbaut, 'Mogelijkheden van historische luchtfotografie voor de conflictarcheologie van WO I', in: 'Monumenten, Landschappen & Archeologie', 26, 2007, blz. 56–63.
- B. Stichelbaut & J. Bourgeois, 'Images of conflict: an archival research of Great War air photos and overview of the main applications', in: R. Lasaponara & N. Masini (ed.), 'Advances in remote sensing for archaeology and cultural heritage management. Proceedings of the 1st International EARSeL Workshop CNR, Rome, September 30 – October 4', Rome, 2008, blz. 59–62.
- L. Verdonck, D. Simpson, W. Cornelis, A. Plyson & J. Bourgeois, 'Analysing the velocity of ground-penetrating radar waves: a case study from Koekelare (Belgium)', in: R. Lasaponara & N. Masini (ed.), 'Advances in remote sensing for archaeology and cultural heritage management. Proceedings of the 1st International EARSeL Workshop CNR, Rome, September 30 – October 4', Rome, 2008, blz. 143–146.
- B. Stichelbaut, J. Bourgeois, N. Saunders & P. Chielens (eds.), 'Images of conflict: military aerial photography and archaeology', Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne, 2009, 302 blz.
- J. Bourgeois & B. Stichelbaut, 'Images of conflict: an introduction', in: B. Stichelbaut, J. Bourgeois, N. Saunders & P. Chielens (eds.), 'Images of conflict: military aerial photography and archaeology', Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne, 2009, blz. 1–12.

- L. Verdonck, D. Simpson, W. Cornelis, A. Plyson, J. Bourgeois, R. Docter & M. Van Meirvenne, 'Ground-penetrating radar survey over Bronze Age circular monuments on a sandy soil at Koekelare (Belgium), complemented with electromagnetic induction and fluxgate gradiometer data', in: 'Archaeological Prospection' (ingediend in april 2009).
- B. Stichelbaut & J. Bourgeois, 'The aerial imagery of World War One: a unique source for conflict and landscape archaeology', in: 'Photogrammetrie, Fernerkundung, Geoinformation', 3, 2009, blz. 23–244.
- P. Masters & B. Stichelbaut, 'From the air to beneath the soil: revealing/mapping the Great War remains at Ploegsteert (Comines-Warneton, Belgium)', in: 'Archaeological Prospection' (in druk).
- J. Bourgeois & B. Stichelbaut, 'The use of historical aerial photographs in West-Flanders for the detection of archaeological sites', in: W. Hanson & I. Oltean (eds.), 'The spy in the sky: archaeology from aerial archives', Cambridge University Press, Cambridge (in druk).

Jean Bourgeois, Birger Stichelbaut, Jeroen De Reu en Jacques Semey
Vakgroep Archeologie
Universiteit Gent

Geraardsbergen, Grotestraat: algemeen gezicht op de bouwwerf.

Archeologisch onderzoek
in **Geraardsbergen**
en **Scheldewindeke**

Archeologisch onderzoek in Geraardsbergen en Scheldewindeke

Stadsarcheologisch onderzoek in Geraardsbergen

Van maandag 21 tot woensdag 30 april 2008 vond in de Grotestraat in Geraardsbergen een kleinschalige noodopgraving plaats op de percelen kadastraal bekend als Geraardsbergen 1ste afdeling, sectie B, 408F en 408H. Aanleiding voor dat onderzoek was de bouw van een winkelpand met kelders. Die bouwactiviteit en ingreep in de bodem betekende een onherroepelijke vernieling van het Geraardsbergse bodemarchief. Werner Wouters van het VIOE stelde het opgravingsteam van het pam Velzeke aan als mandatarissen belast met het archeologisch noodonderzoek ter plaatse.

Het noodonderzoek situeerde zich pal in het Geraardsbergse stadscentrum. De Grotestraat ligt in het verlengde van de Oudenaardsestraat en loopt tot vlak voor de Dender; eenmaal over de Dender gaat ze over in de Brugstraat, die uiteindelijk op de Markt uitmondt.

De stad Geraardsbergen heeft een aantal specifieke kenmerken; geomorfologisch gezien is de aanwezigheid van de rivier de Dender en de heuvel de Oudenberg het meest opvallend.

De Dender, die ontstaat in Ath en uitmondt in de Schelde bij Dendermonde, stroomt van het zuiden naar het noorden dwars door de stad en geeft Geraardsbergen een bijzonder karakter. De Dender verdeelt de stad als het ware in twee stukken: het hoger gelegen stadsgedeelte of de bovenstad op de rechteroever tussen de top van de Oudenberg en de Dender en het lager gelegen deel op de linkeroever, de benedenstad. Typerende kenmerken van het hoger gelegen stadsgedeelte zijn de steile hellingen en het onregelmatige tracé en de geringe breedte van de straten. Die kenmerken verlenen aan

Geraardsbergen het speciale uitzicht dat we in geen enkele andere Vlaamse stad terugvinden. Door het ontbreken van belangrijk verkeer was men immers niet genoodzaakt de smalle kronkelige straten te verbreden of recht te trekken. Het net van smalle straten en doorgangen is tot nu onveranderd gebleven. Het uitzicht van de benedenstad is enigszins anders. De hellingen zijn kleiner, de straten zijn breder en het stadsplan is regelmatiger. Er bestaan slechts twee richtingen, namelijk evenwijdig met de Dender en loodrecht erop. Ook dit nieuwe stadsgedeelte, dat ontstond bij de stadsuitbreiding van de 13de eeuw, is tot nu toe bijna onveranderd blijven bestaan.

Bij de stichting van de stad in de 11de eeuw was de Dender waarschijnlijk niet bevaarbaar en speelde hij ook geen rol als handelsweg. In de 13de en 14de eeuw werd de rivier bevaarbaar gemaakt. Geraardsbergen kwam aan het eindpunt te liggen van het bevaarbare deel. Die ligging was zeer interessant, want de stad fungeerde als stapelplaats voor distributie in de omgeving en aanvoer uit de omgeving. Het zal echter pas in de 17de en 18de eeuw zijn dat de Dender zich profileert als een belangrijke handelsweg, door de verbinding met het Henegouwse kanalenet.

De top van de Oudenberg situeert zich 110 meter boven de zeespiegel en is daarmee het hoogste punt van de heuvelruggen die de Brabantse Kam vormen. De (Grote) Buizemont met een hoogte van 77,5 meter is een andere belangrijke top die bepalend is voor het Geraardsbergse uitzicht. In de benedenstad daalt de bodem geleidelijk van ongeveer 58 meter (op de Vesten) tot ongeveer 25 meter. De weiden bij Hunnegem zijn het laagst gelegen, op ca. 15 meter. Algemeen kan men stellen dat de benedenstad vlakker is en lager ligt en geen hoogte van meer dan 25 meter bereikt.

De onderzochte percelen zijn gelegen op een helling die afloopt naar de vallei van de Dender.

In de streek van Geraardsbergen treft men overwegend vruchtbare lemige en zandlemige landbouwgronden aan. Op de linkeroever van de Dender heeft men te maken met een matig droge tot matig natte leembodem. De bodem op de rechteroever bestaat dan weer uit matig vochtige tot droge zandleem.

Geraardsbergen verwierf stadsrechten in 1068. De oorspronkelijke bewoning situeerde zich enkel op de rechteroever van de Dender. Op het einde van de 11de eeuw werden ook de gronden gelegen op de linkeroever in gebruik genomen voor bewoning.

De onderzochte zone omvat twee bouwpercelen en biedt momenteel plaats aan een winkel- en appartementsblok met kelder.

Dergelijke bouwwerkzaamheden veronderstellen uiteraard een verregaande bodemingreep en bijgevolg de vernietiging van het bodemarchief. Het ging hier in wezen dan ook om een archeologische noodopgraving, gericht op een snelle, maar toch nauwkeurige registratie en recuperatie van de in situ aangetroffen sporen.

Overleg met de aannemer en de bouwheer leverde een termijn op van ongeveer twaalf dagen om het terrein archeologisch te onderzoeken. Op verzoek van de archeologen werd bijna het volledige terrein vlak afgegraven tot op relevante archeologische niveaus. Om de aangrenzende gebouwen te vrijwaren van stabiliteitsproblemen respecteerde men een grens van minstens een meter waar de grond niet weggegraven werd. Ook het achterliggende tuingedeelte bleef onaangeroerd.

Globaal bekeken was er weinig verstoring in de bodem, wat resulteerde in relatief goed bewaarde sporen. Enkel in het voorste gedeelte van het perceel waren de sporen aangetast of grotendeels verdwenen door eeuwenlange bewoning en bebouwing langs de Grotestraat. In het voormalige tuingedeelte van beide percelen bleken de antropogene pakketten en sporen intact bewaard; aan drie zijden kon een stratigrafische sequentie van meer dan drie meter diep worden opgetekend.

De onderzochte sector bracht geen directe bewoningssporen aan het licht. Het terrein bevatte weinig of geen constructieresten in situ. De onderzochte sporen leverden een aanzienlijke hoeveelheid vondsten van diverse aard op. Naast verschillende soorten aardewerk konden ook een aantal metalen objecten, bouwmaterialen en glasvondsten worden ingezameld. Uit diverse kuilen, verspreid over het terrein, werd bovendien een aanzienlijke hoeveelheid dierlijk botmateriaal gerecupereerd.

In de noordoostelijke hoek van het bouwterrein bevond zich het oudste spoor: in een houtskoolrijke opvullingslaag van een kuil werd een rand van een kogelpot gevonden die typologisch en technisch in de 10de-11de eeuw onder te brengen valt.

Over de volledige oppervlakte van de bouwput strekte zich verder een 60 tot 80 cm dik lichtgrijs pakket uit, ontstaan als gevolg van agrarische activiteiten.

Enkele kuilen van diverse afmetingen hingen samen met die laag: ze bevatten overwegend grijze ceramiek (fragmenten van o.m. kogelpotten en kruiken) en enkele scherfjes hoogversierd aardewerk. Een algemene datering in de tweede helft van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw lijkt voor dit niveau aannemelijk.

Vanaf de 15de en 16de eeuw bleken er in deze zone intense graafactiviteiten te hebben plaatsgevonden: uit grote, diepe kuilen won men zandige leem, waarna ze snel weer gedempt werden met aarde, bouwpuin en gemengd afval. Opmerkelijk waren vier kuilen waarvan de inhoud uitsluitend samengesteld was uit brokken verbrande leem, afkomstig van gesloopte constructies in vakwerk. Andere structuren uit die tijd leverden tal van aardewerkvondsten op: het vormenassortiment is heel divers en omvat naast rood en grijs aardewerk ook Rijnlandse importen (steengoed). Uit de

bovenlaag van één bepaalde kuil komt een scherf in laat-Valenciaans lustrewerk.

Een andere merkwaardige vondst bestaat in fragmenten van een geglazuurde voorraadpot, waarop in wit slib de naam 'Maria' is aangebracht. Uit de late 18de eeuw stamt ten slotte een diepe kuil die naast een aanzienlijke hoeveelheid baksteenpuin en botmateriaal ook een serviescomplex bevatte, samengesteld uit o.m. glas, faïence en rood aardewerk.

De onderzochte sector situeerde zich in de late middeleeuwen binnen de ommuurde benedenstad. Uit de oude iconografie blijkt het areaal tussen de toenmalige Hoecstraat (bovenloop van de huidige Grotestraat) en de Sint-Katelijnekerk (de huidige Sint-Catharinakerk) gekenmerkt door een vrij open karakter. Dat beeld wordt bevestigd door een eerste evaluatie van de archeologische data: de onderzochte site bracht geen directe bewoningssporen of aanverwante resten voort. Hoewel het terrein vanaf de 13de eeuw binnen de stadsvestingen kwam te liggen, fungeerde het eeuwenlang binnen het kader van agrarische activiteiten (akker- en/of tuinbouw, boomgaard, ...); deze gronden waren bij gelegenheid ook een uitgelezen locatie voor kleinschalige leemexploitatie en dienden finaal ook als stortplaats voor allerhande afval.

Het noodonderzoek in de Grotestraat heeft nogmaals aangetoond welk archeologisch potentieel in de Geraardsbergse binnenstad verborgen zit. Dergelijke archeologische gegevens zijn onontbeerlijk bij de reconstructie van een complete stadsgeschiedenis en van de historische topografie. Terzelfder tijd is ook duidelijk geworden hoe kwetsbaar dit stedelijk bodemarchief kan zijn: bij gebrek aan gestructureerde controle en zonder begeleiding van bouwwerven geraakt deze unieke informatiebron snel aangetast en dreigt ze onherroepelijk verloren te gaan. Niettegenstaande het kleinschalige karakter levert onderzoek op dergelijke bouwwerven in de oude binnenstad vaak cruciale informatie op en verdienen deze locaties meer dan ooit onze archeologische aandacht.

GBN08/ GR STR/ 10

Geraardsbergen, Grotestraat: voorraadpot met het opschrift 'Maria' (15de–16de eeuw).

Onderzoek op de site van het Blauw Kasteel in Scheldewindeke

Naar aanleiding van een adviesaanvraag van de gemeente Oosterzele m.b.t. de renovatie en bouwplannen op de site van het Blauw Kasteel in de Schaperstraat in Scheldewindeke verzocht het Agentschap Ruimtelijke Ordening – Onroerend Erfgoed Vlaanderen het **pam** Velzeke om voorafgaand onderzoek uit te voeren in dit voormalige kasteeldomein. Het doel van de archeologische sonderingen was vooral de detectie van potentiële archeologische sporen en/of resten op de plaats van het voormalige binnenplein van het neoclassicistische kasteel. Binnen deze locatie plant de eigenaar immers de aanleg van een ondergrondse parkeergarage, waarbij de bodem over een oppervlakte van meer dan 1 000 m² tot op een diepte van 3 m zal worden uitgegraven. Bovendien zullen in het kader van dit bouwproject de nog aanwezige funderingen en kelders van de in 1957 gesloopte laat-18de-eeuwse centrale vleugel worden uitgebroken om plaats te maken voor een nieuwbouw.

De site van het Blauw Kasteel situeert zich 3 km ten zuidwesten van de dorpskern van Scheldewindeke. Het huidige domein bestaat uit een voormalig kasteelcomplex met bijbehorend park en bos- en weidegebied en strekt zich uit over een oppervlakte van 29 ha. De site ligt op een hoogte van ca. 50 m T.A.W. (Tweede Algemene Waterpassing), ten noorden van een hoger gelegen leemrug, die van het westen naar het oosten loopt. De ondergrond bestaat eruit uit een mengeling van natte en vochtige leemgrond. De hydrografische constellatie wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een aantal waterbronnen.

Zoals verwacht, kwamen tijdens de eerste fase van het proefsleuvenonderzoek constructieresten van de in 1957 gesloopte centrale vleugel van het Blauw Kasteel aan het licht. Die laat-18de-eeuwse funderingen bevinden zich aan de noordzijde van het onderzochte terrein en lopen plaatselijk over in een aantal vierkante kelders. De resten bevinden zich op slechts geringe diepte en aan de west- en oostzijde zijn ze ook zichtbaar. Binnen het kader van het proefsleuvenonderzoek en in het licht van de geplande constructie van een nieuwbouw met kelderruimtes op deze locatie leek het ons wenselijk de oorspronkelijke funderingsplattegrond van dit residentiële gedeelte van het neoclassicistische Blauw Kasteel machinaal vrij te leggen en grafisch te registreren.

Scheldewindeke, Blauw Kasteel: bakstenen poortgebouw (15de eeuw).

Scheffers, 1998, p. 100. Foto: J. van der Meulen, arch. onderzoek (A. de Beuw).

De eerste fase van het proefsleuvenonderzoek ontleende echter vooral haar belang aan de lokalisering en identificatie van materiële resten van een laatmiddeleeuwse voorganger in situ van het neoclassicistische kasteel. Een eerste bakstenen fundering situeert zich in het zuidwestelijke gedeelte van het binnenplein: het betreft hier blijkbaar het toegangsgedeelte tot de omgrachte site tijdens de late middeleeuwen. Bepaalde constructieve elementen maken deel uit van een brug met een bijbehorend poortgebouw: uit een eerste onderzoek van de funderingen blijkt dat deze toegang geflankeerd was door twee halve torens. De bakstenen constructie was gefundeerd op eikenhouten aangepunte palen, waarop horizontaal geplaatste planken rustten. Onder de zuidoostelijke hoek van het laat-18de-eeuwse kasteel kwamen laatmiddeleeuwse funderingen aan het licht. Van het oorspronkelijke, laatmiddeleeuwse kasteel waren enkele bakstenen poeren bewaard die men in het latere 17de- en 18de-eeuwse metselwerk had geïntegreerd. Aan de oostzijde stak een deel van de eikenhouten beschoeiing, ter versteviging van de laatmiddeleeuwse kasteelmote. Een puinlaag boven op dit houtwerk en in de bovenste niveaus van de gracht bevatte talrijke archeologica in glas, aardewerk, leer en metaal en botmateriaal uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw. Omstreeks of na het midden van de 17de eeuw onderging het kasteel een transformatie om meer dan honderd jaar later te worden uitgebouwd tot een geheel met drie aparte vleugels.

In combinatie met de uitvoerige studie van archivalisch en iconografisch bronnenmateriaal draagt het archeologisch onderzoek bij tot een vernieuwde kijk op en de herwaardering van deze adellijke site in het Land van Rode. Gezien de schaarste aan archivalische en iconografische bronnen lijkt de inbreng van de archeologie voor een betere kennis van en inzicht in de (bouw)geschiedenis en evolutie van het Blauw Kasteel onontbeerlijk. In de regio zijn er weliswaar heel wat van dergelijke 18de- en 19de-eeuwse kasteel-sites bekend, doch over hun laatmiddeleeuwse wortels en verdere evolutie is, met uitzondering van terloopse vermeldingen in archivalia, zo goed als niets bekend. Op die manier kan het verdere onderzoek nieuwe informatie aanbrenge over dit vrij onbekende aspect van de laatmiddeleeuwse landelijke bewoning in onze contreien.

Johan Deschieter
Tineke De Wandel
archeologen
pam Velzeke

Na een sluiting van meer dan drie jaar en een grondige verbouwing opende het cultuurhistorisch museum SteM Zwijgershoek in Sint-Niklaas in november 2008 opnieuw de deuren. Het SteM Zwijgershoek maakt deel uit van de Stedelijke Musea Sint-Niklaas, die vlak bij elkaar gelegen zijn op drie historische locaties in het centrum van de stad.

Totaal vernieuwd
cultuurhistorisch museum
SteM Zwijgershoek
in Sint-Niklaas

Totaal vernieuwd cultuurhistorisch museum **SteM Zwijgershoek** in Sint-Niklaas

In het Mercatormuseum maakt u een historische wandeling langs diverse mijlpalen van de cartografie. De echte topstukken ontdekt u in de schatkamer van Mercator. Met als grootste blikvangers een zeldzame aardglobe uit 1541 en een intrigerende hemelglobe uit 1551.

De Salons voor Schone Kunsten zijn gevestigd in een monumentaal herenhuis uit het interbellum. Het indrukwekkende interieur biedt plaats aan meer dan honderd schilderijen en stijlmeubelen uit het stedelijk kunstbezit. U krijgt een chronologisch overzicht van de schilderkunst van de 16de tot de eerste helft van de 20ste eeuw. Absoluut hoogtepunt is de verzameling van 29 werken van Henri Evenepoel.

Het Internationaal Ex-libriscentrum bezit één van de grootste ex-libriscollecties ter wereld. In dit documentatiecentrum koesteren wij een verzameling van 160 000 ex libris, bladen, gelegenheidsprenten en illustraties van de hand van 5 500 kunstenaars uit meer dan 50 landen.

Het SteM Zwijgershoek ten slotte brengt met een uitgelezen selectie van voorwerpen, documenten, beeld en geluid de rijke geschiedenis van Sint-Niklaas en het Waasland tot leven. Meer nog, in het nieuwe museumconcept spreekt het verleden de bezoeker toe, uiteraard aan de hand van materiële objecten, maar ook via universele verhalen over mensen. De stem van de mens neemt de bezoeker mee op een boeiend traject door de tijd, van de prehistorie tot de 21ste eeuw. De publiek toegankelijke oppervlakte bedraagt meer dan 2 000 m².

Een gloednieuw museumconcept in samenwerking met diverse erfgoedpartners

Vertrekkend van enkele disparate erfgoedcollecties worden drie chronologisch opeenvolgende verhaallijnen ontwikkeld.

In het eerste deel, 'Mens en materie' (12 000 v.Chr. – 18de eeuw), illustreren we hoe onze voorouders creatief omgingen met grondstoffen zoals ijzererts en klei. We presenteren een schat aan gebruiksvoorwerpen in keramiek en metaal, met als blikvangers enkele nooit eerder getoonde topstukken uit de verzamelingen van de Archeologische Dienst Waasland en de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas. De meeste van deze 800 objecten, achtergelaten in de bodem van het Waasland, hebben te maken met alledaagse menselijke handelingen: jagen en kweken, koken en braden, eten en drinken, zich verzorgen en kleden, verwarmen en verlichten, kopen en verkopen, genezen en sterven. In de presentatie verloren wij de esthetiek niet uit het oog: alle stukken prijken in state-of-the-art vitrinekasten. Wie het onderste uit de kan wil, vindt er uitvoerige documentatie over materialen en technieken. Duidelijke wandteksten en levensgrote illustraties vormen de historische rode draad van dit onderdeel.

Het Waasland, dat evolueerde van een landbouwstreek met huisnijverheid tot een bloeiend textielcentrum, biedt genoeg stof voor de tweede verhaallijn, 'Mens en machine' (late 18de – begin 20ste eeuw).

Eeuwenlang was het Land van Waas een landbouwgewest, met de vlasteelt en -bewerking als belangrijkste plattelandsindustrie. Typische documenten en uniek bronnenmateriaal van het Stadsarchief en de Bibliotheca Wasiana, aanschouwelijke foto's en originele voorwerpen brengen het verhaal van vele landarbeidersgezinnen tot leven.

Landbouwproducten werden vanouds verhandeld op de markt. Maar het marktplein was ook het toneel voor allerlei publieke manifestaties. Op oude filmbeelden ziet de bezoeker hoe ballonvaarten decennia geleden ook al een massa volk op de been brachten. De introductie van de stoommachine trok de textielindustrie in de tweede helft van de 19de eeuw voorgoed op gang. Beklijvende foto's en machines tonen de rauwe leefwereld van de arbeiders en hun sociale strijd. Enkele meters verder wandelt men het rijke interieur van de textielbarons binnen, aangekleed met statige portretten, waarop de textielbarons zichzelf en hun familie lieten vereeuwigen.

Zonder aandacht voor hygiëne en lichaamsverzorging zou de mens

de tand des tijds niet doorstaan hebben. En net daarover gaat het in de derde historische verhaallijn 'Mens en lichaam' (19de eeuw – vandaag).

De grens tussen volksdevotie en vroege 'geneeskunst' was flinterdun. Hoe kunnen wij dat mooier illustreren dan met acht beelden van heiligen die zelf uitleggen op welke manier ze de mens van één of andere vervelende kwaal kunnen afhelpen?

Het beroep van barbier-chirurgijn, dat in recentere tijden evolueert naar dat van haarstylist, slaat een brug tussen een louter medisch discours en een verhaal over lifestyle. Enkele verfijnde toiletkoffers, rijkelijk versierde objecten voor haar- en lichaamsverzorging en stijlvolle wassen bustes uit de jaren 1920 roepen nostalgische tijden op. Het laatste stuk van dit museumonderdeel werd opgebouwd rond een van de grootste collecties haarverzorgingsmateriaal van dit land. De museumbezoeker zal zich vergapen aan excentrieke permanenttoestellen, buitenissige haardrogers, krultoestellen die de haren letterlijk deden knetteren en een 'mar-telvitrine'.

Om het SteM Zwijgershoek te realiseren sloegen de museumploeg en deze partners de handen in elkaar: de Archeologische Dienst Waasland, de Bibliotheca Wasiana, de vzw Breimuseum, de

Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas en het Stadsarchief Sint-Niklaas. Ook tal van andere bruikleengevers uit het Waasland, zowel instellingen als particulieren, verleenden hun gewaardeerde medewerking.

De reacties van de bezoekers op het nieuwe museum zijn uitgesproken positief: zij ervaren de nieuwe museumpresentatie als boeiend, verrassend en interactief, kortom, een herhaalbezoek waard.

Beklijvend industrieel erfgoed en een permanent toegankelijke museumreserve

De breinijverheid deed rond 1870 haar intrede in Sint-Niklaas. In de grote bloeiperiode groeide ze uit tot een industrie met meer dan 5 000 arbeiders en arbeidsters. Vandaag is die industrietak door de delokalisatie naar het Verre Oosten zo goed als uit het straatbeeld verdwenen. Om dit erfgoed voor de toekomst te vrijwaren hebben voormalige fabrikanten en arbeiders zich verenigd in de vzw Breimuseum. Dankzij hun inzet kan de bezoeker vandaag onder het zaagtanddak van het breiatelier tientallen machines bekijken. Het zijn unieke materiële getuigen van een roemrijk verleden.

Men treft er meer dan twintig vlakbreimachines aan: de perfecte illustratie van de technische evolutie van 1910 tot het midden van de jaren '90. Verder zijn er imposante rondbreimachines, kleine vinnige kousenbreimachines, diverse toestellen voor laboratoriumonderzoek en een levensecht confectieatelier. De meeste breimachines werken nog echt: men ruikt de smeerolie, hoort de raderen draaien en ziet de draadgeleiders heen en weer schuiven en de draden van de spoelen afwentelen. Imposante foto's van oude én nog enkele actieve fabrieken, mannequinpoppen aangekleed met

breimode van de voorbije decennia en fraaie vitrines met historisch en technisch breiwerk brengen de bezoeker helemaal in de sfeer. Tussen al het technische geweld wordt ook de mens niet vergeten. Op een groot vlakscherm projecteren wij een interessante documentaire over honderd jaar evolutie in het productieproces van breigoed, van garen tot afgewerkt product.

Aan een audiopunt luistert men naar levendige getuigenissen van een tiental fabrikanten, breimechanici, linksters, breisters en triplocksters.

De musea van Sint-Niklaas stellen een groot deel van hun reserves permanent open voor het publiek. In een ruim, half verduisterd depot prijken tientallen schilderijen aan rasterwanden. Tussen 17de- en 18de-eeuwse burgerlijke taferelen, religieuze schilderkunst, landschappen van allerlei slag en een imponerende serie portretten zal men zonder twijfel enkele vergeten pareltjes kunnen aantreffen. De bezoeker maakt een wandeling langs meer dan dertig strekkende meter depotrekken op een vlot toegankelijke metaalconstructie. Honderden voorwerpen uit onze kapperscollectie en de regionale erfgoedcollecties van de Oudheidkundige Kring liggen netjes geordend achter plexiglas. Antieke borstbeelden, haardrogers en permanenttoestellen in allerlei formaten en zelfs een echt middeleeuws skelet in een doodskist krijgen een vaste stek onder de metaalconstructie. Een viertal oude kapsalons fleuren het geheel verder op.

Het publieke depot is een feest voor wie er plezier in scheidt om curiositeiten te ontdekken. Maar ook studenten, onderzoekers en docenten komen aan hun trekken. Op een computer in het depot krijgen ze online toegang tot de museumdatabank.

Zeven hoogtepunten in de permanente presentatie

Dat er heel wat te zien en te horen valt in het SteM Zwijgershoek hoeft geen verder betoog. Alle voorwerpen en documenten werden op een wetenschappelijk verantwoorde manier ingepast in hun specifieke context. Duidelijke tekstpanelen op drie verschillende niveaus maken de bezoeker wegwijs.

Zonder afbreuk te willen doen aan de intrinsieke waarde van al wat wordt getoond, stellen wij graag zeven hoogtepunten van de permanente presentatie in de kijker. Stuk voor stuk elementen waarmee het museum in de regio, en zelfs in Oost-Vlaanderen, een unieke positie bekleedt.

Unieke metalen sier- en gebruiksvoorwerpen uit de middeleeuwen

Dankzij een gedegen metaalrestauratie kunnen wij pelgrimsinsignes, knopen, diverse andere kledingaccessoires en zelfs middeleeuws speelgoed laten bewonderen.

Een zeldzaam gave collectie vaatwerk uit de 17de en de 18de eeuw

De bodemvondsten rond het stadskasteel Castrohof dateren uit de periode 1625-1675. Het zeldzaam mooie vaatwerk werd met zorg gerestaureerd door keramiekspecialist Paulus Florizoone.

Een tv-journaal katapulteert de bezoeker terug naar 1870

Faits divers en andere nieuwsberichten uit het decennium 1870-1880 vormen de ingrediënten van een flitsend tv-journaal. Gepresenteerd en in scène gebracht door professionele journalisten van vandaag.

Een elektronische weegschaal als interactieve illustratie van de evolutie van de koopkracht

De bezoeker wordt uitgenodigd om replica's van aardappelen, een brood enz. te wegen en krijgt na enkele manipulaties een etiket met prijzen van 1800 tot vandaag. De geschiedenis van munten en biljetten en een overzicht van 200 jaar inkomen maken deze opstelling razend actueel.

Een selectie van stijlvolle 19de-eeuwse toiletkoffers

Ook in het begin van de 20ste eeuw was er een (beperkte) markt voor luxeartikelen. Dat bewijzen de zeer aantrekkelijke toiletkoffers, boordevol verfijnde verzorgingsaccessoires.

Een reusachtige vitrine met merkwaardige wassen bustes uit de jaren '20

Vandaag bestaan er diverse manieren om kapsels in een kapsalon te presenteren. In de 'golden twenties' gebeurde dat op fraaie wassen borstbeelden. In het SteM maakt de bezoeker kennis met enkele tientallen exemplaren.

Een uitstekend geconserveerde ovaalbreimachine van het merk Diamant uit de jaren '80

Net als de meeste machines in het breiatelier werkt deze machine nog echt. Uniek aan deze machine is de snel ronddraaiende carrousel met spoelen. Een lust voor het oog.

Het SteM Zwijgershoek in cijfers

Het publiek ontsluiten van de verzamelingen is de meest in het oog springende basisfunctie van een museum. Maar ook het verwerven van collecties, ze behouden en beheren en ze wetenschappelijk onderzoeken maakt deel uit van de kernopdracht van een museum. Daarom werd de infrastructuur op de site Zwijgershoek aan de modernste museale normen aangepast.

Enkele cijfers:

- een permanente presentatie voor de drie verhaallijnen van meer dan 1 150 m² met naar schatting 1 200 voorwerpen, documenten en fotovergrotingen, gepresenteerd in 82 state-of-the-artmuseumvitrines van de Duitse producent Rothstein. Meer dan 40 maatwerkvitrines in een eigentijds design, opgebouwd uit museumvriendelijke materialen door vaklui van de stadswerkplaatsen. Een scenografische museumverlichting, met warm neon in de 55 volzichtvitrines, glasvezelverlichting in 23 tafelvitrines en 140 10°- en 60°-halogeenspots van producent Zumtobel.
- gedoseerd gebruik van multimedia: drie videopresentaties, vijf audiopunten met hoofdtelefoons, twee pc's met onlinetoeegang tot de museumdatabank, twee pc's met aanraakschermen en interactieve toepassingen, één elektronische weegschaal voor de opstelling over koopkracht.
- drie educatieve ruimten van elk 40–50 m², uitgerust met aangepast meubilair en educatieve materialen.
- de polyvalente Piet Elshoutzaal van 200 m² voor lezingen en tentoonstellingen. De zaal biedt plaats aan 120 personen en is uitgerust met geluidsversterking, data- en videoprojectie, een ophangstelsel voor tentoonstellingen en aangepaste verlichting.
- het breiatelier van 625 m², dat plaats biedt aan een 70-tal breimachines, een confectieatelier en een grondstoffenlab.
- een permanent toegankelijk publiek depot, dat onderdak biedt aan ca. 1 200 voorwerpen en 110 schilderijen uit de museumreserve. Het depot is uitgerust met een verhoogd loopvlak in metaalconstructie,

een lift voor rolstoelgebruikers en 55 strekkende meter opslagrekken afgeschermd met plexiglas.

- een gesloten depot van 290 m², waarin ca 2 000 voorwerpen uit regionale erfgoedcollecties bewaard worden. Het depot is uitgerust met de modernste depottechnologie: een milieukast voor brandgevoelige producten, 25 opslagrekken, een professioneel bewaarsysteem voor schilderijen, ...
- twee ateliers van resp. 170 en 150 m² voor opslag van vitrines en tentoonstellingsmateriaal, inclusief werkruimte voor de museumtechnici.
- een archiefruimte van 35 m².
- nog te realiseren: een modern archeologisch depot van 350 m² (2010) en een voor onderzoekers toegankelijke museumbibliotheek van 50 m² voor de consultatie van 850 gespecialiseerde monografieën en tijdschriften (2011).

Een nieuwe communicatiestrategie

Naast de renovatie van het SteM Zwijgershoek krijgt ook de communicatie een grondige opfrisbeurt.

De creatie van het nieuwe museumlogo loopt parallel met de invoering van een nieuwe grafische huisstijl en de vormgeving van het nieuwe museum. Het nieuwe museumlogo symboliseert een etiket dat aan kleding wordt gehangen (link naar breiatelier) of aan museumvoorwerpen in depot. De gele cirkel is een subtiele knipoog naar het stadslogo van Sint-Niklaas. Het geheel werd vormgegeven in een warme bronskleur, de nieuwe hoofdtoon van het SteM.

Voor elk van de museumonderdelen werd een nieuw logo gecreëerd met een bijschrift in een aangepast lettertype. Voor het logo van het Mercatormuseum werd geopteerd voor het door Mercator ontwikkelde cursiefschrift. Het lettertype van het Internationaal Ex-Libriscentrum is een letter voor hoogdruk ontwikkeld door de gerenommeerde Sint-Niklase graficus Gerard Gaudaen.

Ook de communicatiestrategie van het museum wordt onder handen genomen.

Naar aanleiding van de opening lanceerden we een affichecampagne in de stad, infopunten in de regio en de steden Gent, Antwerpen, Mechelen en Leuven.

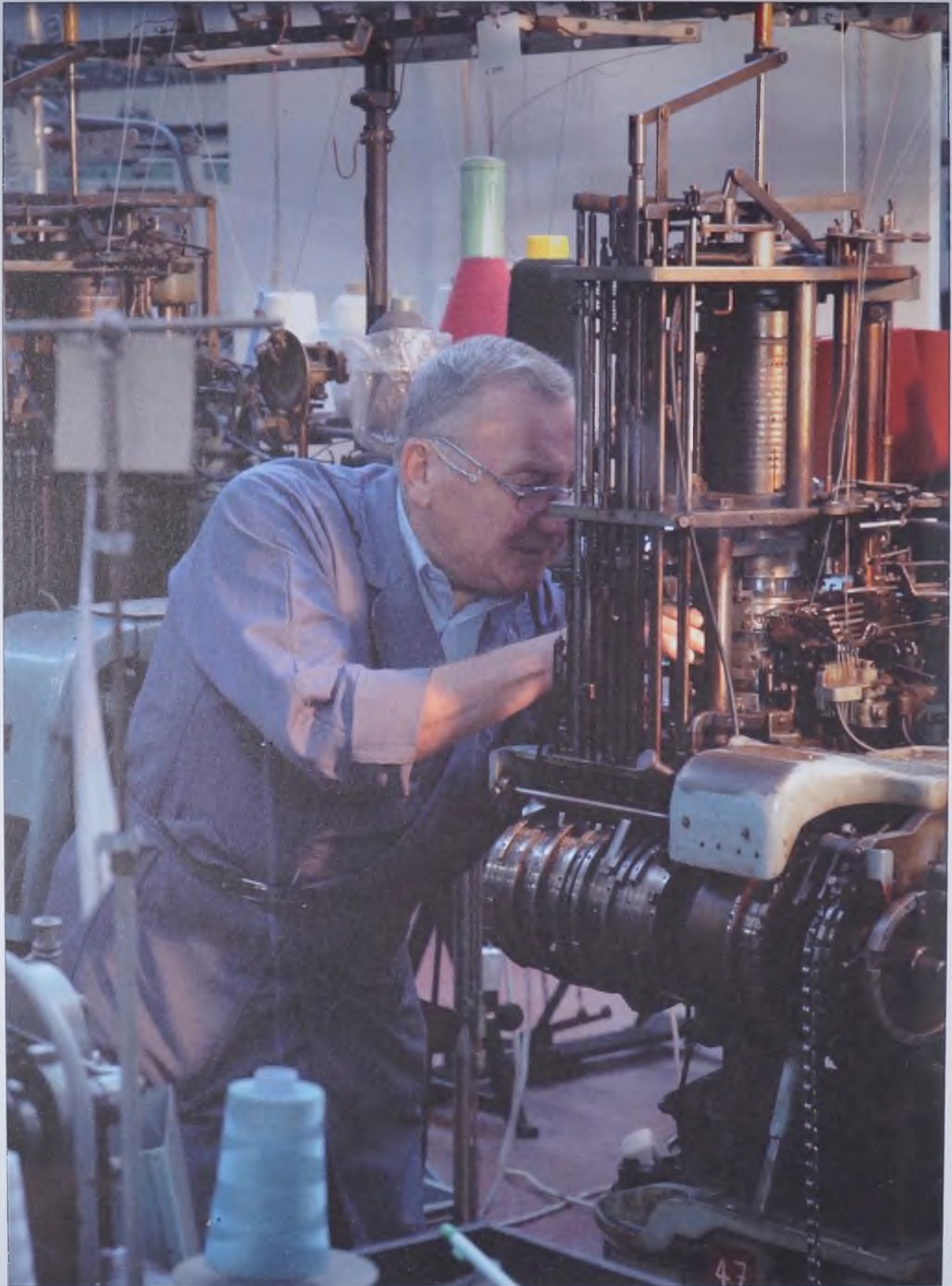
Centraal in de campagne staat een figurant in een vroeg-17de-eeuwse outfit en dito decor, maar waarbij telkens een link gemaakt wordt naar een actuele situatie. Zo laten we de figurant plaatsnemen aan een 17de-eeuws scriban ... met een draagbare pc. Of hij maakt voor het haardvuur avances bij een bevallige jongedame ... die ongeïnteresseerd sms'jes verstuurt. Op een ander beeld bekijkt de figurant de aardglobe van Mercator uit 1541 ... met een gps-toestel in de hand. Nog een ander campagnebeeld toont de figurant met een groep bezoekers ... terwijl hij een uitleg doet in een microfoon.

Een nieuwe uitgebreide promotiebrochure wordt massaal verspreid.

In het voorjaar van 2009 werd werk gemaakt van een museumwebsite, een museumwandelgids en twee doelgroepenbrochures: 'aanbod voor scholen' (26 museumlessen) en 'aanbod voor groepen' (twaalf rondleidingen uit een keuzemenu).

Nieuw is ook een seminarieformule voor bedrijven, waarbij in de voormiddag een personeelsopleiding of presentatie voor klanten in de museuminfrastructuur wordt verzorgd. Na de middag gaan de deelnemers op ontdekking in het museum.

Het jaarprogramma 2008 van de Stedelijke Musea bracht in totaal 22 activiteiten en telde volgende blikvangers:

- 'Diyalog', een tentoonstelling met kwalitatief hoogstaand grafisch werk uit Turkije
- 'Agaatje', een tentoonstelling met frivole prenten van Louis Paul Boon
- 'Stenen getuigen van den brei', een fotoproject over het onroerend erfgoed van de breisector, in samenwerking met de Sint-Niklase academie
- 'De XVII Provinciën in oude kaarten', een cartografische tentoonstelling met origineel werk uit de 16de en 17de eeuw
- 'Land en gezicht in Vlaanderen', een gewaardeerde fototentoonstelling van World Press Photowinnaar Walter De Mulder

Een reeks van tien lezingen over alle aspecten van eetcultuur werd bijgewoond door gemiddeld veertig deelnemers per lezing.

Samengevat: nieuw leven in de brouwerij in de Sint-Niklase musea.

Ward Bohé
conservator
SteM

'Wouter Deruytter – Billboards, New York' (van 28 april tot 18 juni 2006).

Tien jaar
Caermersklooster
1998-2008

Tien jaar Caermersklooster (1998–2008)

'Berlinde De Bruyckere'
(van 15 februari tot 14 april 2002).

1287–1998: de voorgeschiedenis

Het klooster van de geschoeide karmelieten, nu bekend als Provinciaal Cultuurcentrum Caermersklooster, is gelegen in de Patersholwijk in Gent. Volgens de overlevering gaat de naam Patershol terug op een donkere gang onder de infirmerie van het klooster. Meteen is duidelijk dat het Caermersklooster een wezenlijk deel uitmaakt van de geschiedenis van de stadswijk.

De karmelieten waren oorspronkelijk kluizenaars uit het Nabije Oosten. De maagd Maria zou hun op de berg Karmel in Palestina de opdracht gegeven hebben om een kloosterorde te stichten; vandaar hun benaming. De benaming 'vrouwebroers' – het Provinciaal Cultuurcentrum is gelegen aan de Vrouwebroersstraat – refereert aan hun verering van Maria.

De eerste 'caermers' vestigden zich vanaf 1287 in de refuge van de abdij van Cambron aan de Lange Steenstraat. Vermoed wordt dat het Oud Huis – de achter de kerk gelegen kapel van het Caermersklooster – daarvan nog restanten bevat. Zoals gebruikelijk bij de bouw van een klooster was één van de eerste activiteiten de bouw van een kerk. In het begin van de 14de eeuw werd een eenbeukige zaalkerk opgericht, die nu nog grotendeels te herkennen is. De originele dakkap is bewaard gebleven, wat uitzonderlijk is, en is verborgen achter het houten beschot van het plafond. Hetzelfde geldt voor de grafkelders met indrukwekkende schilderingen op de wanden, die zich nu onder de bevloering bevinden.

In de daaropvolgende eeuwen werd het klooster nu eens uitgebreid, dan weer verbouwd, geplunderd of deels vernield. Ook de bestemming wijzigde in de loop der eeuwen. In 1814 verloor de kloosterkerk definitief haar religieuze functie. Ze deed achtereenvolgens dienst als archeologisch museum, als museum voor volkskunde en als bergplaats voor de decors van de opera. In 1977 werd de provincie eigenaar van het kloostercomplex. In 1998 werd de kerk in haar huidige toestand en functie opengesteld voor het publiek.

'Johan Opstaele - Memory on/off - This is a moment' (van 16 februari tot 1 april 2007).

*'Paul Van Gysegem'
(van 15 juli tot 4 september 2005).*

1998–2008: tien jaar cultuurcentrum

De meest efficiënte oplossing voor het behoud van waardevolle gebouwen ligt in het vinden van een gepaste bestemming. In 1994 besliste de provincieraad van Oost-Vlaanderen om aan het Caermersklooster een culturele bestemming te geven. Het Caermersklooster kreeg dan ook de naam Provinciaal Cultuurcentrum Caermersklooster (PCC).

Sinds de officiële opening in september 1998 organiseert het PCC in de monumentale kerk, het Oud Huis en de wandelgangen spraakmakende tentoonstellingen.

Het bestuur vaart een koers waarin eigenzinnigheid, het onverwachte en het authentieke hoog in het vaandel staan.

Daarbij voert het een streekgericht beleid, dat werkt in twee richtingen. Enerzijds tracht het Oost-Vlaanderen buiten de provinciegrenzen te promoten – bv. met de tentoonstellingen gekoppeld aan de alternerende provinciale prijzen voor beeldende kunst en vormgeving –, anderzijds wil het Oost-Vlaanderen een inspirerend venster bieden op de wereld – zoals bv. met de tentoonstellingen 'Modern Chinese Art Foundation' (1999), 'Schilderkunst uit Sint-Petersburg vandaag' (2000) en 'Imigongo uit Rwanda - Van mest tot design' (2004).

Daarnaast voert het Caermersklooster ook een interdisciplinair beleid. Via verschillende culturele disciplines – beeldende kunst, architectuur, fotografie, film, design, etnische kunst, ..., al dan niet in combinatie met elkaar – wil het een platform zijn voor diverse actoren uit de culturele sector. Men kan hier bv. denken aan de tentoonstellingen '1751-2001/250 jaar architecten van de Academie Gent' (2001), 'Berlinde De Bruyckere' (2002), 'F3. Filip Claus, Piet Goethals, Carl Uytterhaegen' (2005) en 'Québec in vorm. 75 jaar ontwerpen uit de collectie van het Musée National des Beaux-Arts du Québec' (2008).

Verder wil het PCC ook sectoroverschrijdend werken en slaat het bruggen naar onder meer de sociale en de educatieve sector – bv. met de tentoonstellingen 'Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit' (1999) en 'Het ABC van de volkstuin' (2007).

Ten slotte streeft het Caermersklooster ook naar een samenwerkingsbeleid met andere instellingen of musea. Zo wil het zijn activiteiten op de Vlaamse, de nationale en zelfs de internationale kaart zetten. De jaarlijkse samenwerking met het Internationaal Filmfestival van Vlaanderen is daarvan een passend voorbeeld. Bij dat alles tracht het Provinciaal Cultuurcentrum tentoonstellingen van hoge kwaliteit voor een zo breed mogelijk publiek te brengen. De manier waarop de tentoonstellingen worden gepresenteerd is daarbij van cruciaal belang. In samenspraak met de kunstenaar wil het Caermersklooster een passende vorm geven aan de inhoud, zodat de tentoonstellingen verhelderend werken, zonder afbreuk te doen aan het opzet.

Gezicht op een deel van het te restaureren gebouw. Aanvang van de restauratie: begin 2009.

Tien jaar in cijfers

- tentoonstellingsoppervlakte: kloosterkerk 800 m², Oud Huis en wandelgangen 300 m²
- vaste personeelsleden: zes
- aantal culturele activiteiten: 89
- totaal aantal bezoekers: 419 000, dat is een gemiddelde van 176 bezoekers per dag
- enkele toppers:
  - ‘Stanley Kubrick’ (31 778 bezoekers of 392 per dag),
  - ‘Carl De Keyser. Zona - Siberische gevangenkampen’ (15 166),
  - ‘Jens Bjerre Disappearing worlds/Verdwijnende werelden’ (11 051),
  - ‘Shoes or no shoes. Het Museum voor Schoene Kunsten’ (10 844),
  - “‘VIP’s Very Important Paintings”, Karl Meersman’ (10 551),
  - ‘World Press Photo’ (10 501),
  - ‘Marec - Op papier de beste’ (10 424),
  - ‘The misfits - een Magnum-fototentoonstelling’ (10 285),
  - ‘INSIDE OUT - het ongebooren leven in beeld’ (10 170).
- de jaarlijkse 11.11.11-boekenverkoop: 4 263 mensen op drie dagen (2008)

De toekomst: de eerste pandhof

De restauratie van de eerste pandhof, de derde en laatste restauratiefase van het Caermersklooster, liet om diverse redenen op zich wachten. Nu de subsidie door de Vlaamse Gemeenschap is toegekend, zijn een werkgroep en een stuurgroep samengesteld. Er is beslist om de restauratie verticaal te faseren, waarbij elk deel van het gebouw in één bewerking volledig gerestaureerd en meteen in gebruik genomen wordt. Ondertussen beraadt de werkgroep zich over de functie die aan het pand kan worden gegeven; een totaalvisie is daarbij noodzakelijk.

In eerste instantie wordt gedacht aan een uitbreiding van de tentoonstellingsruimte en aan een receptieve ruimte in de voormalige refter in de vleugel aan de Vrouwebroersstraat. Verder wordt bekeken hoe gedeelten van het pand gebruikt kunnen worden door externen, waarbij een eventuele inrichting met het oog op bewoning in overweging genomen wordt.

De tijd dat enkel monniken door de gangen van het Caermersklooster schuifelden is duidelijk definitief voorbij!

Emmanuelle Béart was in 2008 in Gent voor 'Vinyan'.

Van 7 tot 18 oktober 2008 vond de 35ste editie plaats van het Internationaal Filmfestival van Vlaanderen - Gent. Naar aanleiding daarvan schreef Raf Butstraen, gewezen filmjournalist en redacteur van De Standaard, het volgende artikel.

Met **muziek** verlegt het
Filmfestival Gent
zijn grenzen

Met **muziek** verlegt het **Filmfestival Gent** zijn grenzen

Weinig filmtitels vatten de essentie van 35 jaar Filmfestival Gent zo goed samen als de op het festival met de publieksprijs bekroonde muziekdocumentaire 'Young@heart'. Er is weliswaar geen verband met de leeftijd van de protagonisten, die gemiddeld tachtig zijn, maar wel met de mentaliteit waarmee ze songs brengen van popiconen als The Clash, Coldplay, Talking Heads en andere Jimi Hendrixen. Dat gebeurt immers met een originele invalshoek, met een open geest, met een aanstekelijk enthousiasme en met een voorbeeldig professionalisme. Allemaal eigenschappen die de dynamische Gentse ploeg nastreeft en hoog in het vaandel draagt. Alles onder de leiding van Jacques Dubrulle, die al dertig jaar lang het jonge geweld stuurt en kanaliseert. Een en ander viel zelfs het toonaangevende filmvakblad Variety op. Met als gevolg dat het over Gent spreekt als 'een van de vijftig op wereldvlak niet te missen festivals'.

Variety's evenknie, The Hollywood Reporter, bleef daarbij niet achter en heeft het over 'een van de meest intrigerende haltes in het internationale festivalcircuit'. Beide publicaties verwijzen daarbij naar de klemtoon die het – volgens hen met de precisie van een Zwitsers uurwerk verlopende – festival legt op de rol van muziek in de film. In Gent wordt film bekeken én beluisterd. Aan de internationale jury wordt gevraagd met de oren te kijken.

Maar laten wij bij het begin van deze kroniek de klok naar 1974 terugdraaien. Van de term filmfestival was er nog geen sprake, toen Ben ter Elst dat jaar van 25 tot 31 januari van start ging. Hij noemde zijn initiatief een 'filmgebeuren' en zette zich daarbij af tegen het net opgerichte filmfestival van Brussel. Daar groepeerden de verdelers hun commerciële films die in het voorjaar zouden uitkomen en

vertoonden ze in avant-première. In Gent wilden Ben ter Elst en Dirk De Meyer daarentegen films vertonen die weinig kans maakten in de bioscoop. Gent kreeg dus een cinefiel tintje en het Filmgebeuren werd een begrip. Het succes zorgde ook voor groeipijnen en na een vijftal jaren was een structurele ingreep noodzakelijk.

Daarom werd in november 1979 een vereniging zonder winstoogmerk opgericht, die onder leiding van Jacques Dubrulle het Filmgebeuren zakelijk en organisatorisch zou begeleiden.

Niet iedereen was daarmee toen gelukkig, want sommigen vreesden dat door het openbreken van de structuren het cinefiele cordon zou begeven. En wat zou de inbreng van de overheden, met onder meer de provincie Oost-Vlaanderen, met zich brengen? Zou men nog op zere tenen kunnen trappen? Was in de pas lopen de nieuwe boodschap?

In de praktijk viel dat nogal mee. Om uit het Brusselse vaarwater te blijven, werd het voorjaar omgeruild met de maand november en werd, vooraleer dat een modetrend werd, het aanbod gediversifieerd.

De komst van Decascoop in 1982 versnelde nog dat proces, want toen werd het plots mogelijk om honderd in plaats van vijftig films te vertonen, een groter publiek aan te spreken, avant-premières te organiseren. Een en ander resulteerde in de nieuwe symbolisch geladen naam: Internationaal Filmgebeuren van Vlaanderen - Gent. De regio Vlaanderen ging daarmee de internationale toer op. Inmiddels is de term 'filmgebeuren' verdwenen en spreken we over het Filmfestival Gent. De officiële juridische naam van de vzw blijft intussen vzw Internationaal Filmfestival van Vlaanderen.

Eigenheid

Maar we wijken af. Terug naar het festival en de link met muziek. Al in 1981 duikt in de catalogus van het achtste Internationaal Filmgebeuren Gent een sectie 'Nieuwe muziekfilms' op. Daaronder Jerry Schatzbergs 'The honeysuckle rose' met country-and-western-zanger Willie Nelson in de hoofdrol. Daarnaast is er eveneens een hulde aan het oeuvre van regisseur Les Blank. Bij de negende editie van het Filmgebeuren komt het tot een samenwerking met het Festival van Vlaanderen, met als onderliggend motief de eigenheid van beide organisaties te onderstrepen en Gent twee maanden lang met cultuur te overspoelen. September zou met het Festival van Vlaanderen tot muziekmaand uitgroeien, terwijl oktober de filmmaand bij uitstek zou worden. Gent als cultuurstad ter ere.

Prins Laurent, prinses Claire, Jacques Dubrulle, gouverneur André Denys en Raoul Servais tijdens de 35ste editie van het Filmfestival Gent (2008).

De Brussels Philharmonic o.l.v. Dirk Brossé tijdens het World Soundtrack Awards Concert met Angelo Badalamenti in 2008.

Slechts bij het tiende Filmgebeuren kreeg de samenwerking een concrete vorm, want toen werd voor het eerst een competitie georganiseerd met 'Oorlog en vrede' als thema. In dat kader vertoonden muziek- en filmfestival samen 'New Babylon' van Leonid Trauberg en Grigory Kozintsev in het Gentse Kuipke. De daarbij behorende muziek van Dimitri Sjostakovitsj werd uitgevoerd door het Brabants Orkest. Dergelijke projecten, stomme film vertoond met livemuziek, groeiden uit tot een traditie. Voorstellingen van onder andere 'L'hirondelle et la mésange' en meer recent 'Die Austernprinzessin' van Ernst Lubitsch met een door Peter Vermeersch gecomponeerde score werden legendarisch. In 1984 was van de prille samenwerking nog weinig te merken, maar beide partijen gaven elkaar rendez-vous om in 1985, naar aanleiding van het Europees Jaar van de Muziek, opnieuw sterk uit de hoek te komen. Dat gebeurde door het invoeren van een internationale competitie met als thema 'De impact van de muziek op film'. Volgens het toenmalige 'dagelijks bestuur' was die thematiek ingegeven door de nauwe samenwerking met het Festival van Vlaanderen, maar ook om een eigen stem te hebben in de internationale festivalwereld. 'Wie in de drukte van de internationale festivalwereld nog ernstig wil genomen worden, moet een gelaat hebben. Gent wil de mogelijkheden van interactie tussen beeld en muziek beklemtonen en uittesten', deelde het dagelijks bestuur mee.

Het initiatief maakte indruk. In 1986 schreef Patrick Dewael, de toenmalige minister van Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap, dat de beslissing om met een thematische competitie te starten 'zowel getuigde van deskundigheid en enthousiasme als van vindingrijkheid en organisatietalent'. Burge-meester Jacques Monsaert had het over 'een muzikale eigenheid die aansluiting zoekt bij de rijke muziektraditie van onze stad'. Dat waren verre van loze woorden, want niemand minder dan filmmuziekcomponist Gabriel Yared beweerde wát later dat hij graag naar Gent kwam, want 'de stad had met Philippe Herreweghe en zijn Collegium

Vocale en hun Bachuitvoeringen al een muzikale aura. Het festival draagt daar sinds jaren een eigen steentje toe bij.'

Record

Het van start gaan met een competitie maakte in ieder geval indruk en de muziekuitegeverij Filmtrax beloofde om de bekroonde filmmuziek op een lp uit te brengen. De jongste jaren zorgde het filmfestival zelf voor een variant op dat nu bijna voorhistorisch klinkende initiatief. Om de herinnering aan de inmiddels vast ingeburgerde filmmuziekconcerten levendig te houden en om de muziek van de componisten die het festival bezoeken nog meer bekend te maken, begon het festival met een reeks cd's onder de titel 'For the record'. Daarna wordt de naam van de componist ingevuld. Zo kwamen Craig Armstrong, Mychael Danna en Angelo Badalamenti al aan bod. Hun respectieve muziek wordt in een studio opnieuw uitgevoerd door het Brussels Philharmonic/Vlaams Radio Orkest onder leiding van Dirk Brossé.

Aan de eerste competitie in 1986 namen niet minder dan zestien films deel. Daaronder 'Mishima' van Paul Schrader, 'Dance black America' van D.A. Pennebaker, 'Il bacio di Tosca' van Daniel Schmid, 'Detective' van Jean-Luc Godard en 'Stop making sense' van Jonathan Demme. De jury, die onder anderen bestond uit André Delvaux, de muziekproducent Simon Heyworth en de componisten Alain Pierre en Loek Dikker, bekroonde 'Stop making sense', Jonathan Demmes historisch geworden verslag van een concert van de popgroep Talking Heads.

De titels zijn het vermelden waard, omdat de genres die ze vertegenwoordigen, nu niet meer in aanmerking komen voor de competitie. Muziekdocumentaires als 'Il bacio di Tosca', waarin Daniel Schmid keek naar wat er op latere leeftijd van operasterren geworden was, en concertfilms als 'Stop making sense' worden steevast naar een aparte festivalsectie, 'Eye tunes' genaamd, verwezen. Het gaat in de competitie wel degelijk om de impact van de muziek. Want anders dreigt het gevaar dat de muzikale smaak een rol speelt in het debat.

Inmiddels is de festivalthematiek verbreed. Met het verfijnen van de techniek is ook de aandacht toegenomen voor het geluid. De zogenaamde sound design speelt een steeds grotere rol in het productieproces van een film. En dat is niet alleen hoorbaar in de grote spektakelfilms. Muziek en verfijnde, al dan niet gemanipuleerde omgevingsgeluiden moeten de filmbeleving versterken. Wellicht komt het in de competitie nog tot een splitsing tussen de prijzen voor de muziek en die voor het sound design.

De bekroning van Jean-Luc Godards 'Detective' wegens het gebruik van bestaande muziek is exemplarisch voor een discussie die met de regelmaat van een klok terugkomt. Die gaat immers over het vrijwaren van het beroep van filmmuziekcomponist. Peer Raben, bekend als de huiscomponist van Rainer Werner Fassbinder, wilde in 1989 Michael Hanekes 'Der siebente Kontinent' bekronen,

omdat de regisseur een thema uit een vioolconcerto van Alban Berg perfect gebruikte. Zijn collega Georges Delerue verzette zich daartegen, omdat zoiets een doodsteek betekende voor het eigen beroep. Beide gewaardeerde vakmensen en ware festivalvrienden stonden lang niet alleen met hun opvatting.

Toen in 2008 'Stella' van Sylvie Verheyde, over een in een Parijs café opgroeiend meisje, in de competitie werd vertoond, was een jurylid daar achteraf niet zo gelukkig mee. Sylvie Verheyde gebruikte immers heel wat Franse liedjes uit de jaren zeventig om de leefwereld van Stella te schetsen. Volgens de programmatoren was dat op z'n minst een meerwaarde voor de film, maar een jurylid vond dat Verheyde gewoon de 'jukebox had aangezet en beter voor een echte componist had gekozen'. Het is net die discussie die het festival met zijn selectie op gang probeert te brengen.

Mix

Discussie alom dus, want zowel film als muziek is een dynamisch medium en de optimale verstrengeling of mix tussen beide wordt zelden bereikt. De Stanley Kubricks, die zowel klank als beeld verrijken en de grenzen ervan verleggen, zijn dun gezaaid. En de opvattingen over de rol van de filmmuziek evolueren eveneens. John Powell, die onder andere de muziek schreef voor 'Shrek', 'Chicken run' en de Bournetrilogie, zei op het festival dat 'filmmuziek mee evolueert met de film zelf. In de jaren tachtig moest je dicht op de actie zitten, terwijl je nu verondersteld wordt op een armlengte toe te kijken.'

We signaleren de discussiepunten, omdat die tot een heel verscheiden prijzenregen hebben geleid. Daarom is het bijna onmogelijk om in de bekroningen van de Gentse jury's tendensen of muzikale opvattingen te onderscheiden. Net als bij andere festivals komt daarbij niet altijd het beste van het beste op een palmares. Gent hoeft zich echter niet te schamen. Er is bij de bekroonde componisten een mooi en voorbeeldig evenwicht tussen de toenmalige nieuwkomers als Tan Dun en Bruno Coulais en de gevestigde waarden als Howard Shore, Rachel Portman, Michael Kamen en Ry Cooder. Meer dan eens viel de prijs voor de beste film samen met de prijs voor de beste muziek. Beide vormen nog altijd de kern van het festivalpalmares, maar het prijzenpakket werd de jongste jaren uitgebreid met de prijs voor de beste regie en voor het beste scenario. Met de tijd evolueerde ook de naamgeving van de prijzen. De beste film werd ooit met een Gulden Spoor beloond en die prijs ging daarna verder door het festivalleven als de Grote Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Beste Film. Andere prijzen werden gepersonaliseerd en zo komt de Georges Delerueprijs terecht bij de componist(e) van de beste filmmuziek. De Noorse regisseur Bent Hamer mag zich voor zijn 'O'Horton' de laatste winnaar noemen van de Robert Wiseprijs voor de beste regisseur, want die wordt niet langer toegekend.

Met de juryleden heeft het Filmfestival Gent overigens haast jaar-

lijks een klein probleem. Ze willen namelijk het volgende jaar terugkeren. Want er zijn het historische Gentse kader, de uitwisseling van inzichten over het gebruik van de muziek, de concerten, de gastendienst, die hen verwent.

De nood aan duurzaamheid werd in 2001 door het festival opgevangen door het oprichten van de World Soundtrack Academy (WSA). Een historische datum in de geschiedenis van het festival, want het bezorgde de filmmuziekcomponisten als eerste een eigen forum en plaatste zich daarmee nog prominenter op het internationale voorplan. De Academy ging met veertig leden van start, maar telt er inmiddels bijna driehonderd. Ze reikt jaarlijks prijzen uit voor onder andere de beste score, de beste song, de beste componist en de ontdekking van het jaar. Dat gebeurt op het jaarlijkse WSA-concert en na amper negen jaar is dat één van de meest toonaangevende gebeurtenissen in het wereldje van de filmmuziek. Dat bewijst de verbreding van de aandacht, die er aanvankelijk vooral in de vakbladen was, maar er nu steeds meer ook in de algemene persberichtergeving blijkt te zijn. Van die internationale aandacht maakt het festival gebruik om eigen talent in de kijker te plaatsen. Twee voorbeelden slechts. Piet Goddaer stond op het podium van Muziekcentrum De Bijloke naast John Powell en Tuur Florizoone trad op tussen Dario Marinelli en Angelo Badalamenti. Voor zijn muziek voor 'Aanrijding in Moscou' kreeg Florizoone toen zelfs de World Soundtrack Public Choice Award. Om het aspect muziek nog meer te beklemtonen worden alle activiteiten in dat verband sedert een paar jaar gegroepeerd en voorgesteld tijdens de laatste festivaldagen. Zo wordt het WSA-concert niet alleen een hoogtepunt, maar ook het orgelpunt van het festival. Voordien is er ook het jaarlijks terugkerende muziekseminarie en daarbij wordt geregeld een beroep gedaan op het aanwezige WSA-talent. Studenten kregen op die manier al les van o.a. Gabriel Yared, Stephen Warbeck en Mychael Danna. Daarnaast kregen ze tijdens de seminaries de kans om concrete informatie op te steken

over hoe je aan een score begint of hoe je de rechten kan verwerven als je een hedendaagse song gebruikt. Visie tentoonspreiden en toch concreet zijn is steeds één van de aandachtspunten van het festival.

Tastbaar

Soms leidde visie eveneens tot verrassend tastbare resultaten. Dankzij de ontmoeting tussen Howard Shore en het Vlaams Radio Orkest naar aanleiding van de uitvoering van Shores 'The Lord of the Rings symphony' mocht het orkest na bemiddeling van het festival de score van Martin Scorsese's 'The aviator' opnemen. Een en ander leidde, dankzij de goede festivalcontacten met de Europese Film Academy en de steun van stad, provincie en Vlaamse Gemeenschap, tot twee optredens in Berlijn. En dat Dirk Brossé op wereldtournee trekt met de 'Star wars'-muziek van John Williams is te danken aan het spraakmakende concert met Williams' muziek in het Gentse Kuipke. John Williams past overigens uitstekend in de rij prestigieuze namen die al in door het festival georganiseerde concerten aan bod kwamen. Ennio Morricone, Craig Armstrong, Hans Zimmer, Michael Nyman en Alberto Iglesias zijn er slechts enkele van.

Maar wie daaruit zou afleiden dat het festival alleen maar de grote trom roert, verwijzen we naar het intieme en persoonlijk gekleurde concert dat Gabriel Yared in 2008 gaf met muziek die hij had geschreven voor zijn overleden vriend en cineast Anthony Minghella. Er was datzelfde jaar zelfs ruimte voor de folkgroep Kadril met eigen versies van de ook in films voorkomende volksmuziek.

Zo probeert Gent steeds maar grenzen te verleggen en barrières open te breken. De sedert 2005 verworven toekenning van een prijs voor de beste Europese filmmuziek is nog een trofee die door het Filmfestival Gent werd binnengehaald. En terwijl het filmfestival van Berlijn Maurice Jarre in 2009 huldigde voor zijn rol in de filmmuziek, gebeurde dat in Gent al in 2003 met een Lifetime Achievement Award. Maurice Jarre

was trouwens één van die persoonlijkheden die geen afscheid konden nemen van Gent. Daarom kwam hij op eigen verzoek het jaar nadien terug en werd er tot juryvoorzitter verkozen. In deze kroniek met enkele markante gebeurtenissen uit 35 jaar filmfestival mag de spraakmakende tentoonstelling 'Cités-Cinés' uit 1989 niet onvermeld blijven. Niet minder dan 450 000 toeschouwers liepen er toen door sfeerrijke en herkenbare filmdecors. Verder behoort de Stanley Kubricktentoonstelling met documenten, filmdecors en filmfragmenten zonder twijfel tot de hoogtepunten in de Gentse festivalgeschiedenis. Ze zou er evenwel niet gekomen zijn zonder de essentiële financiële steun van de provincie Oost-Vlaanderen. Als regionaal sterk verbonden partners droegen festival en provincie er op die manier extra toe bij om het festival een multidisciplinair karakter te geven. Zelden kregen zo velen en dat vóór wereldsteden als Rome, Parijs en Londen de kans om op een zeer nabije, haast tastbare en unieke manier kennis te maken met het werk van een filmlegende. Na het succes van de tentoonstelling ging het festival met des te meer enthousiasme verder en zo kwam in 2008, weliswaar op een meer bescheiden manier, Harold Lloyd aan bod. Maar ook dat bleek een ontdekking.

Verdiepen

Bij dat alles blijft Gent natuurlijk een *filmfestival*. Maar het blijft niet bij vertonen alleen. Het filmfestival helpt hen die zich in het medium verdiepen en is bereid om bij te springen bij de vorming van mensen die met het medium bezig zijn. Het wil vooral zijn eigen grenzen doorbreken. Daartoe werkt het al enkele jaren samen met Kunstencentrum Vooruit. Daarom kwam er een vierde uitgave van 'Almost cinema'. Daar onderzoekt Vooruit allerlei experimenten in het grensgebied van media en film. En wie met Vooruit vertrouwd is, weet dat zo iets op een eigenzinnige manier gebeurt. Zo was er in 2008 een *oorfilm* gecomponeerd door Eric Thielemans, die je leerde luisteren naar verschillende soorten stiltes. Liveperformances en een interactief parcours zorgen er in Vooruit voor dat film kijken nog een extra lichamelijke dimensie krijgt. En ook tijdens het filmfestival doet Vooruit zijn faam als muziektempel alle eer aan. Een originele muziekdocumentaire zoals 'Young@heart' zorgt ieder jaar voor een heel aparte alternatieve openings sfeer en zowel Patti Smith als Victoria Abril voelde er zich thuis. In Vooruit worden verschillende disciplines uit soms kleinere niches samengebracht en al dat kleine wordt samen aan een groot publiek getoond. Klein en groot, het heeft dus allemaal een plaats op het Filmfestival Gent. Er is ruimte voor een intiem en voor een groots concert, voor films met 'A look apart' en werken die tot de wereldcinema behoren. Steeds opnieuw probeert Gent van een film een evenement te maken, zowel voor dat ene individu, voor die specifieke doelgroep als voor dat andere bedrijf. Net zoals de illustere grote broers is Gent niet ongevoelig voor de veranderende rol van een filmfestival. Met zijn prijzenpot, die van 2 500 euro tot ongeveer 100 000 euro

evolueerde, hielp het jarenlang de bekroonde films de filmzalen in. Maar het aanbod slinkt en de arthouses hebben het moeilijk. Voor festivalfilms moet steeds meer worden betaald, want sommige films worden alleen nog maar op een festival vertoond. Wat de inkomstenbron voor een producent en sales agent wel erg beperkt houdt. Alleen topvedetten brengen nog de massa op de been en die zijn niet alleen erg kieskeurig, maar ook onbetaalbaar geworden.

De digitale revolutie is bovendien nog lang niet uitgewoed. Maar wel onomkeerbaar. Daardoor komt het distributiemodel onder druk te staan en worden films gericht gedraaid en verkocht. Wat niet in de zalen komt, gaat rechtstreeks naar dvd of naar video on demand (VOD). Voor alle festivals komt het erop aan alert te blijven en in te spelen op de nieuwe mogelijkheden. Gent heeft daar de nodige partners voor. Zo begon het festival in 2008 samen met Belgacom TV met het aanbieden van 75 filmtitels op de digitale kabel. Nieuwe partners zijn uiteraard altijd welkom. Eén ervan was het Museum Dr. Guislain, waarmee de tentoonstelling 'Het spel van de waanzin. Over gekte in film en theater' werd opgezet. Het filmgedeelte was voor rekening van het festival. Deze en nieuwe toekomstige vormen van samenwerking bewijzen dat Gent een proactief beleid voert. Eenvoudig is dat niet en de financiële crisis zorgt voor de nodige turbulentie. Maar wie zei er ook weer: de gids is ervaren.

Impressionante line-up tijdens de World Soundtrack Awards 2007, v.l.n.r.: Mychael Danna, Harry Gregson-Williams, Alberto Iglesias, Clint Mansell, David Arnold, Maurice Jarre, Daniel Tarrab, Andrès Goldstein, Jef Neve, Evanthia Reboutsika, Werner Viaene.

In 2008 bestond het Internationaal Festival van Vlaanderen Gent 50 jaar. Sibyl Callewier, pers- en communicatieverantwoordelijke van het festival, schreef daarover het volgende artikel.

50 jaar Internationaal **Festival van Vlaanderen** Gent

50 jaar Internationaal Festival van Vlaanderen Gent

Het Festival van Vlaanderen Gent vierde in september-oktober 2008 zijn 50ste verjaardag. Dat gouden jubileum wilden we niet ongezien voorbij laten gaan. Een brainstorming bracht ons op het idee heel Vlaanderen te laten meevieren. Een stukje taart leek ons daarbij een leuke verwenning. Dat zou voor ons echter een onbetaalbare stunt geweest zijn. Getuigt dit van grootheidswaanzin? In zekere zin wel, ja. Anderzijds is dit een heel mooi voorbeeld van wat ons festival en onze organisatie typeert: het Festival van Vlaanderen Gent durft dromen. Het wil je ten volle laten proeven en genieten, en dat is al 50 jaar een constante in onze geschiedenis.

Waarom komen mensen nu eigenlijk al een halve eeuw naar de concerten/happenings van het Festival van Vlaanderen Gent? In de eerste plaats om zich te ontspannen, om zich te amuseren, om van onbetaalbare muzikale schoonheid te genieten, om de geest te verrijken, om nieuwe muziek te ontdekken, om met partner, gezin, vrienden of familie een gezellige avond te beleven en/of om zich te verdiepen in andere culturen.

Met al die ingrediënten en het thema '1001 nachten muziek' ging onze artistiek coördinator Jelle Dierickx aan de slag. Het werd een festival om u tegen te zeggen. Er traden meer dan 800 artiesten op, 42 000 bezoekers wilden hen aan het werk zien en onder meer daardoor konden we rekenen op een bezettingsgraad van 90%. De nationale en internationale pers wilden onze verjaardag voor geen geld missen. Zo werd onder andere een paginagrote recensie gepubliceerd in 'Gramophone' (zie verder), het belangrijkste klassiekemuziekmagazine van Europa.

Hieronder vind je een terugblik op onze jubileumfestivaleditie.

Van OdeGand tot 'De vier seizoenen'

VRT-nieuws, donderdag 11 september 2008: 'Brand in de Kanaaltunnel ...'. De eerste berichtgeving sloeg ons met verstomming. Waren er gewonden? Of erger? Kenden wij iemand die reisplannen had? Nauwelijks twee seconden later paniek alom in kasteel Borluut. Tal van artiesten zouden per trein naar Gent afzakken voor OdeGand, het openingsfeest van ons festival: stervioliste Ning Kam, de muzikanten van tangoband Orquesta Tipica, de Japanse Jojito Hirota & his Taiko Drummers, ... Een spannende start, maar gelukkig werd deze brand snel geblust door onze uiterst creatieve en vak-kundige concertcoördinator.

Restte ons nog de weergoden het vuur aan de schenen te leggen ... Dat bleek een moeilijker klus. Tot zaterdag 16 uur hielden we onze adem in, daarna konden we enkel maar toekijken hoe de amphicar van kapitein Zeppos meedogenloos van kop tot teen onder water werd gezet. Gelukkig gebeurt dat maar één keer elke zes jaar. Iets minder mensen namen de bootjes om zich van concert naar concert te begeven, maar de zalen zaten afgeladen vol.

De zesde editie van OdeGand werd een creatiefestijn: het flamencoproject '12 tiempos de amor', het project '1001 liefdes', de nieuwste act van DJ Bigband ('Around the world in 80 beats'), de kersverse jazzgroep rond Christian Mendoza en recent werk voor ensemble van Thomas Smetryns werden allemaal voor het eerst aan een publiek voorgesteld. Daarnaast waren er opnieuw heel wat topmusici te bewonderen: onder andere pianiste Lise De la Salle, fadista Raquel Tavares, fluitist Shashank en taiko-drummer Jojito Hirota.

De artiesten gaven het beste van zichzelf, het publiek was tevreden, de toon was gezet. En 's avonds kregen we genade van de weergoden. Het slotconcert op het drijvend podium aan de Korenlei kon plaatsvinden. De piepjonge Canadese sopraan Measha Brueggergosman zong de sterren van de hemel tijdens Berlioz' 'Les nuits d'été', wat haar blijkbaar blootsvoets het best lukte... No problem, ze voelde zich comfortabel, het was een mooie avond, het publiek genoot, wij genoten en verlangden stiekem naar ons bed.

Gedurende de volgende drie weken verslonden het publiek en het festivalteam 140 concerten, soms twee op dezelfde avond. Tijdens Festival Avanti! fietsten 3 000 muzikliefhebbers van het ene concert naar het andere. De tocht begon bij The Temple in Destelbergen en volgde daarna een deel van de Kastelenroute. Zo kon je in paardenmelkerij Kattenheyehoeve in Laarne genieten van de tafelmuziek van Zimbello en in de tuin van het kasteel van Heusden had performer Erwin Stache koekoeksklokken geïnstalleerd. Voor vurige flamenco moest je in de Sint-Martinuskerk van Melle zijn, verliefde zielen konden in kasteel Succa naar liefdesliederen luisteren, vertolkt door het Ghalia Benali Ensemble. Maar er was ook percussie, contrabas, Noorse folk, een fagottenkwartet en nog zoveel meer. Leuk waren ook de reacties van publiek en artiesten achteraf. Ze zijn allemaal te lezen op onze website. 'Zelden zo'n goed georganiseerd evenement meegemaakt. Geen lange rijen om aan te schuiven, perfecte bewegwijzering en talrijke gidsen onderweg, plaatselijke politiekorpsen die waren ingezet bij belangrijke oversteekplaatsen, kortom een zorgeloze rit voor de deelnemers. Het aanbod van de concertjes was zeer divers, 't was moeilijk een keuze te maken. Kortom een schitterende dag met veel muzikaal en sportief genot. Van plan om er volgend jaar weer bij te zijn', aldus één van de enthousiaste fietsers.

Voor een onbekende parel moest je in 2008 in de Pacificatiezaal van het Gentse stadhuis zijn, de plaats waar trouwens 50 jaar tevoren het eerste concert van het Festival van Vlaanderen gegeven werd – toen nog onder de naam Festival van Barokmuziek. De Poolse sopraan Elzbieta Szmytka en pianist Levente Kende brachten er liederen van Frédéric Chopin die pas na zijn dood uitgegeven zijn. Eén van de topconcerten van vorig jaar.

In de Sint-Baafskathedraal kon je volgende ensembles, dirigenten en solisten zien: Concerto Köln en tenor Christoph Prégardien, het wereldberoemde King's College Choir o.l.v. Stephen Cleobury, de Junge Deutsche Philharmonie en Elizabeth Connell o.l.v. George Benjamin en last but not least – na meer dan 30 jaar afwezigheid op de Gentse scène – het Koninklijk Concertgebouworkest Amsterdam o.l.v. Daniele Gatti.

In Muziekcentrum De Bijloke trad L'Arte dell'Arco o.l.v. Christopher Hogwood op. Een staande ovatie kon je daar ook meemaken: 'Sheherazade' Jahida Wehbe betoverde samen met het Osama Abdulrasol Ensemble het voltallige publiek. En als je de energieke Rachel Podger en het Orchestra of the Age of Enlightenment wilde horen, dan kon je in de Vlaamse Opera terecht: één van de beste concerten van de festivaleditie 2008. Zij die erbij waren, zullen dat alleen maar kunnen beamen.

De concerten à la Kaffee Zimmermann zijn ondertussen ook een vaste waarde geworden. Tal van verenigingen konden drie dinsdagnamiddagen na elkaar naar de Vlaamse Opera in Gent afzakken om er een gezellig con-

cert bij te wonen, gevolgd door een hartelijke babbel bij een stukje taart. Op het programma stonden in 2008: Toon Fret – Elise Simoens – Bernard Woltèche, muziektheater gebracht door Ann Fierens, Anne Cambier en Michaël Pas en om af te sluiten kamermuziek van Apsara.

De voorstelling van de cd 'Fordlandia' van Jóhann Jóhannsson vond plaats in een volledig uitverkochte Sint-Barbarakerk en was één van de publieksuccessen van 2008. Ook de dansproductie 'pitié!' van les ballets C de la B had veel succes en werd door de pers als 'must see' aanbevolen. Verder brachten we de Belgische creatie van Dick van der Harsts 'Assim' en ook 'Requiem' van het Zwitserse Velma, dat nieuwe wegen in de muziek bewandelde.

Om het festival af te sluiten nodigden we een gast van 2007 uit: Joshua Bell durfde Vivaldi's 'Vier seizoenen' nog eens ten gehore brengen. We konden hem geen ongelijk geven. De charme waarmee hij die klassieker klank gaf, kon een volle zaal bekoren. En wat is er mooier om een jubileumeditie af te sluiten dan een staande ovatie?

Unidentified Festival Object!

De Gentenaar kondigde het al aan eind april 2008: 'HouseMusic stopt, Festival Made®! begint' ... 'Het is als festival moeilijk om steeds iets nieuws te brengen en we stoppen liever op het hoogtepunt van HouseMusic. Er komt zeker iets in de plaats voor studenten, maar dat zal men de dag zelf pas merken. Het wordt iets compleet anders', aldus Serge Platel, algemeen directeur van het Festival van Vlaanderen Gent en medebedenker van HouseMusic.

Zo gezegd, zo gedaan. Op 2 oktober speelden Igudesman & Joo met hun show 'A little nightmare music' in amper 10 minuten auditorium E van de Universiteit Gent plat (600 studenten!). Vele honderden studenten van de Universiteit Gent, de Hogeschool Gent en de Arteveldehogeschool kregen die dag bij de start van het academiejaar een onaangekondigd concert te horen. Ambiance verzekerd!

De allerjongsten onder ons – de 6- en 7-jarigen van diverse Oost-Vlaamse lagere scholen – konden diezelfde week in Muziekcentrum De Bijloke een traject volgen waarbij ze afwisselend een kort concertje hoorden en vervolgens aan een workshop deelnamen. Die succesformule wordt al enkele jaren samen met Musica en Wock georganiseerd.

Ook de Jongerenhappening vond in 2008 weer plaats. Tijdens die happening kunnen 17- en 18-jarigen een hele namiddag op drie plaatsen in Gent terecht voor een stukje muziek. De Universiteit Gent stelde voor het eerst de aula ter beschikking. Dat bleek een schot in de roos te zijn: de laatstejaarsleerlingen konden op die manier al eventjes in hun toekomstige leslokalen vertoeven.

Festival Made®!

Festival Made®! – wij noemden het 'onze jongste spruit', vandaar ook het bijbehorende campagnebeeld met baby tussen proefbuisjes – zag in 2008 het daglicht. 'Nachtmuziek' was de rode draad. Naast de originele versie van Mozarts 'Eine kleine Nachtmusik' kon je een remix horen en luisteren naar

diverse klankinstallaties die dat werk als uitgangspunt hadden. Verder stonden onder meer op het programma: 'Pierrot lunaire' van Arnold Schönberg, Matthias Pintschers 'Twilight song' en 'Nox aeterna' van Walter Hus, ... Voor de gelegenheid werd het voormalige rechtsgebouw opengesteld. Samen met de Cercle Royal Artistique et Littéraire vormde het een fantastisch decor voor ons nachtmuziekfestival. Ook in de cellen viel er van alles te beleven. Op het binnenplein kon je een dj aan het werk horen die de hele dag klassieke muziek draaide. Maar ook de Veldstraat werd niet gespaard: de jonge wolven van Atonor lieten er de shoppers kennismaken met allerlei nachtgeluiden.

Wegens het grote succes van de eerste editie vond Made®! in 2009 opnieuw plaats. De menselijke stem werd volledig onderzocht.

De Queeste revisited

Tussen 1 mei en 30 september 2007 vond in de provincie Oost-Vlaanderen een grootschalige zoektocht plaats naar 'de oudste, de stoutste en de wijste muziek van Vlaanderen' (vrij naar Sanderus). Samen met Resonant (Centrum voor Vlaams Muzikaal Erfgoed) riep het Festival van Vlaanderen Gent alle Oost-Vlamingen op om op stoffige zolders te neuzen en in donkere kelders te duiken op zoek naar muzikale rijkdommen die te lang in de anonimiteit waren weggekijnd. Behalve muziekhandschriften kwamen ook heel wat muziekinstrumenten van onder het stof: een vermoedelijk 18de-eeuws serpent (blaasinstrument), een aantal Franse houtblaasinstrumenten van de befaamde Georg Ludwig Wilhelm Triebert, een zeldzame saxtrombone ...

Het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en het festival gaven in de context van De Queeste een compositieopdracht aan Gentenaar Thomas Smetryns. Gefascineerd door de opgedoken instrumenten gebruikte hij de klankkleuren als uitgangspunt voor zijn creatie 'Terre de Flandre/Vlaanderland'. Het resultaat was tijdens OdeGand te horen in de Minardschouwborg. De Queeste ... revisited.

Concerten in de provincie

Het Internationaal Festival van Vlaanderen Gent organiseert niet alleen concerten in hartje Gent. Ook in de rest van de provincie Oost-Vlaanderen is het festival alom aanwezig. Tal van gemeenten en steden profileren zich jaar na jaar enthousiast als Festivalstad.

Het Festival van Vlaanderen stelt artiesten en programma's voor. Uit die bundel kiezen de steden en gemeenten wie bij hen mag concerteren. In veel steden en gemeenten vormt dat concert hét hoogtepunt van het jaar. De ontmoeting achteraf, gekoppeld aan een gezellige receptie, duurt vaak tot in de vroege uurtjes.

In 2008 werden in 29 steden en gemeenten in Oost-Vlaanderen niet minder dan 34 concerten georganiseerd: Liebrecht Van Beckevoort, het Vlaams Radio Koor, Encantar, het Collegium Instrumentale Brugense, Marie Hallynck, Oxalys, Vitaly Samoshko, ... Deze concertreeks vormt dan ook een erg belangrijk onderdeel van het muzikale aanbod in de provincie Oost-Vlaanderen.

Hoe oud is het festival nu werkelijk?

'Je bent zo oud als je je voelt', heet het in de volksmond. Dat kunnen wij alleen maar beamen. Toch wilden we onze leeftijd een gezicht geven. Daarom kozen we voor een 50-jarige dame als campagnebeeld. Tijdens onze muzikale fietstocht, Festival Avanti!, fietste een olijke bende 50-jarigen gezwind met ons mee. Achteraf boden we hun en hun partner een heerlijk glaasje bubbels aan.

Een betaalbaar festival met een onbetaalbare geschiedenis

De prijzenpolitiek van buitenlandse festivals als Edinburgh, BBC Proms, ... toont aan dat de prijzen die het Festival van Vlaanderen Gent hanteert, nog steeds als zeer democratisch beschouwd mogen worden. Dat maakt ons festival laagdrempelig.

Toch blijft de prijs voor sommige mensen in onze samenleving te hoog. Heb je er al eens bij stilgestaan dat sommige mensen niet naar een concert met een toegangsprijs van 8 euro kunnen komen wegens te duur? Wij vinden dat jammer. Daarom werkten we samen met de dienst Kunsten en het ocmw van Gent enkele jaren geleden een project uit. Via 'Jouw sleutel' (naar cultuur) kunnen minder gegoede mensen voor één euro een concert van het Festival van Vlaanderen Gent bijwonen. Het resterende ticketbedrag wordt bijgepast door onze sponsors en onze vriendenwerking. Daardoor konden honderden mensen in 2008 voor één euro naar OdeGand, Kaffee Zimmermann, het King's College Choir, Jahida Wehbe en het Osama Abdulrasol Ensemble en Festival Avanti!

Het festival aan het ziekbed van ...

Terug naar onze 50ste verjaardag. Een verjaardag vier je met taart. Of zonder taart. Een verjaardag vier je alleen of met je vrienden.

Wat als die vrienden al jaren bedlegerig of hulpbehoevend zijn? We vroegen aan het King's College Choir om op zondag 21 september op te treden voor de zieken van het Jan Palfijnziekenhuis. Een onvergetelijke ervaring.

'Vrijwillig' voor iemand iets doen

De persoonlijke geschiedenis van één van de medewerkers van het festivalteam deed ons stilstaan bij het werk van palliatieve verzorgers. Vaak zijn dat mensen die uit vrije wil een stuk van hun vrije tijd opofferen om steun te bieden aan stervende mensen. Pet af. Wij bezorgden hun een duoticket voor 'pitié' van Alain Platel/Fabrizio Cassol en les ballets C de la B.

Met vereende krachten

Hoe begin je nu jaar na jaar aan zo'n festival? Een team van zes voltijdse en vier halftijdse medewerkers stort zich elk jaar op de realisatie. Tijdens het festival wordt de ploeg versterkt met enkele tijdelijke medewerkers, honderd jobstudenten en een aantal vrijwilligers. Tel daar nog eens een enthousiaste raad van bestuur en algemene vergadering bij. Kies ten slotte voor een gedreven voorzitter en je bent vertrokken.

Jarenlang konden wij voor die laatste functie rekenen op Jan Vallaeys, die het festival mee hielp groeien. Hij zag het ronde getal 50 als het ideale moment om de fakkel door te geven aan ereburgemeester Frank Beke. Jan Vallaeys blijft zetelen in de raad van bestuur.

Er was eens ...

Om te eindigen keer ik graag nog eens terug in de tijd: hoe ons festival 50 jaar geleden ontstaan is. Er was eens een zeer begeesterde professor Communicatiewetenschap. Prof. dr. ridder Jan Briers senior vond het belangrijk dat de prachtige historische zalen van Gent één keer per jaar een kwalitatief hoogstaand muzikfestival zouden huisvesten. Die droom wilde hij verwezenlijken als melomaan, maar ook omdat hij trots was op het patrimonium van zijn geboortestad. Bovendien werd het culturele leven in België na de Tweede Wereldoorlog gedomineerd door Franstaligen. Briers wilde aan de buitenwereld tonen wat Vlaanderen in zijn mars had. In het Expojaar 1958 bundelden de gewestelijke omroep van het NIR (twee jaar later omgevormd tot BRT), de Gentse universiteit, de stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen de krachten: de Universitaire Dubbelconcerten waren geboren. In 1959 werd het initiatief voortgezet onder de naam Festival van Vlaanderen.

De koppigheid van Briers sr. legde het fundament van het festival dat het huidige team – mede dankzij de steun van overheid en privépartners – elk jaar meer glorie bijzet. Van acht concerten evolueerde het Festival van Vlaanderen Gent naar 180 concerten. De oprichter van het Festival van Vlaanderen maakte het jubileumjaar net niet mee. Hij was en is voor velen nog steeds een legendarische figuur. Ook al heb ik deze melomaan nooit gekend, toch voel ik het enthousiasme waarmee hij zijn ploeg kon aansturen. Een enthousiasme dat van vader op zoon doorgegeven werd. Van zoon op algemeen directeur en vervolgens op boekhouding, administratie, logistiek coördinator, concertcoördinator, pr-verantwoordelijke, artistiek coördinator, account & event manager en communicatieverantwoordelijke. En zo is de cirkel rond.

Op naar de volgende vijftig jaar!

Flanders and song

The exquisite Flemish city of Ghent offers a fine festival with a healthy dose of the unorthodox, finds Martin Cullingford

Boats, Berlioz and Brueggergosman:
Belgian surrealism, Ghent style

GHENT

Ghent is a beautiful medieval city blessed with many vistas of sublime elegance, the finest of which might be considered the worthy provincial – in the best possible sense – cousin of the Belgian capital's theatrical Grand-Place.

It's also a good place to play that old parlour game, "how many famous Belgians can you name?" Charles V, Jacob Obrecht, and, more recently, René Jacobs and Philippe Herreweghe, all born here, offer something of a trump hand. You could even throw in John of Gaunt – "of Ghent" in old English.

Walking beside the city's River Leie, where gabled town houses line up (or, in some cases, lean) against each other with almost chocolate box perfection, I wouldn't have blinked had a character from a Vermeer painting strolled by. And here it was that the opening day of the Festival of Flanders, Ghent, was staged.

By sunlight the ordered formality of Ghent's gables might have seemed too mercantile for the lush Romanticism of Berlioz's *Nuits d'été*; but come nightfall – the river filled with boats of champagne drinkers, a few strategically placed torch-bearing kayaks and soprano Measha Brueggergosman on a floating stage – it all worked perfectly in a rather surreal sort of way. A dramatic dose of fireworks topped it all off.

This first day, called OdeGand, is a mini-festival in itself and sees

venues throughout the city's historic core host a number of performances, each lasting about 45 minutes. A day pass offers entry to any of them and travel between them by boat. Each event seemed high on charm but short on length, making it a fairly low-risk strategy to pick the less expected. Being stuck in traffic (should have taken a boat...), I missed pianist Lise de la Salle; a shame, but no worry. Instead I caught a witty and touching piece of performance theatre by Belgian composer Frank Nuyts (the title translates as "The Wider World of Water") which neatly wove the fairytale of the Tin Soldier with the more prosaic science of the hydrologic cycle. I also saw some fine Baroque playing from the young ensemble Satyr's Band (full marks for the masks, by the way), which meant I had to forgo some fado, some tango, a Brazilian jazz hybrid, Europe's biggest glass organ, and much more besides.

This blend of the conventional and slightly wacky neatly captures the spirit of the three-week festival, 50 years old but now in its third year under young visionary director Jelle Dierickx. There's a programme of flagship traditional concerts boasting the likes of Rachel Podger and the Orchestra of the Age of Enlightenment, and Joshua Bell and the UBS Verbier Festival Orchestra, held either in the City's Cathedral – where I heard Concerto Köln and

Christoph Prégardien, a tenor voice rich in humanity, in Bach's *Ich habe genug* – or in the newly opened De Bijloke Muziekcentrum, a converted medieval hospital with a remarkable wooden roof.

But underneath all that runs a healthy seam of the unorthodox. Halfway through the festival is an event called Avanti, a bit like the OdeGand, only with bicycles, in which people cycle 35km through the East Flanders province, passing concerts and installations en route (another famous son of Ghent, British cyclist Bradley Wiggins, winner of three Olympic golds, would be proud). The festival's final event sees musicians and multimedia artists remixing *Eine kleine Nachtmusik* in the cells beneath the high court. Meanwhile, university students will have music thrust upon them "guerilla style" when their lectures begin with short surprise recitals.

Another must-see for musical visitors lies in the Cathedral. In a city rich in art (visit the fine art gallery, outside the centre, for some superb Flemish primitives), the standout highlight is the remarkable 15th-century Ghent Altarpiece by Herbert and Jan Van Eyck. Among the 24 astonishingly detailed panels are two of angel musicians, so exquisitely rendered that it's been possible to work out which note they are singing from the expressions on their faces. 🎧

1958	Herengedrupe S.A. Brussel	Drukkersgilde van Gent	Eddy Beuckx werkdagprogramma	Weekformatie in eerste jaren op de maan	Aggregatie van Polak en Winkel	Beppo Smeyers in Londen	Einde Londen	Luchtvaart Direct Expres	Recital Philip Moit in een overvol Gentse kerk	1980	Recital Jensyke Norman en Philip Moit in een overvol Gentse kerk	1981	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1983	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1984	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1985	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1986	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1987	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1988	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1989	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1990	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1991	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1992	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1993	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1994	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1995	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1996	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1997	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1998	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	1999	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2000	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2001	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2002	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2003	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2004	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2005	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2006	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2007	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest	2008	Recital Galen Krewer in voor de eerste keer in op het festival in Gent, met het Philharmonisch Orkest
------	------------------------------	---------------------------	---------------------------------	---	--------------------------------------	----------------------------	-----------------	-----------------------------	--	------	---	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--

50 Jaar
Festival van Vlaanderen

De diatrectbeker van Daruvar.

In het Provinciaal Archeologisch Museum in Velzeke was van 22 november 2008 tot 1 juni 2009 de tijdelijke tentoonstelling 'Fragiel! Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk' te bewonderen. In die tentoonstelling kwamen de verschillende aspecten van de Romeinse glaskunst uitgebreid aan bod. Productie, handel en distributie op het lokale, regionale en internationale vlak werden rijkelijk geïllustreerd met objecten uit Belgische en buitenlandse collecties, waaronder topstukken uit de musea van o.a. Wenen, Bonn, Nijmegen, Leiden, Brussel, Tongeren, Tienen ...

Fragiel!

Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk

Fragiel! Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk

De diversiteit van het Romeinse glasgebruik kwam in de verschillende onderdelen van de tentoonstelling aan bod: glas als luxeproduct (juwelen, cosmetica), glas als 'gewoner' gebruiksvoorwerp (tafelglas, vensterglas), glas in grafcontexten, maar ook latere navolging in de vroege middeleeuwen en eigentijds hergebruik. Zelfs in de huidige maatschappij is de impact van Romeins glas nog steeds merkbaar in bv. de moderne schilderkunst, zoals in stilleven met Romeinse glazen objecten.

Het feitelijke productieproces met resulterende replica's werd getoond aan de hand van een echt werkende Romeinse glasoven. Die oven was het resultaat van experimentele archeologie en werd door het museumteam gebouwd in samenwerking met het atelier van de 'Roman Glassmakers' Mark Taylor en David Hill uit Engeland. Tijdens het openings- en sluitingsweekend werd er glas geblazen.

Wat is glas en hoe wordt het vervaardigd?

Glas is één van de eerste kunststoffen die de mens heeft ontwikkeld. Het is een materiaalsoort met bijzondere eigenschappen. Glas is doorzichtig maar fragiel, hoewel het na omsmelting opnieuw te gebruiken is. Met glas kunnen natuurstenen en edelstenen worden nagemaakt, waarbij het resultaat vaak mooier is dan het origineel. Bovendien is glas eenvoudig schoon te maken en beïnvloedt het de smaak of reuk van het product dat erin zit niet. In het verleden genoot dit materiaal zoveel populariteit dat de term 'glas' in vele talen ook het woord is geworden voor het meest gebruikte glazen voorwerp: het drinkglas.

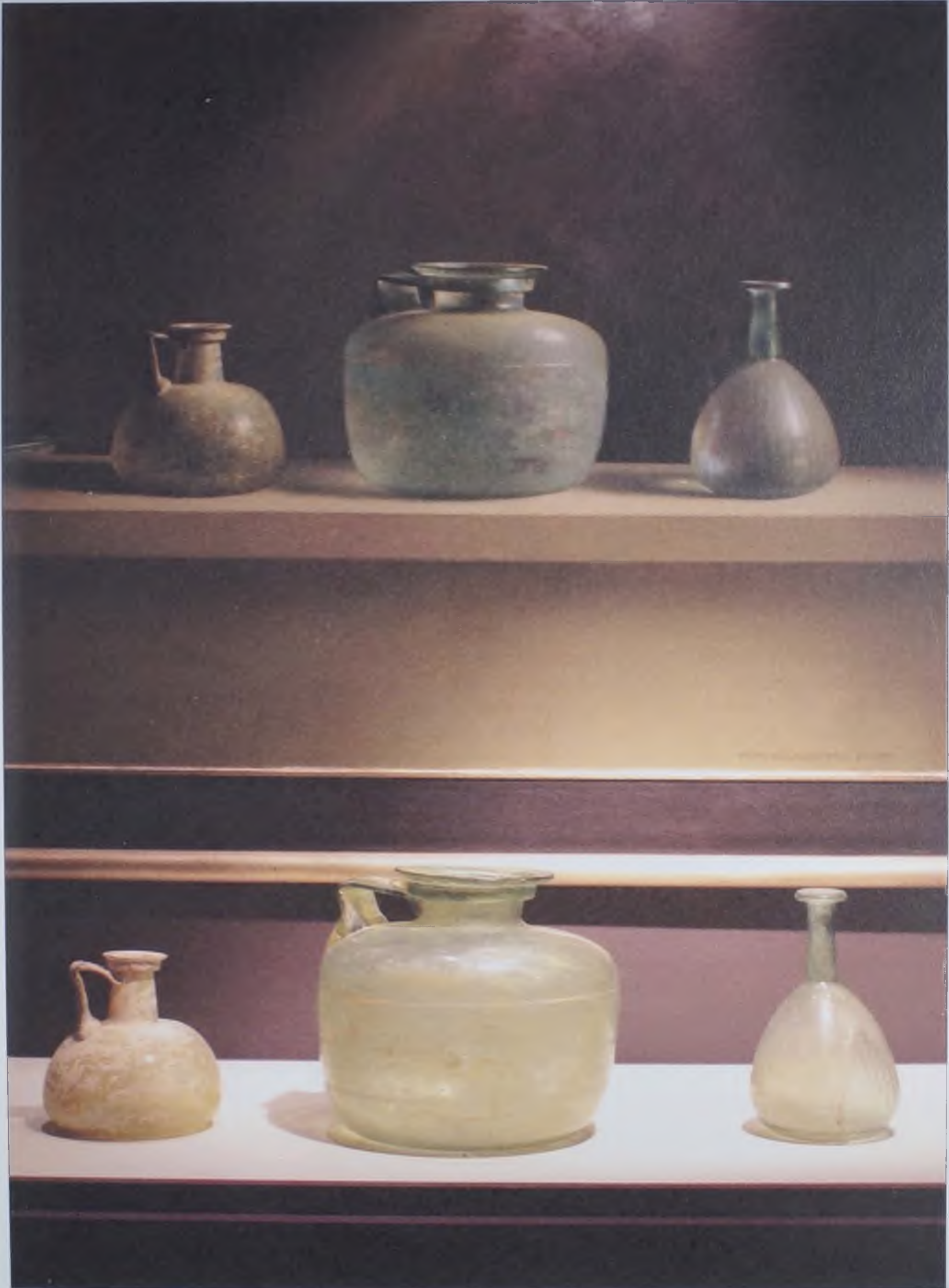
Wat glas is en hoe het gemaakt wordt, is al in de Romeinse tijd beschreven door Plinius ('Naturalis historia', XXXVI, 190–191): "Er is een verhaal dat eens een schip met handelaren in soda naar het strand bij Ptolemaïs [tegenwoordig Akko in Israël] kwam. Op het strand ontstaken zij vuren om op te koken. Omdat er geen stenen beschikbaar waren, namen zij brokken soda uit de schepen om de kookpotten op te zetten. Toen de brokken heet werden en met het zand van het strand in contact kwamen, ontstond er een vreemde doorzichtige massa."

De Romeinen plaatsten de uitvinding in een ver, mythisch verleden, aangezien zij niet wisten hoe ze precies gebeurd is. Vandaar deze legende. Het door Plinius beschreven vuur bereikte overigens niet de temperatuur die nodig is om de glascomponenten te laten samensmelten. Het verhaal wekt de indruk dat het maken van glas bij toeval is ontdekt. De praktijk wijst echter anders uit. Glas is van oorsprong een bewust gefabriceerd materiaal, waarmee al vanaf de bronstijd veelvuldig werd geëxperimenteerd voor nieuwe toepassingen.

De uitvinding van glas zelf gebeurde in het Nabije Oosten in het 3de millennium v.Chr. Mogelijk heeft de fabricage van glas een relatie met metaalbewerking, omdat ook daar een hoge temperatuur voor nodig is. Het zelfstandig werken met glas komt voor vanaf ongeveer 1600 v.Chr. in Mesopotamië. Snel na de uitvinding in Mesopotamië moet de kennis naar Egypte zijn overgebracht. De bloeiende economie in het oostelijke Middellandse Zeegebied vanaf de 7de eeuw v.Chr. deed een markt ontstaan voor luxeproducten, waaronder glazen cosmetica-flesjes. Die flesjes in kernglas ontleen hun vormen aan Grieks aardewerk, zoals schenkkantjes en amfoortjes.

Voor het vervaardigen van kernglas werd aan het uiteinde van een metalen staaf een mengeling van klei en organisch materiaal

bevestigd: de 'kern'. Die kern werd omhuld met een gesmolten glasmassa en daarna versierd met motieven in contrasterende kleuren. Oortjes en voetjes werden apart aangezet. Als het glas afgekoeld was, werd de binnenkant eruit geschraapt, zodat men een holte kreeg, waarin een vloeistof gegoten kon worden. Binnenin bleven dikwijls zandresten van de kern achter.

Glas was lang een luxeproduct, alleen bereikbaar voor de 'happy few'. In de laat-hellenistische periode (circa 2de eeuw v.Chr.) trad er een drastische verandering op in de bewerking van glazen voorwerpen. Een simpeler en snellere methode deed haar intrede: het maken van kernglas werd vervangen door het werken met vormschotels. Daarmee konden andere, nieuwe vormen, zoals schalen, worden gemaakt.

De verschillende productietechnieken

Vrijgeblazen glas

De techniek van vrijgeblazen glas was een revolutionaire ontdekking, die werd gedaan omstreeks 60 v.Chr. in het gebied van Syrië, Libanon en Israël. Men ontdekte dat een massa gesmolten glas met een holle buis of blaaspijp geblazen kan worden en dat men door de pijp te bewegen het geblazen glas telkens een andere vorm kan laten aannemen. Een pontil of punteerstaf wordt vervolgens aan de onderzijde vastgezet en laat toe om de vorm af te breken en verder de opening, hals of rand af te werken.

Door de ontdekking van het glasblazen was massaproductie mogelijk en werd glas betaalbaar voor grote delen van de maatschappij. De fijnere productie bestond bijna uitsluitend uit 'tafelglas', met hoofdzakelijk eet- en drinkgerei, zoals schalen, borden, schenkkanen en bekers in een grote verscheidenheid aan vormen en maten. Een groot deel van de productie bestond echter uit gestandaardiseerd transport- en voorraadglas.

Glas was op zeer korte tijd gemeengoed geworden. Strabo (64 v. Chr.–19 n.Chr.) schreef in zijn 'Geographica' (XVI 2.25) dat men in die tijd in Rome zelfs "een glas voor een as", de kleinste Romeinse koperen munt, kon kopen.

Vormgeblazen glas

Vormgeblazen glas werd in mallen geblazen. Door het gebruik van een mal, die meer dan één keer gebruikt werd, ontstond een serieproductie en werden ook andere, hoekige vormen mogelijk. Recent onderzoek heeft aangetoond dat één enkele glasblazer ongeveer vijf prismaflessen in een uur kan maken. Gerekend met een werkduur van zes uur per dag, vijf dagen per week en ongeveer 50 weken per jaar komen we op een totale jaarproductie van ongeveer 7 500 prismaflessen. Aangezien er verschillende glasblazers met assistenten in een atelier werkten, mogen we dus met recht van een echte massaproductie spreken.

Er waren wel een aantal technische problemen bij het vormgeblazen glas. Het hete glas dat in een vorm werd geblazen, had namelijk een vernietigende werking op het reliëf van de vorm: de mallen moesten dus altijd nat worden gemaakt om verbranden tegen te gaan, maar ook niet té nat om vervorming of stukspringen te voorkomen. Glas krimpt niet bij het afkoelen en laat dus moeilijker los uit een mal dan bv. aardewerk. De mallen bestonden uit verschillende delen, zodat ze eenvoudig uit elkaar te halen waren en gebruikt konden worden tot ze versleten waren. De naden in de glazen geven aan waar de verschillende delen van de mal tegen elkaar werden gehouden. Nadat het glas in de mal was geblazen, kon men het verder afwerken, zoals het aanbrengen van een hals, rand en handvat.

De binnenwanden van de mallen waren voorzien van een reliëftekening. Zo kon men op een snelle en efficiënte manier een fraaie en ingewikkelde decoratie aanbrengen, zoals bv. bij de zogeheten circusbekers. Bij voorraadglas, zoals prismaflessen, staat de – meestal eenvoudige – reliëftekening onderaan. Men

veronderstelt dat het om een referentie ging naar de plaats van herkomst, de fabrikant, de handelaar of de leverancier, die elk hun eigen stempel hadden.

In Duitsland zijn bv. in Keulen resten van een mal in aardewerk en in Bonn van een mal in kalksteen aangetroffen. De letters CCAA op een fles uit Bonn verwijzen hoogstwaarschijnlijk naar Colonia Claudia Ara Agrippinensium of Keulen, plaats van herkomst of productie.

Het topstuk van de tentoonstelling: het diatreetglas

De grootste triomf van de Romeinse glaskunst is wel het laat-Romeinse diatreetglas: een dubbelwandige glazen vorm wordt volgens een strak patroon aan het oppervlak uitgesneden en uitgeslepen, zodat men een opengewerkte decoratie verkrijgt. De slijpers van dat kostbare glas werden onder keizer Constantijn zelfs als kunstenaars erkend en zo vrijgesteld van belasting.

Het topstuk van de tentoonstelling was een diatreetbeker die in 1785 gevonden werd in Daruvar (Kroatië), het Romeinse Aqua Balissae, dat toen al bekend was voor zijn thermale bronnen. De kelkvormige beker is omgeven door een subliem fijnmazig netwerk en voorzien van het opschrift 'Faventibus' ('Aan de goedgezinden'). Spreuken werden dikwijls op drinkgerei meegegeven om de gebruiker geluk te brengen.

De diatreettechniek is een bijzondere manier van glasbewerking. Het Griekse woord diatretos (διατρετος) betekent doorboord of ook met de boor uitgewerkt of bewerkt. De decoratie in reliëf ontstond door het glas van buitenaf systematisch weg te slijpen.

Recent werden er ook fragmenten van een diatreetbeker gevonden in de onderste laag van een 2de-eeuwse beerput in Tongeren. De beker is gemaakt uit kleurloos glas en versierd met eikenbladeren, eikentakken, eikels en een lier, verkregen door het glas onder en rond de motieven weg te slijpen. Door kleine verbindingsstukjes onder de bladeren blijven de motieven met de wand van de beker verbonden, maar ze zijn dus uiterst fragiel en breekbaar!

De bouw van een Romeinse glasoven

In het kader van de tentoonstelling werd een archeologisch experiment uitgevoerd: er werden een werkhal met houten afdak en met hout gestookte glasovens gebouwd. Het houten afdak werd gereconstrueerd op basis van de opgravingen in Hambacher Forst, in de omgeving van Aken (Duitsland). De vorm van de smeltoven is gebaseerd op informatie verkregen uit diverse opgravingen, in het bijzonder in Cesson-Sévigné en Lyon (Frankrijk).

De ovens werden gebouwd door François van den Dries en Robert van Zijll de Jong, deels met originele Romeinse tegels en dakpannen, afkomstig van opgravingen in Velzeke; ze zijn gevoegd met de lokale leem, gemagerd met zand en hooi.

De smeltoven heeft een rond grondplan met een iets uitstekend rechthoekig stookgedeelte en is afgesloten met een koepel, die uitsluitend met lokale leem is gebouwd. De smeltoven bevat binnenin een bank waarop de glaspotten worden geplaatst, wat de mogelijkheid geeft tegelijkertijd met verschillende kleuren glas te werken. De gebruikte glaspotten waren gebakken in de naast de glasovens gelegen gereconstrueerde, eveneens houtgestookte pottenbakkersoven. De ontspanningsoven is rechthoekig van vorm en bijna plat afgesloten.

Er wordt 24 uur per dag en zeven dagen per week gestookt, met een totaal weekverbruik van ongeveer vier ton hout. De temperatuur in de smeltoven bedraagt ongeveer 1100 °C, in de ontspanningsoven ongeveer 550 °C. Nadat het glas gesmolten is en er voldoende luchtbellens ontsnapt zijn, kan dagelijks glas geblazen worden, zowel vrij als in mallen. De voorraad in de glaspotten kan steeds aangevuld worden. Resultaten uit het experimenteelarcheologisch onderzoek van Mark Taylor en David Hill, zowel in Quarley (Engeland) als in Velzeke, tonen aan dat bepaalde werkomstandigheden noodzakelijk zijn om een goed functionerende werkplaats te creëren. Een werkploeg bestaat uit minimaal drie personen: een glasblazer, een assistent en een stoker. Ook is ervaring opgedaan inzake het werken met gereedschappen en de plaatsen waar specifiek productieafval zich verzamelt in de werkhal. Daarnaast is informatie verkregen over de chemische processen die hun uitwerking hebben zowel op de ovens als op het glas.

Tijdens de demonstraties van Mark Taylor en David Hill werd getoond hoe glaswerk werd geblazen in de Romeinse tijd, zowel vrij- als vormgeblazen. Na de tentoonstelling werd de werkhal met de ovens bewaard om regelmatig opnieuw gebruikt te worden en te demonstreren hoe glas in de Romeinse tijd werd geproduceerd. Het is niet alleen interessant om te zien, ook kunnen wetenschappers hiermee steeds meer kennis opdoen.

Kathy Sas
François van den Dries